Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [x] Coloured covers/ Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged/ Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing/ Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur
- [x] Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [ ] Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material/ Relié avec d'autres documents
- [x] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure
- [ ] Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- [ ] Coloured pages/ Pages de couleur
- [ ] Pages damaged/ Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached/ Pages détachées
- [x] Showthrough/ Transparence
- [x] Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
- [ ] Continuous pagination/ Pagination continue
- [ ] Includes index(es)/ Comprend un (des) index

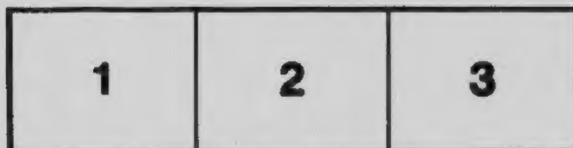
Title on header taken from:/ Le titre de l'en-tête provient:

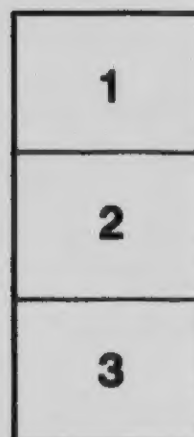
- [ ] Title page of issue/ Page de titre de la livraison
- [ ] Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
- [ ] Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

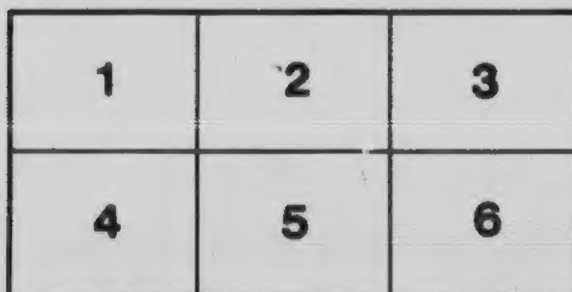
- [ ] Additional comments:/ Commentaires supplémentaires:

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
							✓				

1
2
3

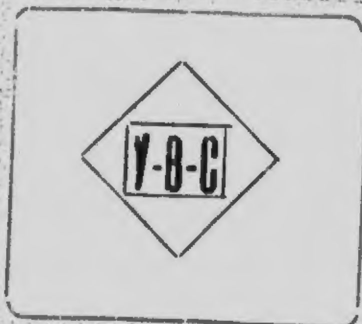

1
2
3

1
2
3
4
5
6

ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА

ПОВІСТЬ

Івана Франка

ЦІНА 85 ЦЕНТІВ.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.
1920

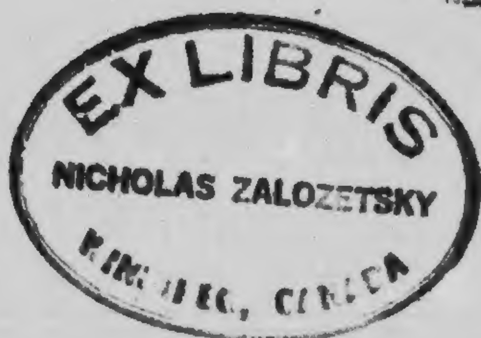
ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА

ПОВІСТЬ

ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.

EX LIBRIS
NICHOLAS ZALOZETSKY

I.

В невеличкім, чистенькім і зі смаком прибранім салонику дві дами заняті живою розмовою.

Обі однакових літ, однаково показного росту, обі вродливі, в цвіті віку, обі вбрані добірно і зі смаком. Говорять між собою інтімно, інколи мимоволї понижуючи голос до таємного шепоту, хоч анї в салонику, анї в сусїдних покоях, анї в сїнцях нема й душі живої.

Одна з них, роскішно розвита брунетка з блискучими чорними очима, з цвітом молодости і здоровля на повних, румяних щоках, на чудово викроєних малинових устах, з маленькою ямочкою на круглому підборідю, що надавала її вираз жартовливої молодости і невинности, — се очевидно панї дому. Нїхто би по нїй не пізнав, що її 28 літ, що вона мати двоїх дітий, котрі ходять вже до початкової школи — так молодим, свіжим і непочатим видає ся її лице, вся її елястична, дївоча і чаруюча постать. В простім, а про те доротім і елегантнім домовім убраню, вона дуже живо занята тим, що „робить порядок" у салонику: знимає полотняні футерали з мягких, коштовних меблїв і з золочених рам зеркал та образів, уставлює сіметрично статуетки та оздобну посуду на комоді, придивлює ся і примірює, де би найкраще стояти букетам з живих цвітів, що настромлені в делїкатні вазоники з золоченого скла, розливають сильні пахощі на ввесь салоник. Упоравши ся з сим, підбігла до невеличкого, перламутром викладеного столика і накрутила старосвіцький металевий годинник, що довгий час без дїла дрімав під хрусталевим клошем. Одним словом, молода панї „виганяє пустку" з сего салоника, котрий, очевидно, чимало часу стояв пустий, запертий. В коминку тріщить і гуде веселий вогонь, що звільна оживлює, огріває заморожене повітре салоника, немов достроює його до оживлених рухів, цвитучого лиця і розіскрених очий панї дому.

— Алеж Юлечко, — говорить вона дзвінким, дивно проймаючим голосом, — не робиж менї тої прикрости, роздягни ся, присядь на хвилечку! Я занята, се правда, але так... знаєш, така вже моя вдача, що анї хвилї не можу дармувати. Я би се могла і по обідї зробити, ну, але знаю, що ти менї сего за зле

не приймеш.

— Щож знов, Анельцю! Аджеж власне задля того...

— Ні, ні, не кінчи, не говори мені нічогісенько: задля сего чи задля того! — перебила їй господиня, притулюючи їй свою білу, пухку, маленьку ручку до уст і силою втискаючи її на крісло. — Коли вже ти прийшла до мене, то на певно знаю, що не без причини. І добре зробила, що власне тепер прийшла, — додала по хвилевій мовчанці, підчас котрої її приятелька знимала капелюх. — Мариня пішла до міста, діти ще в школі, можемо поговорити свобідно.

— Але твій чоловік, — з виразом якогось заклопотаня промовила друга дама, — аджеж він сьогодня має приїхати, не правда?

— Власне, власне! — живо відмовила Анеля, — але аж вечером. Антось писав мені з Перемишля, що мусить там ще полагодити якісь формальности.

— Ну, то добре, коли так! Я думала, що з рана прийде, тим поїздом, що власне о девятій надійшов.

— Що ти мовиш! — скрикнула Анеля з жартовливим обуренем. — Тепер вже пів до одинайцятої. Як би був тим поїздом приїхав, то вже би давно був у мене. Він би не видержав так довго.

Уста її і очи заблисли при тих словах напів жартовливим на пів роскішним усміхом.

— Ах, так! Без сумніву! — сказала Юльця. — Вспокоюєш мене цілковито. А щоби перейти на те, що я тобі мала сказати — додала, мимоволї понижуючи голос, — то... може воно й нічого, може се так тілько... Але ти знаєш, яка моя натура. Нехай що небудь найменше, я зараз переляказю ся так, що крий Боже.

Вираз її лиця, її очи і ціла її подоба, бачилось, потверджували правду тих слів. Все в ній проявляло ненастанний внутрішний неспокій, і то не хвилевий, але якийсь орґанічний, вроджений, що плив з недостачі рівноваги між поодинокими силами її души, між чутем і волею, між бажанями і спосібністю до їх заспокоєня. Хоч ровесниця Анелї, хоч не менше від неї вродлива і одягнена в елеґантний візитовий стрій, вона все таки виглядала о яких десять літ старшою від своєї товаришки. Її величезні русяві коси обвиті довкола голови, бачилось пригнїтали те низьке чоло, порисоване вже легенькими морщинками, те бліде, дрібне, доцвитаюче личко з блискучими очима, що раз у раз бігали неспокійно. Коли говорила, кінчики

її уст тремтіли судорожно, а в руках міняла раз у раз наперфумовану батистову хусточку. Хто її близше приглянув ся, той мусів достерегти, що не любила ніколи довший час спочивати очима на однім предметі, що часто якось мимовільно з привички озирала ся, щоби хто її не підслухував і також само часто, машинально поправляла складки своєї сукні. Навіть в тих хвилях, коли сміяла ся, коли слова рвучим потоком плили з її уст, — навіть в тих рідких хвилях видно було якийсь вираз терпіння і тріводи на її лиці, щось таємне і принадливе мов загадка, а глибоке мов гірське озеро.

— А якже, а якже! — з усміхом щебетала Анеля, винимаючи з комоди велику срібну тацу з емальованими на ній головками ангеликів, що би то було, як би моя Юлечка не мала раз якогось страховинного прочутя, не переживала смертельної тріводи! Ну, ну, вспокій ся, моя любочко, і скажи, яким прочутєм ти знов мучиш ся?

— Жартуєш, Анельцьо, — сумовито відповіла Юльця. — Щаслива ти, що можеш жартувати! Такий уже, видно, твій темперамент. Як я тобі завидую його! Ах, а я!... Ну, але сим разом, люба моя, не в прочутях діло. Бою ся дуже, щоб не було щось геть гіршого!

Легенька хмарка пробігла по лиці Анелї. Зупинила ся на середині покою, несучи тацу, щоби поставити її на столї, і пильно зирнула в лице своєї товаришки.

— Хочеш мене занепокоїти! — сказала і додала з усміхом: — Не знаю, чи се тобі вдасть ся. Знаєш, у мене нинї щасливий день: муж по пятилїтній неприсутности вертає до мене зі служби. Ну, так щож там таке, говори!

— Бій ся Бога, Анельцю, — скрикнула Юльця. — Як ти можеш таке говорити! „Хочеш мене занепокоїти!" Хтось би міг собі подумати, що я завидую тобі родинного шастя і бажаю його затроїти!

— Хто знає! — сміючись вимовила Анеля. — По вас старих самотницях, усего сподївати ся можна.

І поставивши тацу на столї, принесла велику коробочку і висипала з неї на тацу ріжнобарвних карток візитових білетів з бажанями, запросинами і запитами, а потім супокійно, систематично почала розкидати по таці ті докази сердечного, рухливого і обіймаючого широкі круги товариського житя. З правдиво жіночою ґрацією розкидала їх так, що в тім нїби неладі видно було певну провідну думку, навіть певне невинне кокетство.

— Юльця сумовито похитала головою.

— Встидай ся, Анельцю, встидай ся, що можеш щось подібне подумати про свою приятельку! Ні, на се я не заслужила!

— Ну але щож там маєш? що там дусиш у тій прекрасній головці ?— сказала Анеля, цілуючи її в лице а потім в чоло, а відтак сідаючи побіч неї. — Я готова зі своєю роботою. Тепер говори!

— Я вже сказала тобі — мовила Юльця, беручи її за руку і похиляючи очи в низ, мов який влюблений хлопчина — сказала вже тобі, що се все може й не значить нічого. Стілько разів уже ми непотрібно трівожились... від коли ми розпочали сей нещасний інтерес...

— Ах, то певно знов Штернберг! — скрикнула Анеля.

— Розуміє ся, що не хто, як він. Смій ся з мене, Анельцю, але мене раз у раз мучить прочуте, що той хитрий Жид наробить нам ще великого клопоту.

— Смій ся з того! — рішучо відмовила Анеля якимось зміненим, твердим голосом, голосом купця, що певен своєї добре обдуманої купецької комбінації. — Що він нам може зробити? Камінь, котрий хотів би звалити на наші голови, поперед усім розтовк би його самого, а нас хто ще знає. Ні, Юлечко, з того боку я безпечна, з того боку я не бою ся нічого.

— Ах, моя люба, — відказала Юльця — ніколи чоловік не може так обезпечити ся! Нераз найменша дрібниця, непередвиджений припадок може попсувати найкращі замисли.

— Ха, ха, ха! — зареготала ся Анеля сріблистим сміхом. — Алеж се ми знали з самого початку, моя Юлечко! Хто вовка боїть ся, нехай в ліс не йде. А тимчасом Бог дав, що доси нас вовки не зїли. Аж тепер, коли ми вже майже зліквідували свій інтерес, коли всї акти зложено до архіва, а кінції кинено в воду... Ні, Юлечко, поглянь на мене! Котра з нас більше ризикувала? Котра могла більшої страти лякати ся? Признаєш мені певно, що я. А всеж таки раз зваживши ся приступити до нашої спілки, я стояла сміло на своїм становищі, робила все, що тільки ми признавали потрібним і ані разу — правда? ані разу я не завагувала ся. Ну, скажи, чи не правду говорю?

—Героїня з тебе, моя Анельцьо, о так, правдива героїня. Ще від дитячих літ, від шкільної лави любила я тебе за те, подивляла тебе за те. Ах і тепер подивляю тебе і завидую тобі твоєї незломности. Але признай, моє серденько, що і я не була перешкодою в цілій справі, що і я експонувала ся і нара-

жувала ся, ох, тай ще й як. Аджеж увесь плян був мій. Добір спільників і аґентів — мій. Навязане зносини — мое. Я була душею цілого підприемства, не правда? А коли я раз у раз тривожила ся, раз у раз остерігала, коли я нераз навіть видумувала небезпеченства там де їх не було, то аджеж і се не вийшло нам на шкоду.

— Противно, Юлечко, противно! — живо мовила Анеля, знов її цілуючи. — Ну, але скажиж, мій сторожевий журавлику, які се там чорні точки ти добачаеш на видокрузї?

Замість відповіди Юльця виняла з кишені помняту телеґраму і подала її Анелї.

— Телеґрама! — скрикнула Анеля троха зачудована, і поспішно розвинула помяту картку. — З Филипополя! Від Штернберґа. А він у Филипополї що робить?

А потім звільна, майже на пошепки прочитала отсих кілька слів, що містили ся в телеґрамі:

(„Приїжджу Східним Поспішним Поїздом. Пришлю дальші телеґрами з Будапешту. Давид").

Анеля поблідла. Сиділа недвижна і пальцї її, в котрих держала телеґраму, затремтіли судорожно і телеґрама випала з її руки на коліна. Погляд її напружив ся, зіньки очий розширили ся. Гляділа перед себе, не бачучи нічого, гляділа в нутро своеї душі, шукаючи чогось, що помогло би її розвязати загадку заключену в тій скупій на слова, та очевидно грізній телеґрамі. В кінци, не находячи нічого, звільна обернула ся до Юльці.

— Щож же се значить? — запитала.

— Хиба ж я знаю? Чую тілько....

— Покинь ти сї свої чутя! — майже гнївно перебила її Анеля. — Чому він виїхав з Константинополя?

—Отсеж то власне питане!

— По що їде Оріент експресом? Видно, що йому дуже пильно.

— Отсеж то власне мене трівожить!

— По що їде на Будапешт? Чого йому там треба?

— Загадка цїлковита.

— Чому не телеґрафуе виразно, що стало ся?

— Видко, що не чуе себе безпечним.

— Так щож там могло стати ся?

— Отсе саме головне.

— Нї, се не головне. Коли стало ся що небудь неприемне, то важно також знати, де саме стало ся: чи в Константинополї,

чи може .... А!

В тій хвили стало ся щось зовсім незвичайне, несподіване, щось таке, що з елементарною силою вірвало ся до сего тихого салоника, з лоскотом розтворивши його двері, впало до середини серед бовдурів холодного повітря, сильно піддуло вогонь в коминку, так, що палаючі поліна затріщали і горючі вуглї повискакували геть на серед покою мов метеори, сполошило обох дам, попхнуло Анелю на середину і вхопило її в якийсь скажений вир, в котрім нічого не було видно з поза сивого морозового облака, тілько чути було огнисті поцілуї, оклики: „Антось!" „Анеля!" і вкінци довге, сердечне хлипане, перериване спазматичним реготом.

II.

— Антось! Недобрий хлопчик! Як же ти міг зо мною так поступити! Пишеш, що в ночи приїдеш...

— Я вирвавсь у них! Вирвав ся швидше, ніж надіяв ся. І ось я тут! тут! тут!

І Антось покривав поцілуями руки, груди і уста своєї жінки.

Та колиж ти приїхав?

— О девятій.

І аж тепер приходиш?

— Служба, Анелечко, служба! Треба було людий запровадити до касарні і здати рапорт в ґенеральній команді. Добре що й так швидко упорав ся.

— Недобрий хлопчисько! Недобрий хлопчисько! — віддувши губки повторяла Анеля, бючи його по руках, що ними Антось обнимав її гнучкий стан, притискав до своєї груди.

Той „Антось" або „хлопчисько", се був високий, крепко збудований мущина, літ около сорока, з рідким уже, з легка шпаковатим волосем, з рудавими вусами і з такими ж баками, при шаблі, в зимовім військовім плащі і в мундурі капітана австрійської піхоти. Лице його, не зважаючи на признаки великої втоми і тілько що відбутої далекої подорожі, дихало здоровлем. В сивих очах видніла ся доброта і лагідність, хоч бистрі і певні рухи свідчили про військову дисципліну, що ввійшла, так сказати, в кров і нерви.

Капітан Антін Ангарович вертав власне з Боснії, де пробув цілих пять літ у військовій службі. Відкомендерований туди з одним із перших відділів окупаційного війська він мав участь у всіх бійках і перестрілках ,серед яких доконано окупації і пацифікації того краю, відзначив ся при здобуваню Сараєва і пізнійше кілька разів у боях з бандами „гайдуків", що волочили ся по краю, авансував з поручника на капітана, лишив ся добровільно ще три роки в військовій службі в Боснії, з огляду на висшу плату і обіцяний йому дальший аванс і власне, по пятилітній неприсутности вертав назад до Львова, на лоно своєї сімї. Його приділено до львівського ґарнізону, при найблизшім маєвім авансі мали іменувати майором, а се зна-

чило пенсію, що сяк так забезпечить прожиток і будуччину його сімї. Найсмілійші, найгорячійші його бажаня близькі були до здійсненя.

— Так ось ти мені! ось ти мені! мій найдорозший скарбе! моє золото! житє моє! По тільких лїтах, по тільких трудах, по тільких небезпеках! — приговорював капітан голосом урива ним зі зворушеня, все ще тулячи в своїх обіймах жінку, що раз хлипала з плачу, то знов вибухала сміхом. — Тепер я твій, тепер ніщо нас не розлучить.

І обоє сплетені раменами сіли на софі.

Тільки тепер капітанів зір побачив Юлїю, що стурбована і збентежена стояла не знаючи що її почати і очевидно бажала була нечутно і незримо вифуркнути з сего щасливого гнїзда.

— Гальт, реґімент! — весело скрикнув капітан. — А се хто? — запитав обертаючи ся до жінки.

— Ах, я й забула представити тобі — Юльця Шаблиньска, моя товаришка ще з пансіона. Юлечко, сей нечемний хлопчисько — бачиш його? — з тими поганими вусищами, се є той Антось, про котрого я тобі натарахкотіла повні вуха.

Юлїя злегка відклонила ся і зачала пришпилювати до волося капелюх.

— Герштельт! — крикнув капітан! — Положиш капелюх! Сюди, на стіл! Сідати! Приятелька моєї жінки мусить бути й моя приятелька. Приятеля я мабуть визвав би на шаблї, але приятельку взиваю, щоби лишила ся з нами на обід.

Юлїя, очевидно ще більше заклопотана, держала капелюх у руці і не знала, на яку ступити.

— Пане капітане, — промовила нарештї — дякую за ласкаві запросини, але сьогоднї у паньства такий день, що моя присутність буде зовсїм не на місци. Справдї....

— Ґілт ніхтс! — відрубав капітан жартовливо грізним голосом. — Сьогодня я в такім настрою, що міг би обняти і цїлувати весь світ і оту стару жидівку, що на Зарваницї продає варений біб.

— Фідо! Антосю! — перервала Анеля, даючи йому кляпса по рамени.

А нехай мене твоя приятелька не визиває на отвертість! — відмовив капітан. — Скажи її, витолкуй її, що у мене нема ніяких викрутів, що опозиції не терплю. Слово сказало ся і клямка запала. Панна Юлїя лишаеть ся з нами на обід і по всьому.

— Ха, ха, ха! Алеж вона не панна! Бачиш і вис икнула ся

тобі з під твойого слова.

— Не панна! А щож вона таке?

— Чудесно б ти її прислужив ся, як би вона для твоєї вподоби мала лишити ся старою панною.

— Не люблю старих паннів. Значить, вона замужна. Тим ліпше. Задержимо її тут, поки нам її муж екзикуції не надішле.

— Алеж ти знов зловив ся на полову, старий воробію! Пані Юлія вдова.

Лице капітана виявило велике, комічне розчароване.

— Вдова? Ненавиджу вдів. Вдови — сови, се птахи що ворожать лихо. Чи хоче вдова йти до дому? — запитав обертаючи ся до Юлії.

— Думаю, що пан капітан — почала Юлія, все ще вагаючи ся, чи має пришпилити капелюх до голови, чи покласти його на столі.

— Алеж з паном Богом! з паном Богом! — перервав її капітан, а потім зірвавши ся з софи чемно поміг її надіти плащ, взути кальоші, віднайшов її парасольку і стискаючи в своїх могучих долонях її дрібну ручку мовив поважно:

— Даруйте пані отсе жартовливе привитане. Дуже жалую, що пані не були ласкаві лишити ся, але таки бачу, що ваша правда. Сьогодні я справді був би неможливим у чужім товаристві. Чи ви пані не гніваете ся на мене?

— Алеж пане капітане! — протестувала пані Юлія.

— І відвідаете нас пані?

— З найбільшою охотою.

— Але незабаром! Завтра!

— Коли мені тільки час позволить.

— Ніяких „коли"! Ніяких „коли". Коли пані завтра не прийдете, то буду се вважав знаком, що гніваете ся на нас.

— Алеж пане капітане! Відки така думка?...

Прощаючи ся з панею Анелею Юлія шепнула її до вуха:

— Як би що небудь було, то забіжу ще сьогодні вечером

Анеля поцілувала її і випровадила за двері.

Капітан тільки тепер скинув плащ, відіпняв шаблю і силкував ся вспокоїти після могучого вибуху чутя. Та се не було так легко. Сів на фотелі, пробував розглянути ся по салоні, та предмети скакали йому перед очима, зливали ся в якусь сіру масу, покривали ся рожевим туманом, видавали якийсь чудовий гук, що сильно дуднів в його серці, живійше поганяв кров в жилах. По кількох секундах капітан схопив ся з фоте-

лю, пройшов ся кілька разів по салонику, а коли Анеля вернула з коридора, він в тій хвилині вхопив її в обійми і почав покривати поцілуями її уста, очи, чоло і волосє.

— Алеж дитино, задусиш мене! — пестотливо кричала Анеля. — Ну, так і видно, що з горячійшого клїмату вертаєш. Давнїйше ти не був такий огнистий.

— Гнїваєш ся? — шепнув капітан щасливий, з запаленїлим лицем, держачи її за рамена і з близька заглядаючи в її чудові, огнисті очи.

— Певно! — відповіла жартовливо Анеля, закручуючи його вуси, а потім легесенько сїпнувши посадила його на мягкій софі і сївши на його колїнах і обнявши його за шию і опираючи свою голову на його рамени мовила: — Ну, але розповідай же менї, як тобі там поводило ся? Як ти там жив? як бідував? Аджеж ти й бідував, правда?

— О, нераз! Бували днї — ну, та що там тепер про се згадувати, коли я тут при тобі, при дїтях.......

І урвав. Тільки тепер із уст його вирвалось слово, що його без відома від кількох хвиль шукав у своїй памяти, розворушенїй і обезсиленїй напливом ріжнородних почувань.

— Анелько! — скрикнув з виразом справдїшного переляку на лицї, — а се що значить? Де дїти?

— Ха, ха, ха! — засміяла ся Анеля, любуючи ся тим виразом його лиця. — Отсе менї батько! Пів години вже сидить в дома і зовсїм забув, що має дїти, забув навіть спитати, що з ними дїє ся! Ха, ха, ха!

— Анелько, бій ся Бога! — благав капітан — не муч мене, а скажи, де вони?

Пст! Тихо, — шепнула Анеля, прикладаючи палець до уст.

— Тихо? А се чому?

— Бо дїтий побудиш. Ось тут у сусїднім покою вони сплять в колисочках. Власне перед твоїм приходом поссали по фляшочцї молока...

Капітан вже схопив ся, щоби бігти до сусїдного покою, та голосний, непогамований сміх, яким вибухла Анеля, зупинив його в розгонї.

— Ах ти леґейдо, леґейдо! І ти справдї думав, що твої дїти ще фляшочки ссуть, що все ще такі самі, якими ти їх лишив? Фе, встидай ся, ти стара дитино! Твої дїти в школї.

— В школї? — скрикнув капітан, не тямлячи себе з радости. — А се від коли?

— Від осени.

— Як то і ти мені нічого про се не писала?

— Ще чого не стало! Розсудливий батько і сам би сего догадав ся, що дітям уже пора до школи, а такий леґейда як ти може потішити ся несподіванкою.

Замісить відповіди нові обійми, нові поцілуї.

— Значить, обоє в першій клясі! — радісно мовив капітан.

— Дуже перепрашаю, бо в другій, — строго відповіла Анеля. — Цесї вже шість літ минуло, а Михасеви на осьмий наступило. Я не хотіла надто вчасно засаджувати їх за книжку, та про те початків навчила їх сама, так що обоє принято від разу до другої кляси. А як хорошо вчать ся! Учителї не можуть їх передімною нахвалити ся.

— Ти моє золото! Ти моє щасте! Ти моя мамочко дорога! — шепнув капітан притискаючи її до грудий.

Та зараз затих. Сльози, горячі сльози несказаного щастя бризнули з його очий. Кинувши ся на софу і закривши лице руками він хлипав як мала дитина, коли тамчасом Анеля новими пестощами силкувала ся його вспокоїти.

Не швидко її се повело ся, поки несподївана пригода не довела його знов до рівноваги. Отсе бачить ся йому, що крізь якийсь мягкий, рожевий туман радісного зомлїня, в якім він поринав десь глубоко-глубоко, неначе шпарка ластівка летить до него щось таємне, загадкове, невиразне і нараз ось тут коло него розпливає ся в гомін, у солодку музику, що не з мельодією, а словами долїтає до його слуху.

— Мамо, а се хто плаче? — гомонять ті слова.

Капітан помалу підводить голову, обертає зір в той бік, відки почув голос. Дві парі чорних, блискучих дитинячих очий, на половину цікавих, а на половину зачудованих, вдивляють ся в него. Ті очи розяснюють і оживляють два дитячі личка, крутленькі, румяні, чудово хороші. Хвилю стоїть загальна мовчанка. Дитячі сердечка бють ся живо-живо, прочуваючи, що тут робить ся щось незвичайне. Мати одним закоханим поглядом обіймає батька й дітий, а батько — слова завмерли у него на устах, духу в грудях не стало, а коли в кінци отямив ся, коли вхопив обоє дітий у свої обійми, коли їх цїлував і пестив і обливав слїзми, то одно тільки слово міг вимовити і раз у раз повторював те слово, о скілько лиш йому вистарчило часу між обіймами і поцілуями:

— Бачиш! Бачиш! Бачиш!

— Дїти адже се ваш батько! Бачите його? крикнула мати.

Коли нарешті капітан випустив хлопчика зі своїх обіймів, сей станув перед ним і вдивляючи ся в него промовив поважно:

— Так се ти наш тато?

— Ах ти невірний Томку! — скрикнув капітан. — А се по якому? Не віриш мені? Чи маю тобі се доказати?

— А чогож ти плакав? — питав Михась.

Капітан розсміяв ся.

— А того, — відповів — що прийшовши до дому я не застав анї тебе, анї отсеї панночки.

— То ти за нами плакав? — запитала Цеся, що й оченят своїх не зводила з батька, сидячи у чего на колінах і ось-ось готова була заплакати.

— Ми були би тебе дожидали, — розсудливо мовив Михась. — Учитель був би мене пустив зі школи, як би я був знав, що ти приїдеш.

— Як же се? То ти не знав, що я маю приїхати?

— Знав!

О, ми давно знали, — підхопила Цеся — мама день у день говорила нам про тебе.

— Ходи, покажемо тобі в нашім покоїку табличку, що на ній ми вичислювали, кілько ще днів лишає ся до твойого приїзду, — додав Михась.

— Та ось тїтка Юля збаламутила нас.

— Я знав, що вона нас одурить. І так се напевне говорила що татко аж у ночи приїде! Недобра та тїтка Юля!

— Що се за тїтка? — спитав зачудований капітан.

— Аджеж ти бачив її перед хвилею, — промовила Анеля.

— Ага, тота... твоя приятелька! Значить, вона часто буває в нашім домі?

— О, день у день! — підхопила Цеся. — Чекай, покажемо тобі, яких нам забавок понадаровувала. Менї прекрасну лялю.

— А менї найбільше кармельків дає, — оказав Михась, — але я її не люблю.

— Чому? — поважно запитав капітан.

— Бо все менї щось такого наговорить, а потім покаже ся, що се неправда.

— Ну, чекай, ми її покараємо! Як вона сміє тебе дурити! — мовив батько з комічною повагою.

І почала ся розмова — ота люба, весела, розкішна гутірка в родиннім кружку, розмова нї про що, а при тім займаюча,

свіжа для духа і серця, розмова, при котрій мозок спочиває, нерви дізнають лагідних, приемних зворушень, око впиваеть ся видом любих лиць, підхапуе кожду зміну виразу, найдрібнійший рух коханих істот, а душа в кождій дрібниці знаходить нове, таемне жерело роскоші.

Нараз капітан схопив ся на рівні ноги і своїм звичаем перескакуючи з веселого тону в страшенно розпучливий, скрикнув:

— Пропав я! Нещасливий! Уже по мені! Вже мене нема!

— Діти аж поблідли з переляку. Михась ухопив батька за руку, немов хотів захистити його від якоїсь грізної небезпеки.

— Що тобі таке? — запитали всі трое разом.

— Я забув про найважнійшу річ! — лементував капітан.

— Про яку?

— Аджеж я для вас з Боснії попривозив усякі подарунки.

— А деж вони? — запитала Цеся.

— В саквояжі.

— А де саквояж?

— У Грицька.

— Се що за Грицько?

— Мій вояк. Мій слуга.

— А деж він?

— Отож власне сего не знаю. Певно десь пропав, утік, дезертерував і саквояж усяв з собою.

Цеся заломала рученята з розпуки, а Михась, усе ще держачи батька за руку, вдивлював ся пильно в його лице, бажаючи зміркувати, чи він жартуе, чи на правду се говорить.

— Се не може бути! — сказав він в кінци рішучо і пустивши батькови руку, побіг до передпокою. Не минула й хвилина, а з передпокою роздав ся його радісний окрик:

— Є саквояж, є!

І показуючи голову крізь віхилені двері, сміючи ся сердечно він кричав до батька: — А бачиш! Є саквояж! І по що було вас лякати?

— А Грицько е? — питав капітан.

— Грицька нема.

— Як то нема? Шукай добре, він там десь мусить бути коло саквояжа.

Привикши до послуху і не бачучи жартобливого відтінка на батьковім лици, хлопчик цофнув ся від дверий і щез у передпокою. Всіх очи з напруженем повним таемної веселости обернули ся до дверий. По хвили показав ся Михась розчарова-

ний, з докором позираючи на батька.

— По що жартуєш? — мовив. — А от Грицька нема.

— Нема? Ну, а як ти думаєш, де він може бути? Михась думав, та нічого не міг видумати.

— Ну, чекай, стрібуємо його покликати. — І вийшовши до передпокою капітан вихиливши ся крізь двері, крикнув могучим голосом:

— Грицьку!

В тій хвили дав ся чути якийсь лускіт і стук важких кроків, і заким діти здужали отямити ся, показала ся в дверех здоровенна, по військовому вбрана фігура Грицькова.

— Мельдую покірно, пане капітане, що я є.

— А деж ти був?

— Мельдую покірно, в кухні...

— А що робив?

— Мельдую покірно...

— Не мельдуй, говори по просту! Що робив?

— Насамперед сидів на лавці, потім приніс води, потім урубав полін, потім... потім сидів на лавці.

— А хто велів тобі се робити?

— Там така Мариня є, пане капітане. Дуже остра шаржа. Ще острійша, ніж пан фірер Фухтіґ.

Пані Анеля приснула сміхом чуючи ті слова, та капітан з найповажнійшим у світі лицем екзаменував Грицька далі:

— Значить, недобра особа?

— Як оса!

— А горівку пив?

— Пив, пане капітане.

— А чим закусив?

— Хлїбом і смаженою ковбасою.

— А хто тобі се дав?

— Та вона... та сама Мариня.

— То мусить бути добра особа?

— Як рідна мати, пане капітане!

— А ти сварив ся з нею?

— Сварив, пане капітане.

— А перепросив ся вже?

— Вже, пане капітане.

— Ну, йдиж тепер і запитай її, чи швидко буде обід, бо ми вже голодні.

— Слухам, пане капітане!

І салютуючи Грицько по військовому, зробив півоборот на ліво. Та заким ще рушив до кухні, відчинили ся супротилежні двері салоника і показала ся в них Мариня просячи паньство на обід. Грицько обернув ся, плюнув і мурмочучи: „Се дідько, не дівчина!" — пішов до кухні.

III.

Обід був скромний, а проте протяг ся досить довго. Хоча капітан з дороги приніс досить заострений апетит, та тепер їсти не міг. Ситий був своїм щастєм, тою теплою ,погідною, тихою і такою оживленою родинною атмосферою, про котру марив там, на гірських бівуаках, серед босняцьких скал, у слотах і спеках і невигодах таборного життя, і пізнійше в монотонній і сто раз скучнійшій гарнізоновій службі. Те щасте далеке й бажане видавалось йому тепер сто разів любійшим, сто разів чарівнійшим, ніж його мрії. Лиця, постаті, голоси, слова дітий, завершили той могучий чар. Відїзджаючи він покинув їх майже немовлятами, крикливими, що часто плакали і причинювали родичам богато клопотів та невигод. Він тямить, що тоді в глубині душі навіть рад був подекуди, що може вирвати ся з тої „дитинярні", як звав своє помешкане. І в мірях його діти не грали видної ролї, блукали десь мов бліді тїни; він думав про них більше розумом, теоретично, та не любив їх так, як любить ся живі, близькі серцю істоти. А тепер! Сам вид тих двох істот, у котрих він чув частинку себе, всего себе — тої гнучкої дівчинки з голубими очима і попелястим шовковим волосем що в її лици він пізнавав свої власні риси, та без порівнаня ніжнійші, благороднійші, що кождий її рух наповнював його мимовільним подивом; — вид того хлопчика, так непохожого на сестру, а так дивно подібного до матери, з виразом енергії на круглім лици і на устах, резолютного і бистрого в рухах і з деяким відтїнком дитинячого юмору в словах — той вид спинював йому віддих у грудях, наповняв його безнастанним восхитом. Сей восхит ще збільшав його любов і пошану для жінки, для тої женщини не тілько чарівно вродливої, але також зелїзного, неподатливого характеру та високої інтелїгенції, що полишена сама, з невеличкої половини його пенсії, яку міг її посилати місячно ,зуміла вижити, вдержати дім і так славно виховати дітий. Що були добре виховані, розумно, свобідно, без поневоленя їх дитинячої вдачі, що на розвиток їх інтелїгенції, їх характеру і їх тіла з малку пильно вважала, се видно було з кождого їх руху, з кождого слова.

Всї ті спостереженя почутя і уваги куйовдили ся в капітановій голові, майже пригнїтаючи його ум і тілько поступенно, по черзї доходили до повної його свідомости. А про те він чув себе незвичайно підохоченим і оживленим. Розмовляв, жартував, розповідав і уривав, сміяв ся і їв і очий не зводив із жінки й дітий. Бачилось, що в тій хвилинї він хотів скупчити й пережити все те, що занедбав за так довгі роки.

Аж по обідї почув деяку втому. Природа почала допоминати ся свойого права, перенатужені нерви почали відмовляти послуху, бажали спочинку.

— Хочеш лягти, Антосю? Заснеш на чверть годинки? — спитала жінка.

— О, ще чого не стало! Ти почім таке думаєш?

— Бачу по тобі, що ти втомлений. Іди, я тобі покладу подошки на софі.

— Та яж не хочу! Що ти думаєш? Чиж я засну тепер? — боронив ся капітан, котрому якось соромно було лягати й спати в таку хвилю.

— Заснеш, заснеш! — говорила лагідно та енергічно Анеля. — Ти втомлений. Ходи! Зрештою що тут з тобою балакати? Тут моя команда і я наказую.„Аллон", марш!

— Га, коли висша інстанція так каже, то годї! — сказав капітан і поцїлувавши дітий в чоло, а жінку в обі руки, пішов за нею до покою, де вже його ждала вигідна софка, вкрита білим простиралом, з подушкою в головах.

— Не роби церемоній, дитино! — сказала жінка. — Ляж і спи. Я позамикаю, щоби тут тобі нїхто не перешкаджав. А як би тобі було чого треба, то задзвони.

І вийшла, гарна, легка, як сонний привид, а її слова були такі спокійні, свідчили про таку гармонію її душі, що самі одні впливали освіжаючо і вспокоююче на все її окружене.

Капітан ще стояв, слїдячи очима за її постатю, а коли щезла, зложив руки як до молитви і промовив:

— Боже! чим я заслужив собі на те, що ти посилаєш менї стілько щастя? Я, правда, терпів не мало в своїм житю, та инші терплять ще далеко більше Терпіне не заслуга... Га, та видно, що й щасте так само не по заслугам мірить ся...

От так фільозофуючи він зняв військову блюзу і ляг горілиць на софі. Ах, як приємно! Який супокій обняв його, роскіш наповнила його душу. Він зажмурив очі і трохи лежав так розкошуючись тим станом на пів сонним, при котрому про те вогник свідомости не гас, а тілько раз яснїйше, а раз слабше

освічував усе навкруги. Та тілько круг той був малий, мал хоть обіймав цілий світ, усе, що в тім світі було найкращ найлюбійше йому. Вся минувшина, повна терпінь, боротьби невигоди, аж до вчорашнього дня включно, зсунулась у тем пропасть як лявіна і не полишила по собі ніякого сліду. Ве окружаючий світ пропав, не істнував зовсім. Тілько жінчин лице ясніло над ним мов сонце, тілько діточі очи світили йо му мов чудово блискучі зорі. Та скромна кватира, ложена салоника, трьох кімнат і кухні, розширювала ся в ого уяві робила ся якоюсь велитенською святинею, якоюсь домівкою таємної, йому приязної сили.

Поволи загасло почуте часу й простору, рожевий вогничок свідомости замиготів, розплив ся незамітно, мрії перемінили ся в тихий, покріпляючий сон. Та. у сні почуте роскоші тревало далї, а коли вогник свідомости — не той давнїйший, а якийсь новий — знов замиготів на поверхности його душі, капітан побачив себе малим хлопчиком, що грав ся в тій самій святинї, про яку марив перед сном. У святинї так тихо, так тепло. Якесь золоте божество дивить ся на него милостиво. Він чує, що під опікою того божества може грати ся свобідно, може бути безпечний. Чим же ж він грає ть ся? Адже се величезний діямант, що яснїв на чолї божества мов зірниця. Само божество дало йому сей неоцїнений клейнот. Підскакуючи з радощів він підкидає ним у гору і ловить у руки мов пилку, кладе його в соняшнім проміню, що паде крізь вікно святинї й золотим озером розливає ся у стіп вівтара. Діямант заломлює те проміне і кидає на супротивну стїну величезний весельчаний стовп, наповняє всю святиню весельчаним блеском.

Він знов підкидає камінь. Напоєний соняшним світлом камінь летить високо-високо, під саму стелю святинї палаючи чудовим, соняшним блиском. Він не може підвести очий від того блиску, стоїть мов остовпілий, дивлячись у гору. Та тим часом камінь уже впав в долину. Його бренькит о камяну долівку чути було виразно; чути було як покотив ся. Він похиляє очи, шукає по долівці за каменем, та не бачить його. Де він покотив ся? Його очи зачеркують чим раз ширші круги — каменя нема. Очи ошукані в своїй ожиданції починають блудити, шукати там сям без цїли й без ладу — каменя нема. Якась глуха трівога помалу будить ся в його души. Що я наробив? Адже сей камінь — то цїлий маєток! Де він? І він нахиляє ся до долївки, опирає ся руками на колїна і не вірячи своїм очам починає ще раз шукати в тім самім місці, що вже був пробіг очима. Каменя нема. Та се не може бути! Адже ж ось тут коло

мене дзеленькнув адже ж не міг покотити ся далеко! А в тім — хто знає?

Він не сміє підвести очий, поглянути на божество, бо чує, що зустрів би його зір повний грізного докору. В святині починає темніти; золоте проміне, що ще перед хвилею лило ся крізь вікна, щезло. Чути далекий грім. Трівога проймає його. „Я мушу найти той камінь, мушу, мушу, мушу!" — миготить в його голові і ті неластанні миготи причинюють йому нестерпний біль. Він паде на вколїшки, починає повзати рачки, напружувати зір — усе даремне. Бачить ся йому, що вже перешукав величезний простір, що стіни святинї відсувають ся від него. Та ні! Ось одна стіна, друга стіна, якесь тісне, темне приміщене. Де би то впав камінь? Може під ту лавицю? Він зазирає під лавицю. Каменя нема, та біля першої лавиці стоїть друга, далї якась софа, якийсь фотель, множество фотелїв, якісь шафи, комоди... Повно меблів. І скрізь треба зазирнути, всі треба повідсувати, бо певно десь там камінь закотив ся. І він напружує всї свої сили, починає відсувати, пересувати перевертати меблї. Піт обливає його, духу не стає в грудях. Двигає величезні тягарі, курява душить його, і якась таємна сила не дає йому супокою, раз у раз гонить його: Шукай каменя! Шукай! Шукай!

— Алеж я не можу! — кричить він голосом розпуки, шарпає ся і — паде на підлогу.

Схоплює ся. А! то був сон! Він лежить, потом облитий, та не на підлозї, а на софі. Гуркіт коліс на вулиці був у снї далеким громом. Утома мускулів справила те болюче почуте, що буцїм то чогось шукає ся і не може знайти. Капітан лежачи всміхав ся тепер над своєю трівогою, що його у снї так мучила. Він читав недавно про суґґестію. Аджеж се дуже похоже! Приспати умислові власти окрім одної, і сю одну якими механїчними чи псіхічними стімулами пхнути в якім небудь напрямку — і в душі приспаного повстає якась ідея, якийсь розгін, що не находячи впину в духових владах опановує чоловіка зовсїм.

Коли він так думав, очи його вдивлювались у стелю, в стіни, в меблї спальні. Диво! Давньої роскоші, яку чув перед сном, тепер уже не було. Усе навкруги него здавалось йому тепер якимсь чужим, незвісним. Правда, пять років — чималий час, можна було забути про краску, подобу, розставу меблів. Та сї меблї, що він тепер бачив, були майже нові, гарні, з естетичним смаком дібрані, дорогі. На стїнах висїли гарні картини в золочених рамах, величезне зеркало. Жінчина туалетка

з еліптичним зеркалом видалась йому якоюсь істотою, що заблудила сюди Бог зна відки.

Поводячи очима по спальни, капітан запримічав чим раз більше подробиць і предметів, що вражали якось чудно, завдавали його души загадки, що їх зовсім не легко було розвязати. Він нагадав собі живо, як скромно, як бідно була умебльована отся спальня тоді, коли відїзджав в Боснію. Се ж, що він тепер застав — адже воно десь коштувало богато гроший! Адже ж окрім ліжок слюбних — як він їх звав — не лишило ся ні однісінького старого мебля. Все те було нове, все далеко красше, пишнійше чим уперед.

Відки воно взялось?

Вже вона отся думка була скорпіоном. Капітан сів на софі і почав ще раз роззирати ся навкруги. Тепер вже нічому не призирав ся, нічого докладно не бачив; зір його був справлений у нутро, в минувшину. Найперше він нагадав собі мінутку зачудованя, коли перед кількома годинами, увійшовши в каменицю, дізнав ся від сторожа, що його жінка живе не на тре тім поверсї, як давнійше, а на першім. Звісно, кватира на третім поверсї з ріжних причин була ненаручна, алеж перший поверх! Ріжниця кошту доволї велика! Він нагадав собі, що вже тодї мав намір спитати жінку, що воно значить, та те, що після того стало ся, скинуло йому з думки усе, усе, значить, і запит.

Далї він став нагадувати собі ті листи, писані йому в Боснію. Вона писала правильно що тижня, а іноді, коли стало ся щось незвичайне, коли котре з дітий було хоре, то й частійше. Зразу вона жалувала ся, що з гроший, що її присилав, не може вижити, що уриває собі на найпотрібнійшім, щоби тільки прожити з дітьми. Правда, вона ніколи не вдавала ся в розпуку, не нарікала на долю, не винувала його в нічому, та її спокійні, неначе здавлювані побоюваня тим глибше кроїли його серце. Він ходив як отроєний після її листів, тим більше, що чув, що тепер нічим її помогти не може, нічим потїшити, окрім обіцянок сподїваного авансу. Та після кількох місяців Анеля перестала жалувати ся. Раз писала йому, що шукає якого заробітку, та коли він висказав ся скептично про її пляни, перестала про се писати. Від тодї згадувала тільки принагідно, що перше сама собі була винна, що не вміла уладити ся, що богато гроший тратила непотрібно, що її кухарка обкрадала і т. и. Тепер нужда навчила її економії і вона переко-

нує ся, що жити зовсім не так важко, як її зразу здавало ся. Гроший, що він її присилає, стає її на жите зовсім, і навіть ще лишає ся її дещо. Якось пізнійше звістила його, що її лучила ся дуже користна лекція гри на фортепяні. Від тоді звістки про економічний стан ставали чим раз рідші, скупійші, ляконічнійші. „Добре нам веде ся", „рахунків тобі не посилаю, бо не хочу тобі голови клопотати" — отсе були звичайні її слова на сю тему, звичайно поміщувані десь у дописках, під конець обширних справоздань про львівське товариське жите, про військових знакомих, про балї, процеси, случаї смерти й такі инші річи. В загалї за останні два роки про своє домашне жите, про дітий вона писала дуже мало, коли ж він її се випоминав в листах, вона відповідала ляконічно в такім роді: „Що тобі маю писати? Ми здорові, раз у раз згадуємо тебе, зрештою незабаром приїдеш і сам усе побачиш". Не раз додавала, що не пише обширно для того, аби Антось вернувши до дому тим більшу мав несподіванку. Сю ціль вона безперечно осягнула до того, що капітан не тямив навіть, чи Анеля згадувала йому колинебудь про Юлїю, свою товаришку, що, як показує ся, бувала у них майже щоденним гостем. Чомусь не сподобала ся йому ота Юлїя. Було щось скрите, тріvожне в її лици, в її очах, у всій постатї. Рухи її якісь вимушені, голос ненатуральний. Порядкуючи свої вражіня капітан сказав собі, що та жінка виглядає так, немов би відвикла жити в порядним товаристві. Який контраст з жінкою! Та щож, контрасти притягають себе обопільно, а про свою жінку капітан надто високо думав, аби на хвилю міг допустити, що дає приступ до себе і до своїх дітий женщинї непристойній.

А про те все, хоч він не одно силкував ся витолкувати собі, в його серці лишило ся жало несупокою, тої тріvоги, що може бути відгуком тої страшенної тріvоги, якої заэнав у снї. Він все ще лежав на софі, курячи сиґаро і дивлячись у стелю, коли се тихесенько отворили ся двері — видно, що були відчинені вже перше, коли він спав — і ввійшла Анеля.

І з чарівним усміхом присунула крісло тай сїла. Він лежачи взяв її руку і притулив до уст.

— Ти вже не спиш? — сказала. — Лежи, лежи! Я сяду ось тут коло тебе, побалакаємо.

— Як же тобі спало ся?

— О, чудесно! А чи довго спав?

— Може зо дві години. Тепер пів до четвертої, — додала

вона, дивлячись на маленький, елегантний золотий годинник, котрий мала коло себе і котрого він давнійше у неї не бачив. Незримий скорпіон знов ворохнув ся в грудях у капітана на сей вид. Анеля вгадала його почуване і сміючись ударила його по плечі.

— Ну, чого ти поблід? — скрикнула зовсім свобідно. — Вже знов по давньому починаєш? Знов мене за щось підозріваєш, хоч сам не знаєш за що? Ей, ти непоправна дитино, ти!

Лице капітана запаленіло від сорому.

— Прости мені, мій ангеле, — сказав він. — Я нагадав собі, що ти мені в листах так часто обіцяла несподіванки, коли верну домів. І справді, я застав їх так богато... Усе тут таке мені нове, таке несподіване...

— І ти зараз подумав собі: тут мусить бути якась провина моєї жінки!

— Анельцю! — сказав капітан знов з запалом цілуючи її руку, — як ти можеш таке говорити? Клену ся моєю честю, що се мені й на думку не впало. Адже ти знаєш, як я тебе люблю. Свого житя я так ніколи не любив. Підозріваючи тебе за щось нечесне, сеж значило би класти сокиру до коріня мого власного житя!

— Чогож ти поблід, побачивши мій годинник? Кажи отверто! Стілько років ми не жили вкупі. Та перерва може бути для нас точкою в нове, щасливе жите, та може бути й темною, роззявленою безоднею, що нас на завше розлучить.

— Бій ся Бога, жінко, що ти говориш! крикнув переляканий капітан.

— Бачиш, що говорю без жарту, — відповіла Анеля. — Я мала час пізнати жите в його глубині, застановити ся над ним основно і прийшла до переконаня, що коли між нами мають бути якісь тайни, якесь жерело обопільного недовіря, то краще від разу розійдім ся, бо наше жите не буде житем, а мукою.

— Алеж моє серденько! Відки така бесіда? по що? Адже ти знаєш, що я не маю перед тобою ніякої тайни!

— І я не хочу мати перед тобою ніякої! — з запалом сказала Анеля. — Не хочу, щоби ти мене підозрівав. Коли маєш супроти мене який сумнів — скажи отверто. Чую ся такою чистою, такою правою, що не бою ся ніякого закиду, коли мені його отверто вискажуть.

— Анельцю, Анельцю! — скрикнув капітан, доведений до

розпуки її бесїдою, — алеж пробі, нїчого я тобі не закидав, нї защо не підозрївав, Бог менї свідок!

— Ти поблїд побачивши отсей годинник.

І відчепивши, вона подала йому годинник в руку.

— Придивись йому! Прочитай напис виритий на нїм! Бачиш, що дарував менї його дїд. Загнївав ся був на нас, коли я вийшла за тебе замуж, та нарештї таки дав себе перепросити.

— Значить, се він вам допомагав? — скрикнув капітан здивованим голосом, обводячи очима навкруги.

— Не за одно маємо йому дякувати, хоч ти знаєш, який він твердий. Надто великої щедрости закинути йому не можна.

Капітан аж тепер нагадав собі дїда своєї жінки, старого, богатого вдівця, властителя кількох фабрик і кількох камениць у Кракові. В споминах капітана не займав той дїд майже нїякого місця. Познакомивши ся з його внучкою Анелею у якихось далеких свояків у Львові, капітан наскочив на завзятий опір зі сторони старого Гуртера — бо так називав ся дїд. Він хотів їхати до него в Краків, та Анеля відрадила йому, толкуючи, що присутність його попсувала би справу, бо дїд страшенно не любить військових взагалї. Вона сама обіцяла перемогти його впертість і дійсно її се повело ся. А що Анеля не мала свойого маєтку, то Гуртер дав її лиш тілько, кілько треба було на зложене за мужа законом назначеної офіцирської кавциї, додаючи, що коли вона йде замуж проти його волї, то більше нїчого її не дасть. І в сїм змислї був написаний його перший і остатний лист до молодої пари, де була послюбна ґратуляція з тим додатком, щоби обоє від сегодня перестали його знати, так як він їх анї знати, анї бачити не хоче, щоби не важили ся до него писати, анї в чім небудь на него числити, бо се чинило би йому тільки прикрість, і їх листи він мусїв би їм звертати нечитаними. Зрештою бажає їм всякого щастя і доброго поводженя.

Ось і все, що знав капітан про Гуртера. Надто гордий і незалежний, щоби просьбами, повзанем впрошувати ся в його ласку, він сповняв точно його волю і не інтересував ся ним зовсїм. Служба й жите домашне забирали весь його час. Правда, Анеля часто з подякою згадувала про него, адже ж його дар будь що будь був підвалиною їх щастя.

— Він не лихий чоловік і щирий, тільки чудний собі і твердий дуже — говорила нераз Анеля. — Там його в Кракові о-

панували баби богомілки, сліпі знаряди в руках Єзуїтів, що спекулюють на його маєток. Що нам нічого більше надіяти ся від него, про се я свято переконана.

І вони не надіялись. Жили як могли, поки врешті необхідність не розлучила їх на цілих пять років. То й не диво, що тепер капітан з зачудованєм і з полекшою в серці дізнав ся, що дід перепросив ся з Анелею.

— Ну, бачиш, бачиш! — мовив її капітан з відтінком докору в голосі. — І чого ж тут гніватись і в патос впадати? Розуміє ся, мене дивувало, відки тут у мене така роскіш. Перший поверх, зеркала, магаґоні, медведі на долівці, золотий годинник — і моя скромна пенсія на вдержане двох домів. Я хотів тебе розпитати, що се за загадка? Хибаж се якийсь проступок? Ну, та одно твоє слово розвіяло всї мої сумніви.

— Не будь надто легковірним! — мовила Анеля, знов прийма́ючи строгий вираз слідчого судії. — Не клади надто богато на одно слово! Домагай ся доказів!

— Але ж Анельцю, ти хочеш, щоб я провадив кримінальне слідство?

— Краще, щоби ти зробив се тепер, коли ще зір маєш ..сний і думку невпереджену.

— Чи думаєш, що можу перемінити ся? — троха огірчений запитав капітан.

— Слухай, Антосю, — мовила Анеля сідаючи коло него на софі і обіймаючи його за шию. — Не гнївай ся на мене за те, що тобі скажу. Люблю тебе, люблю своїй дітий — наших дітий, Антосю! Люблю над жите, мало що не сказала над спасенє душі своєї. І власне через те, що люблю так кріпко, я би бажала, щоби ніщо не каламутило нашого щастя, яке може дати любов. Адже ж і ти сего бажаєш?

— Хтож би сего не бажав? — скрикнув капітан, притискаючи її до грудий.

— Слухай же, любий мій! Знаю добре, що тепер після твого повороту скорше чи пізнійше дійдуть до твойого слуху всякі сплетнї і байки. Не сумніваю ся, що знайдуть ся такі, що г очи менї підлещують ся, а поза очи будуть кидати болотом на мене, будуть мене понижувати в твоїх очах.

— Анеля! І ти можеш допустити на хвилю, що я буду вірити підлим сплетням?

— Не хвались сильний своєю силою, анї відважний своєю відвагою! — сказала хмарно Анеля. — Нї, любий, не

говори сего! Що там казати про те, чи я допускаю, чи не допускаю! Розумний чоловік усе допускае і нічого не допускае. Тож ліпше завчасу запобігти можливости всяких таких допущень, якіб могли мене кривдити в твоїх очах.

— Як ти се розумієш?

— Витолкую тобі яснійше, про що річ іде. Не від сьогодня знаю, що лихі язики чорнять мене, буцім то я заробляю гроші якимсь нечесним способом. Відки йдуть сі глупі сплетні, я не знаю. Я не жила сими часами на великій стопі, не бувала так часто в товариствах, щоб могла про все дізнавати ся. З твоїх давних приятелів мало хто тут лишив ся, та й ті дуже рідко в мене бували. То й не знаю, в чому мене обвинувачують. Поки річ ішла про мене саму, я не дбала про те зовсім. Доволі мені власного сумліня, почутя власної невинности. Та коли ти вернув, то діло зовсім инше. Такі глупі сплетні можуть затроїти твое жите, наробити тобі неприемностий, коли не будеш узброений на їх спровержене. І власне сего я домагаю ся від тебе.

— Та коли ти мене впевняеш про свою невинність, то якогож мені ще свідка треба?

— Слухай, Антосю, — сумно промовила Анеля, — не кажи так. Чоловік не камінь. Можуть знайти ся річи дуже подібні до правди і свідчити проти мене. Найперше дай мені святе слово, присягни мені на любов до наших дітий, що все, що тілько вчуеш проти мене, скажеш мені до очий, нічого не скриваючи, ні в чім мене не щадячи, про все домагаючись поясненя!

— Анелю, пробі, трівожиш мене тим урочистим тоном! — скрикнув капітан схоплюючись на ноги. — Чи думаеш, що тут може виринути щось аж таке страшне та грізне, що аж...

— Нічого не думаю, тільки домагаю ся від тебе того, на що маю право. А бачить ся мені, що на твою отвертість маю повнісіньке право.

— А вжеж! А вжеж! Безперечнісеньке право!

І обіцюеш мені, що будеш супроти мене завсігди щирий і отвертий?

— Обіцюю на честь, на свою душу!

— І не мати меш передімною ніякої тайни, хочаб ти міг догадувати ся, що її виявлене буде для мене дуже болюче?

— Обіцюю! Хоча б я міг догадувати ся, що її виставлене принизить мене в твоїх очах, зробить негідним твоеї любови.

— Сего не потребуєш і в думку покладати, любий м
— мовила Анеля цілуючи його в уста. — А за обіцянку д
кую сердечно. Будь певний, що я не надужию твого довір

— А я.... я кажу тобі по правді, не розумію добре, н
що сї всї церемонії.

— Дай Боже, щоби вони були непотрібні! — зітхнул
Анеля. — Та у всякім разї надію ся, що вони нікому не п
шкодять. Ну, добре, се булоб одно, а тепер друге.

І відчинивши шуфлядку від своєї туалетки виняла з не
стару, засмальцовану книжку, оправлену в полотно. Капітан
знав добре сю книжку. То була рахункова книжка, що її ку
пив день перед своїм слюбом з Анелею і дав її, щоби запису
вала всї розходи й приходи їх малесенького господарства.
Анеля дуже совісно день у день записувала в нїй всї рахунки.
Сю книжку подала йому тепер.

— Візьми і передиви мої рахунки. А ось квіти від купців
і инших людий, з якими я мала якінебудь грошеві інтереси за
тих пять років. А ось у сїй пачцї листи, що приходили до
мене. Прошу тебе, передиви ся на все те, розслїди совісно
кожду подробицю, кожду цифру, кождий папірчик.

— Бій ся Бога, Анельцю! На що сего? Вірю тобі й без
того.

— Нї, я не хочу! — відповіла Анеля. — Розслїди і потому
вір або не вір. Дай менї слово, що задаси собі сю працю!

— Ну, коли воно доконче —

— Доконче. І то ще сьогоднї!

— Га, нехай і так буде!

— Добре. Дякую тобі! Се буде для мене найкращий
доказ довіря з твого боку.

І поцілувавши в чоло Анеля вийшла лишаючи його само-
го з рахунковою книжкою, квітами, і не малою пачкою по-
жовклих листів. Не можучи ще отямити ся з зачудованя ка-
пітан якийсь час ходив по покою, поки врештї не доміркував
ся, що його жінка остаточно має рацію і що вся отся незви-
чайна сцена є тільки доказом її незвичайної любови до него
і вкупі з тим її обачности й незвичайного розуму. А змірку-
вавши се, він взяв ся совісно за рахунки й папери. Щоби
йому не переривати працї, жінка принесла йому підвечірок
до сальону і знов лишила його самого.

IV.

Після вечері в тіснім кружку — тітка Юля, на котру Михась рав у раз відказував, мов би причувала се не прийшла — капітан почав збирати ся виходити.

— Хочеш ще іти? — спитала Анеля — Куди?

— Треба заглянути до офіцирського касина.

— Може би ліпше було, як би ти не йшов?

— Алеж, моє серденько, взяли би менї се за зле, як би я не показав ся між товаришів. Зрештою і сам я рад би побачити старих знакомих.

— Ну, з тих старих знакомих не богато там застанеш. Хиба Редлїха і — не знаю, кого би там ще міг ти подибати.

— Один Редлїх стане за десятьох, — сказав поважно капітан, припинаючи шаблю.

— Ну, то бодай не бари ся там довго! — нагадувала Анеля. — Сьогоднї в мене таке свято, що я не хотїла би й на хвилинку розставати ся з тобою.

— Я також не дуже радо йду, Анельцю, вір менї, та що ж, не виходить инакше. Мушу. Знаєш, що наш військовий стан накладає на нас усякі обовязки.

— Ну, йди вже, йди! — сказала сміючись Анеля. — Ще хто скаже, що на старість зводжу тебе з дороги обовязку.

Коли би капітан по своїм виходї міг був заглянути в лице своєї жінки, був би без сумнїву вельми зачудував ся. Лице те, перед хвилею таке погідне, ясне і енергічне, що так і дихало здоровлем і втїхою, тепер було блїде як у трупа, являло вираз якоїсь безмірної трівоги. Уста тремтїли судорожно, немов шептали якісь нечутні заклятя в слїд за капітаном. У грудях не стало віддиху. Поборена якимсь таємним знесилєм Анеля впала на крісло і кілька хвиль сидїла недвижно, правдивий образ зневіри і розпуки. З того остовпіня пробудили її голоси а далї швидкі кроки дїтий.

— Мамочко! Мамочко! — кликали дїти шукаючи її. — Де ти мамочко?

Анеля сидїла в салонї, де було темно.

— Ось я тут! Тут! — обізвала ся вона. — Чого вам треба?

— Відчинивши на ростїж двері салону і впустивши него широку струю світла діти ввійшли до салону і туля ся до маминих колїн щебетали:

— Вже вміємо лекцію на завтра! Хочеш нас випитати?

— Завтра любі мої! Сьогоднї менї знова недобре.

— Мамочка нездорова? Мамочцї знов не добре? Бід мамочко!

Цеся гладила Анелю попід бороду, Михась цїлував ружу. Анеля відвертала ся, щоби діти не бачили слїз, бризнули з очий:

— Бідні мої дїтоньки! — прошептала вона, перемагаюч хлипане, що дусило її в горлї. По хвилинї перемогла себе промовила:

— Завтра вас випитаю, а тепер ідїть спати!

— Ще не хочемо спати, мамочко! Позволь нам піти д кухнї. Там є вояк, такий великий-великий, а такий смішний Обіцяв нам розповісти казку, гарну-гарну, а не страшну, н Позволяєш, мамочко?

— Ну, йдїть, йдїть, та не сидїть менї довше як пів годи ни. За пів години прийду класти вас спати.

Та діти не дослухавши її слів до кінця вже побігли, ве село плещучи в долонї.

— Що з ними буде? Боже мій, що з ними буде? — важ ко зітхнула Анеля і знов потонула в задумі. Та по хвилї випро стувала ся, її звичайна енерґія почала брати перевагу над зневірєм.

— Що має бути, нехай буде! Буду держати ся поки буде змога а коли доведеть ся відпокутувати за свої вчинки, то відпокутую.

В тій хвили почув ся легенький стук до дверий салону. Анеля схопила ся, мов переполохана і відчинила двері.

— Се ти, Юлечко?

— Я, я, — шептала Юлїя. Вона була обвита чорною хуст кою так, що й лиця її годї було розпізнати. — Я чула, як ти балакала з дїтьми і як вони потому побігли. От я й догадала ся що ти сама, то й зважила ся застукати. Не хотїлось би менї зустрічати ся з твоїм мужем.

— Його нема дома. Пішов до військового касина.

— Ти не повинна була пустити його туди, Анелечко, — промовила Юлїя з виразом трівоги на лиці.

— Годї було задержати його. Та чей Бог дасть, що якось воно минеть ся. Ну, а у тебе що чувати?

— Я прийшла заспокоїти тебе, моя голубко. Від Штернберга нема нічого більше. Як би було яке лихо, то певно би телеграфував.

— Спасибіг тобі Юлечко! І мені бачило ся з самого початку, що тут нема чого тревожити ся. Твоя правда, як би було яке лихо, то певно він би телеграфував. Випеш може склянку чаю?

— Спасибі тобі! Я тільки на хвилиночку. Втікаю як стій. Не хочу щоби мене тут хтонебудь бачив. А в тім і твій муж може вернути, міг би мене тут застати. Бувай здорова!

— Добраніч тобі, Юлечко! А як би лучило ся щось нового — —

— Ну, розуміє ся, розуміє ся, що заразісінько тебе завідомлю. Добраніч!

І Юлія тихесенько, зачинивши за собою двері, щезла мов тінь. Анеля пішла до кухні, де Гриць розповідав не так дітям як Марині якусь дуже веселу казку про війну кота в медведем і що хвиля викликував вибухи голосного сміху.

Коли капітан Ангарович прийшов до офіцирського касина, не застав там справді нікого знакомого. В касині було кільканайцять офіцирів. Декотрі грали в білярд, инші їли вечерю, а при столі з часописями вела ся голосна розмова, переривана вибухами сміху і енерґічними військовими заклятями. Наблизивши ся до того стола капітан представив ся товаришам. Усі вже знали про його перенесене з Боснії до Львова, декотрі бачили його рано при рапорті в ґенеральній команді. Шумно й густо обступили його, стискаючи його руки, поздоровляючи його на новім становищі, бажаючи скорого авансу. Швидко капітан зробив ся осередком дуже оживленої розмови. Його розпитували про службові відносини в Боснії, про знакомих офіцирів, що там служили, дехто пригадував і свої пригоди в тім краю. Капітан замовив кіш вина, щоби випити „на братерство" з новими товаришами.

— Чи поручник Редліх денебудь в службі, що його тут нема — запитав Ангарович.

— О, ні, швидко повинен прийти.

І справді, ще не принесли вина, коли появив ся Редліх.

— Про вовка помовка, а вовк тут! — роздав ся хор веселих голосів.

Редліх помалу, методично, не озираючи ся і очевидно привиклий до пануючого тут шуму і гамору зняв насамперед окуляри без котрих на три кроки перед собою не міг видіти,

а котрі тепер при вході з холодного повітря до огрітого покрили ся густою росою і були цілком не прозримі, поклав їх на столї, зняв плащ і шаблю, а відтак видобувши хустку обтер нею окуляри і вложив їх на ніс.

— Редлїх, Редлїх! — кричали товариші, — питає тут за тобою якась дама, мовить, що знаєш її здавна дуже близько.

Громовий сміх супроводив ті слова.

Знаю досить дам, звільна і задумчимо відповів Редлїх, та ні одна з них не потребує аж тут мене відпитувати. Кожда знає, де мене можна і без питаня знайти.

— Але ж та дама, се я, старий друже! — скрикнув Ангарович, кидаючи ся до него з простертими раменами. — Щож то, не пізнаєш мене?

— Антось! Старий Боснячисько! — скрикнув Редлїх і оба приятелї кинулись один другому в обійми

Принесли вино і ціле товариство подало ся до реставраційного салону. Шум, гамір, сміх, брязкіт склянок заповнив увесь салон. Почали ся тости зразу поважні, потім гумористичні, далї почали співати пісень, грати на фортепянї. Ангарович ходив попід руку з Редлїхом занятий живою розмовою. Були товаришами ще з цивільної лави, разом розпочали військову службу, разом здали офіцерські екзамени. Було що споминати. Вони відсвіжували веселі і сумні пригоди молодости, сміючи ся з одних і з других. Час від часу кликано їх обох до спільного гурту, коли якийсь новий бесідник хотів повеличати ся тостом або вокально-музикальною продукцією. Вино замовлене Ангаровичем давно вже пішло шляхом усего минувшого; він хотів замовити другий кіш, але гурт не пристав на се, заявляючи своє право і обовязок угостити також з свого боку нового товариша.

Панувала веселість загальна, щира, сердечна, яку тілько в військових товариствах так часто можна подибати. Капітан Ангарович так був пронятий, розігрітий і розентузіазмований нею, що зовсім забув про наказ жінки — вертати як найшвидше до дому. А врештою хибаж се було можливе? Чиж були би його пустили? Гойдаючи ся на хвилях загальної веселости і він чув себе таким щасливим, вдоволеним, свобідним, як мало коли на своїм віцї і в души благословив нинїшну днину, як найщасливійшу, найбогатшу на приємні вражіня з усїх, які прожив до тепер.

Та в тім стало ся щось таке, чого ще перед хвилею нїхто

би не був надіяв ся, що кождий в сему веселому товаристві був би вважав чимсь неподібним до правди, або й зовсім не можливим, щось таке, що сьогодня, бодай сьогодня в тім товаристві не повинно було стати ся. Стало ся щось? Що таке? Ніхто може не мігби був виснити се докладно. Немов би якийсь злосливий демон незримими крилами перелетів понад товариством. Немов би якась маленька, огидлива мушка вслизнула ся до сего пристанку радости і приязни, і літаючи понад головами зібраних тут і там забреніла тонесенько, ледво чутно, та всеж таки так, що той бренькіт розбудив дрімаючий відгомін у серці кождого з присутних. І нараз щезла дотеперішна щирість і сердечність. Якась холодна, силувана атмосфера залягла в салоні: якісь уривані, таємні шепти переривали вибухи сміху; якісь скісні позирки стріляли то в сей, то в той бік; якісь рухи незначні а про те зовсім недвозначні, якісь на око невинні півслівця літали з одного кінця салону до другого, немов сигнали порозуміня в якійсь справі, котрої ніхто не називав голосно. Що се значило? Від кого се вийшло? Яку мало мету? Сего ніхто не говорив, ніхто може не був би зумів ясно висказати. Та всі почували, що се було щось погане, неприємне, в найвисшій степени неприємне.

Капітан в першій хвилї не добачав нічого. Вино і радість шуміли у него в голові. Та швидко його нерви, незвичайно напружені і вразливі, почули, якусь переміну в окружаючій товариській атмосфері. А коли се почуте дійшло до його свідомости, він зачудуваними очима оглянув ся довкола. Ціле товариство було немов перемінене. Ті, що ще перед хвилею стискали сердечно його руку і запевнювали його про свою приязнь, тепер сиділи мов води в рот набравши, з усміхом примерзлим на устах, або ходили по салоні якісь заклопотані, не мов би бажали тікати відси геть і тілько для якогось decorum не могли осмілити ся вчинити се відразу. Молодші, гамірливі а по части вже пяні стояли купками в сусідних комнатах. Відтам до уший капітана долітали відривки якихсь цинїчних оповідань переплітані голосним сміхом. І що найдивнійше, від тих громадок так само як і від старших товаришів, що сиділи при столї або ходили по салоні, падали на него якісь підозрені, украдьком кидані позирки; його зір ловив якісь рухи на половину згірдні а на половину проняті співчутєм. І хоча ніхто не бокував від него, то все таки коли він наближував ся до якоїсь громадки, йому здавало ся, що там перемінюють тему розмови, що одні одним потаємно дають якісь знаки. Помалу

але ясно і чим раз яснійше аж до фізичного болю в душі його виявляла ся та певність, що довкола него творить ся якийсь пустий простір, якась неприємна, душна, убійча атмосфера. Що се таке? Він не міг доміркувати ся, а про те чув, що се справляє йому велику прикрість.

Сів на софі в куті, щоби зібрати думки і поміркувати про своє положенє. Перша його думка була: а може се знов якась ілюзія? Може знов творю собі привид і опісля сам лякаю ся витвору своєї уяви? Почав придивляти ся тим людям з боку. Щож, люди як люди. Сидять, ходять, розмовляють, курять сиґари, пють, — у всьому тому нема нічого незвичайного. Правда сей та той гляне на него косим оком. Ну, і чомуж тут дивувати ся? Адже він незнайомий їм, сьогодня перший раз знайшов ся в їх товаристві, то й придивляють ся йому. Може се троха нетактовно з їх боку та все таки в тім нема нічого страшного. Держать ся здалека від него, ніхто не наближуєть ся до него... Але ні, ось іде Редліх, що доси живо, хоча дивно притишеним голосом розмовляв про щось з кількома старшими і молодшими офіцерами.

— Чого так сидиш одиноко, старий приятелю? — окликаєть ся Редліх — сердечно як завсїгди. Лід, що почав вже був намерзати довкола капітанового серця, приснув від разу.

— Чую ся втомленим.

— Видко се по тобі. Чи не пора би нам інвалідам до дому? Отсї прекрасні младенцї ще й не думають іти, хоч вже одинайцята. Але в мене завтра рано служба, то мушу виспати ся.

— О, і менї жінка веліла вчасно приходити — пригадав собі капітан.

— Ну, так ходїмо!

Поодягали ся. Кілька старших офіцерів підійшло до капіна.

— Відходиш вже? Жаль, що не можеш довше лишити ся. Дуже нам було приємно.

А все те так холодно, таким силуваним голосом. І анї один з них не візвав його, щоби ще лишив ся, анї один не запросив його, щоби частійше приходив до них. Капітан почув, що ледова шкаралюща знов починає стискати його серце. Молодші офіцери, заняті розмовою, жартами і піснями, зовсім навіть не прийшли попращати ся з ним. Майже з слїзми в очах покидав капітан пороги офіцерського касина.

— Що се все значить Гнатику? — запитав Редліха, коли вийшли на вулицю.

Редліх ішов поруч него отуляючи шию ковніром плаща, мовчазливий, понурий, і бачилось навіть не розумів, про що його питають.

— Що таке що значить? — запитав капітана.

— Що се їм стало ся, що так раптом перемінили ся? Тут радість, щирість, приязнь, а раптом холод, церемонність, якісь шепти і косі погляди...

— Що тобі снить ся, Антосю? — скрикнув Редліх. — Нічого такого я не завважив.

— Ти не завважив переміни в їх настрою? Се дивно! А прецінь і ти сам перемінив ся.

— Мій любчику, не уявляй собі нічого! Було маленьке охолодженє, се правда, коли ми довідали ся, що у нашого полковника вмерла дочка. Чудесна дівчина. Всї молодші офіцери були в ній закохані.

— А так! — скрикнув капітан. — Ну, то так же мені й говори! Я вже почав було думати, чи не обравив я кого чим не будь, що так нараз почали від мене сторонити.

— Але відкиж знов такі думки! Можу тебе запевнити, що до твоєї особи — Редліх мимовільно вимовив ті слова з особливим притиском — всі вповні згоджують ся, що ти взірцевий офіцер, сердечний товариш, одним словом, хлопець з золотим серцем.

— Чи справді так думають? радісно запитав капітан.

— Даю тобі слово чести. Можеш мені вірити.

— Але знаєш, одно мене дивує. Коли ми відходили, ніхто не просив мене, щоб я приходив сюди частійше.

— У нас нема сего звичаю. Се розуміє ся само собою, що кождий приходить, коли має час і охоту.

— Ну так, але завсїгди приємного товариша з самої чемности просить ся, щоби лишив ся довше і приходив частійше.

— Марниця, братїку! Думаю, що з такої дрібниці не будеш висновувати ніяких неприхильних внесків про нових товаришів. А при тім думаю також, що семейне жите і службові обовязки, а може й маєткові відносини мало дадуть тобі часу і засобів на те, щоби часто відвідувати наше касино.

— Се може бути, — якось нерадо промовив капітан, — та все таки... ти знаєш, що я дуже люблю товариське жите. А там у Боснїї чоловік стільки нанудив ся, намучив ся, натерпів ся, що бажав би хоч троха відсвіжити свою душу в товариськім

крузї.

— Сумнїваю ся, чи се тобі вдасть ся, — мовив Редлїх. — З наших давних товаришів крім нас двох нема нікого, а з тих нових... Знаєш, я й сам рідко буваю в їх гуртї.

— А менї говорили, що буваєш що вечір, — завважив ущипливо капітан.

— Ну, то якийсь поет прудкий на пересаду мусїв тобі се сказати, — процідив Редлїх. — Противно, буваю досить рідко. Тут самі паничі, грають грубо в карти, пють по цїлих ночах, ну, а чоловік бідолаха, куда там йому додержати їм кроку! Знаєш що, Антосю, — з незвичайним жаром промовив Редлїх обертаючи ся до капітана, — раджу тобі з цїлого серця, вчини так само і старай ся як найрідше бувати в касинї!

Капітан зупинив ся на серед вулиці і видивив ся на високу, випростовану фігуру Редлїха, що в якімсь дивнім заклопотаню старав ся не глядїти йому в очи.

— Не розумію тебе, Гнатику, — промовив. — Перед хвилею ти запевняв мене, що всї мене огнисто полюбили, а тепер намовляєш, щоби як найрідше до них заходити.

— Бо се занадто богато буде тебе коштувати — викручував ся Редлїх. — А в тім, коли ти богатий, коли маєш купу гроший, і можеш їх розкидати.

В тих Редлїхових словах було щось таке, що дуже немило вразило капітана.

— Гнате! — скрикнув він. — За кого ти мене маєш? Чи то я розбійник, чи фальшівник монет, чи може який касієр-утїкач, щоб у мене були гроші на розкидуванє?

— А коли їх у тебе нема, то що тобі на тім залежить, чи тебе просять учащати до касина, чи нї? І так будеш мусїв дуже рідко вчащати. Аджеж і сьогодня ти висипав стілько гроший, що твоя жінка...

— Ну, ну, досить тої проповіди, старий приятелю! Вже що там жінка, буде мала менї сказати, то скаже і без тебе. Ну, та годї нам балакати! Отсе ми вже перед моєю домівкою. Знаєш, що Гнатику, надію ся, що зробиш менї тоту честь і відвідаєш мене в моїм родиннім гнїздї?

— З найбільшою охотою! — скварно промовив Редлїх. — Доси, що правда, я не бував у твоєї жінки — причин не потребую тобі вияснювати — —

— Іди, йди, старий грішнику! Ти повинен би встидати ся навіть згадувати про щось таке! — перебив капітан.

— Ну, та тепер, коли ти тут і запрошуеш мене —

— Без церемонії, без церемонії! Приходи до мене, коли маеш час і охоту, як до старого товариша!

Стиснувши щиро подану йому руку капітана, Редліх салютував по військовому і за кілька хвилин щез у нічній темряві.

—— ****** ——
* * *

V.

— Ага, Анєлечко! Бачу тут візітову карточку барона Рейхлінґена. Розповідж но мені, яка се у тебе була з ним історія?

Капітан і Анєля сиділи в салоні і розмовляли Анєля занята якоюсь жіночою робіткою оповідала мужови про своє житє, про дітий, про старого Гуртера, а капітан слухаючи її оповідань перебирав візітові карточки розкидані на срібній таці на столі. Нараз на одній елеґантній, блискучій, прочитав назву: „Вальдемар Барон фон Рейхлінґен" і затремтів так, немов би пожалив собі пальці кропивою.

— Історія у мене? З бароном Рейхлінґеном? — помалу, немов шукаючи чогось у памяти повторила Анєля, спокійно, дивлячись мужови в очи. — У мене з ним не було ніякої історії.

— Не було ніякої? — з зачудованєм запитав капітан. — Се не може бути! Пригадай собі добре!

— Що маю собі пригадувати? — ще з більшим зачудованєм відповіла Анєля. — По твоїм відїзді до Боснії барон був тут у мене раз чи два рази. Ага, памятаю, раз підчас моїх іменин упив ся і звів якусь сварку з офіцерами. Не знаю, про що їм там зайшло, досить того, що попсував нам цілий вечір і всї разом з ним мусїли забрати ся до дому. Більше я й не бачила його, а швидко по тім я довідала ся, що його також перенесено до Боснії.

— Гм, то така се була історія? Признаю ся тобі, що з того, що він менї говорив, я міг догадувати ся, що тут було щось далеко поважнійше.

Вимовляючи ті слова капітан уже на половину вспокоєний поглянув на жінку. І нараз побачив, що при останнїх його словах лице її покрила трупяча блїдість, навіть уста її поблїдли, робота випала з її рук і ціла її постать подала ся, немов би зівяла або немов би дізнала якогось страшно болючого удару.

— Анельцю, що се тобі? — скрикнув капітан схапуючи ся з крісла.

— Зажди, зажди, там хтось дзвонить! — прошептала Анеля, ледви не ледви підняла ся з крісла, покинувши на землю свою робітку, заполоч і голку, і вибігла до сусідної комнати. По хвили вернула, все ще бліда і тремтячи, але вже значно заспокоєна.

— Анєльцю, ради Бога, що тобі є? — скрикнув капітан, тулячи в своїх долонях її руки, холодні як лід.

Вона сіла поруч него і важко дихала.

— Нічого се, нічого! — відповіла. — Знаєш, від якогось часу.. мучать мене якісь страшні прочутя. Завсїгди менї здаєть ся, що котре небудь з наших дітий — о мій Боже! — десь там переїхав фіякер і що його несуть до дому з поломаними ніжками, з розбитою головкою... Ох, аж подумати страшно! І власне в тій хвилї... те саме прочутє... мов кліщами... менї причуло ся, що до нас хтось дзвонить...

— Аджеж успокій ся, ніхто не дзвонить. Діти вернуть здоровісенькі! — запевнював її капітан. — Бій ся Бога, як можна брати собі се так дуже до серця! Але ти може недужаєш? Може се тілько такий прояв якоїсь иншої слабости?

— Ні, ні, я здорова цілковито, тілько часами на мене находять такі глупі напади.

— Ні, Анєлечко, ні, сего не можна легковажити. Се можуть бути початки якоїсь грізної нервової хороби. Як ти поблїдла! Треба конечно засягнути лікарської поради.

— Не треба! Не треба! — живо відмовила Анеля. — Що менї лікар поможе? Скаже менї те, що я й без него знаю: треба супокою, вистерігати ся сильних зворушень. Нехай би сам стрібував се вчинити!

— Ні, душе моя, доконче треба щось радити! Ади, ти доси не можеш прийти до себе. Напий ся води!

— Я вже пила. Спасибі тобі, любий мій! Менї вже зовсїм добре.

І схиливши ся позбирала з долівки свої порозкидані причандали.

— А я — мовив по хвили капітан — признаюсь тобі до гріха. В тій хвили, коли ти поблїдла і почала тремтїти, я подумав, що мої слова про барона Рейхлінґена зробили на тебе таке сильне вражіне.

— Про барона? — з мелянхолійним усміхом мовила Анеля. — Вибачай, серце моє, але я вже навіть не тямлю, що ми про него балакали. В тій хвилї, коли ти зачав менї щось опо-

відати про него, думка моя була зовсім де инде.

— Я хотів було написати тобі про свою стрічу з бароном і про свою розмову з ним, — говорив капітан, — та як раз того самого вечера після стрічі з ним я одержав від тебе лист, а в ньому була звістка, що дитина хора на одру і що маєш тяжкі гризоти, а на другий день рано я довідав ся, що барон уже не жиє.

— Не жиє! — скрикнула Анеля.

— То ти не знала про його смерть?

— Нічогісінько.

— Була з ним якась дивна і доси невияснена історія.

— О Боже! — глибоко зітхаючи прошептала Анеля, але і в тім зітханю висказало ся радше якесь почутє облекшеня, ніж жалю. А по хвили додала: — Такий молодий, гарний, маючий чоловік, такого знатного роду, такий здоров, сильний — і що там йому стало ся? Чи хорував?

— Отож то власне, що ні. Застрілив ся.

— А! Може з любови?

— Сумніваю ся дуже. Послухай, нехай тобі розповім про нашу останню стрічу. Се заразом вияснить тобі, для чого я запитав тебе, яка се історія була між ним і тобою.

Анеля похилила голову над роботою і слухала спокійно. Її груди хвилювали мірно, може трохи сильнійше ніж звичайно, але безперечно се був наслідок недавного нервового припадку.

— Не треба тобі оповідати, який чоловік був барон, — мовив капітан. — Золотий хлопець, але в практичнім житю ні до чого. Розпещений матїрю, привиклий від дитини заспокоювати всї свої капризи, а при тім обік шаленої упертости в дрібницях він не мав анї крихти мужеської тверезости і характеру в найважнїйших справах. Хто тілько перший його пізнав, мусів його полюбити, але кождий хто пізнав його близше, мусів від него відвернути ся.

Анеля мелянхолїйно похитала головою на знак, що вповнї згоджує ся з тим осудом.

— В часї, коли за для якихсь дисциплїнарних провин його перенесли з Відня до Львова, мати його вже не жила. Говорять, що вмерла з гризоти за для його гулящого і розпустного житя. Його маєток, колись дуже великий, був майже зруйнований. Правда, ще й тодї при ощаднім житю і порядним господарованю можна було уратувати з него дуже показну

фортуну, якої нам і нашим дітям дай Боже хоч половину. До полковника нашого полку і до цілого офіцерського корпуса разом з його перенесенєм до нас прийшло з Відня остереженє і прос .ба, щоби ми опікували ся молодим чоловіком, не допускали його марнувати решту батьківщини, здоровля і чести, але втягаючи його до семейних кру в старали ся розбудити в нім охоту до спокійного, правильного житя, посвяченого праці і сповнюваню обовязків. Знаєш сама, що ми робили все, на що тільки була наша змога.

— Не дуже вам за се був вдячний, — докинула мимоходом Анєля з відтінком гіркости в голосї.

— Ну, про його вдячність нам було байдуже. Головно ходило нам о результат. І ми могли похвалити ся, що наслідки були такі добрі, яких ніхто й не надіяв ся. По році нашого менторства над ним хлопчисько поправив ся так, що майже годі було його пізнати, а й маєткові справи пішли далеко ліпше. Від його сїмї одержали ми офіціяльну подяку. Потім наш полк відкомендовано до Боснії, а барона приділено до иншого полку, що лишив ся тут. Що з ним тут дальше діяло ся, про се не маю ніякого виображеня.

— Я те тілько знаю, скілько тобі розповіла, — мовила Анєля якимсь приглушеним, беззвучним голосом не підводячи лиця від своєї роботи.

— Рік тому назад був я на якийсь час відкомендований в службових справах до Мостару. Вув зимовий вечір, коли по довшій авдієнції у свойого ш... а я вертав на свою кватиру. Проходячи перед густо освітленим шинком я зупинив ся на хвилю, почувши в серединї крик, проклятя, стук ломаних меблів і брязкіт скла. В тім раптом відчинили ся двері і вилетів чоловік в офіцерськім мундурі, але без шаблї і без чако. Вилетів сильно випхнутий кільканайцятьма руками, що зараз потім щезли і замкнули двері за собою. Сей чоловік був смертельно пяний і був би неохибно впав у глибоке вуличне болото, коли б я не був спіймав його в свої обійми і не поставив на ноги.

— Пардон! — мовив до мене сей чоловік бачучи на менї офіцерський мундур і силкуючись випростувати ся незалежно від моєї помочи. — Я настолочив вам на нагніток?

Його голос охриплий від пянства показав ся менї знайомим. Я зачав придивляти ся йому в лице, та в першій хвилї не міг його пізнати. Він перший пізнав мене.

— А, сервус, товаришу! — скрикнув ударивши мене п… плечі. — Го, го, го, пан Ангарович уже й не пізнає мене?

— Барон Рейхлінген! — скрикнув я подаючи йому руку… та він не стиснув її. — Що ж се з тобою діеть ся?

— Зо мною? Добре діеть ся. Бачиш, учу ся літати. Отс… власне вилетів я з отсеї буди. Га, га, га!

— Ти давно тут? Я нічогісінько не знав, що тебе сюди перенесли.

— Не знав? — скрикнув барон. Не писала тобі жінка?

— Ані словечка.

— Го, го — кричав на все горло барон, — чудесну маєш жінку! Ангела, а не жінку! Га, га, га! Такі ангели там зелізними вильми толочать грішні душі в кипучу смолу.

—Бароне, — строго мовив я до него, — маю згляд на те, що ти пяний і сам не знаєш що говориш. В иншім разі ти мусів би мені тяжко відповісти за ті слова.

— За ті слова? — кричав барон з пяним сміхом. — За ті слова? Хиба я що сказав? Алеж братику, не гнівай ся! Сам мовиш, що я не знаю,що плету. А твоя жінка — го, го, „ді іст ейн сольхес Капітель", про котрий треба би говорити по тверезому.

— Добре кажеш, — мовив я. — Що маєш мені сказати, кажи по тверезому, а тепер ходи спати.

— Хто? Я спати? — верещав барон. — Ні, брате, я не привик в таку пору йти спати. Але, але, — мовив нараз спокійним голосом, — позич мені 10 ринських! Як раз не стало мені дрібних, а сей драбуга ось тут не хотів мені кредитувати. Позич, не пожалуєш сего. Завтра віддам і ще в додатку розповім тобі гарну історію, яка притрафила ся одному гарному младенцеви і одній ще гарнійшій замужній жінці, або радше соломяній вдові.

— Не потребую тобі додавати — мовив капітан до Анелї, — що мені кров ударила до голови при тих словах сего нікчемника. Я видобув 10 ринських і даючи йому промовив: — Без жарту, бароне, краще би тобі подумати про спочинок.

— Завтра, завтра! — мовив барон хапаючи гроші. — Спасибі тобі, мій любчику! А знаєш, завтра так коло десятої зайтай про мене ось тут у тій буді. Або мене тут застанеш, або тобі покажуть мою кватиру. А про гроші не турбуй ся! Хоча мої любі свояки взяли мене під кураптелю, та я ще дам собі раду.

І знов повернув ся до шинку, та нараз зупинив ся і обертаючи ся до мене мовив:

— А може підеш зі мною? Ходи, побалакаємо!

Я був пронятий таким обридженем до сего нікчемника і до тої брудної руїни, що аж стрепенув ся при його словах.

— Дякую тобі, бароне! — відповів я, — мушу поспішати до дому, маю ще роботу.

— Плюнь на всяку роботу! Ходи зо мною!

Та я вже пустив ся йти геть.

— Не хочеш? — слїдом за мною кричав барон. — Чорт тебе бери! Обійду ся і без тебе. А завтра приходь, памятай! Довідаєш ся гарної історії про твого ангела, про твою кохану жіночку! Га, га, га!

Я втїкав, немов би вовки за мною гнали, а той грубий, цинїчний сміх усю ніч роздавав ся менї в ухах. Можеш собі подумати, яка трівога обхопила мене, який неспокій шарпав мою душу всю ніч. Яким правом сей нужденний пяниця смів викликати твоє імя на тім місцї і серед таких обставин? Про яку се історію він говорив? Що скаже менї завтра? Правда, знаючи його хиткий характер я з гори міг догадувати ся, що се буде з його боку якась підлість, або глупа сплїтка, та про те все таки — така вже мізерна людська натура — я дожидав слїдуючого дня неспокійно і з якоюсь нетерплячкою. Не вмінюй менї того в зло, душе моя, — додав по хвили, стискаючи її руку — не для того я чинив ся немов би бажав почути про тебе щось лихого. Навіть на думку менї се не впало. В моїй душі клекотїв гнів на барона. Я бажав побачити його тверезого і зажадати, щоби витолкував ся з того, що балакав по пяному, а евентуально щоб усе відкликав і нїколи потому не важив ся згадувати про тебе в такий спосіб. В тій хвили почув цїлою своєю істотою, як сильно тебе люблю, яка ти менї дорога і близька і як болюче до глубини душі доторкає мене все те, що могло би хоч найменшу тїнь кинути на тебе.

Анеля нїчого не мовлячи вхопила при тих словах мужову руку, піднесла її і притиснула до уст, а в тій хвилї груба, горяча слеза з її ока упала на ту мужеву руку.

— Анелечко, що ти робиш! — скрикнув капітан. — Боже, ти плачеш! Що тобі?

І кинув ся до неї з розпростертими раменами, а Анеля голосно хлипаючи упала в його обійми.

— Дорогий мій! — мовила голосом, котрий переривало спазматичне хлипанє, — як ти мене любиш! Який ти добрий благородний!... І чим я заслугую...

— Алеж успокій ся, дитино! — мовив капітан цілуючи її чоло, лицє і очи, — чого тут плакати? Аджеж се мій обовязок. Коли б я поступив инакше, то був би нечесним чоловіком.

Треба було кількох мінут часу, поки Анєля успокоїла ся після сего нового нервового припадку і попросила капітана, щоби кінчив своє оповіданє.

— Не богато вже лишилось мінї до кінця, — сказав капітан сїдаючи напротив Анєлї. — Другого дня рано я одержав твій лист і під його впливом барон і ціле його пяне балаканє відскочило на заднїй плян. Я вже зовсїм не почував охоти бачити ся з ним і з острахом подумав собі, що коли тепер прийду до него, він певно поміркує, що я прийшов упоминати ся за позичені вчера гроші. От тим то я надумав перечекати кілька день, а тепер запитати тілько в звіснім шинку про баронову кватиру. Проходячи попуз того шинку, в службовій справі я вступив до середини і запитав про барона.

— О, барон! — скрикнув шинкар. — Гарних нам баронів сюди насилають! Се не барон, се правдивий розбійник. Кілько я вже шкоди і клопотів мав через него, сего вам і не сказати. Ну, та вчора він дістав за своє! Зайшов собі з килькома угорськими вояками, почав їх ганьбити і напастувати — викинули його з шинку. По хвили вернув, з разу держав себе спокійно, та потому ще дуще почав докучати тим воякам. Кинули ся на него, побили його страшенно, обдерли з плаща, шаблї, вафенрока і ледво живого викинули на вулицю, а самі повтїкали.

— І щож стало ся з ним? — запитав я переляканий.

— Не знаю — відповів шинкар. — Довго ще йойкав і стогнав на вулиці, та я боячи ся ще більшої галабурди позамикав двері і вікна і не хотів нікого більше впустити. Потому вже нічого не було чути, здаєть ся, що поволїк ся до своєї кватири.

— А деж його кватира?

Шинкар показав менї недалеко одиноку хатину посеред огорода і додав, що барон живе там сам тілько з одним вояком призначеним для його послуги, та сей вояк сьогодня рано, ще досвіта кудись пішов і досї не вернув. Певно барон післав його по ліки або по горівку.

— Я пішов до хатини. Була позамикана. Зазираю крізь одиноке, яке в нїй було, віконце — воно з середини заслонене фіранкою. Пробую стукати до дверий, до вікна, кричу — ніхто не озиваєть ся. В кінцї покликав я шинкаря і оба разом при помочи дрючка ми відважили хатні двері. В тїснїй, темнїй кімнатцї на долівцї лежав барон, в подертій сорочцї, в заболочених штанах і чоботах. З разу ми думали, що спить, та відсунувши фіранку ми переконали ся, що се не був звичайний сон. В правій руцї барон держав ще пістолєт, а на правім виску виднїла ся невелика рана заткана випливьшою скріплою кровю помішаною з мізком. На долівцї також була широка калюжа скіпілої крови. Паперів анї листів не було нїяких.

— Боже! — з переляком шептала Анєля, що запираючи в собі дух дослухувала до кінця се сумне оповіданє.

— Ось тобі вся моя повість про барона, — кінчив капітан. — Як бачиш, я не довідав ся від него нічого. Коли мав яку тайну, то взяв її до гробу.

Анєля зворушена не могла ще прийти до себе і шептала тілько заслонюючи собі очи руками:

— Страшенно! Страшенно! І так скінчити, так згинути! Боже!

— Справдї, траґічна судьба! — з почутєм мовив капітан. — Такий маючий чоловік, такий вродливий, мавши такі звязки, такі спосібности, і от що з него вийшло!

А помовчавши хвилю додав:

— Зараз тодї я хотів написати тобі про се все, та потому подумав собі: вона там бідна і так має досить своїх клопотів, по що маю ще дразнити її нерви описом сеї історії. Але „а пропос" твоїх нервів, Анєлечко! Їй Богу, я дуже неспокійний. Доконче мусимо щось подумати.

— І що видумаємо? — сумно відмовила Анєля. — Я знаю, одно могло б менї допомогти, та сего одного як раз ти не будеш міг зробити.

— А се що таке, скажи! Що би се таке могло бути, що залежало би від моєї спромоги і чого би я не хотів зробити для тебе? — з запалом скрикнув капітан.

— Може воно й не залежить від твоєї спромоги, — мовила Анєля.

— Ну, але скажи, скажи! — просив капітан.

— Знаєш що, любий мій, — мовила Анєля, обнимаючи його рукою за шию і тулячи [illegible] до його грудий. — Від

давна вже, зимою і літом, марила я про те, щоби покинути се місто і осісти десь на селї. Там мала б я супокій, якого тут нїколи не буду мати, а що найважнїйше, праця при сїльськім господарстві, котру з малечку люблю безмірно, відсвіжила би мої нерви, привела би мене до цїлковитої рівноваги .

— Осїсти на селї... провадити своє господарство, — мовив звільна капітан задумуючи ся, — ну певно, се було би не погано, хоча доси я нїчогісїнько не знав про твою пристрасть до сїльського житя.

— Бо ти зовсїм не пробував навіть дізнати ся про се, — скваплю підхопила Анеля.

— Може воно й так, моє серденько, може й так. О, я також радо пристав би на се. Я також здавна лелїю в душі сей ідеал.

— Чи се можливо? — радісно скрикнула Анеля.

— Справдї так. І маю надію, що колись здужаємо справдити його.

— Колись?

— Ну певно, що не сьогодня анї завтра. Коли вийду на пенсію. Аджеж не думаю, щоб ти хотїла знов розстати ся зо мною і сама їхати на село.

— О нї, нї, нї! За нїякі гроші — скрикнула Анеля.

— А по другім, кудиж би ти поїхала?

— Купімо собі фільварочок! — шепнула йому Анеля до вуха.

— Купімо!! „Купіл бим весь, а пеньондзе ґдзесь!"

— Як то „ґдзесь"? Аджеж гроші маємо. А твоя кавція? Аджеж за таку суму можемо купити такий кусень землї, якого нам треба, і ще нам лишить ся дещо на те, щоби ввести в рух наше господарство.

— Алеж Анелечко! — перервав її бесїду капітан. — Що про се балакати? Аджеж знаєш, що поки я в службі, то сеї кавції не можу рушити.

— О, так! Знаю се дуже добре. А доки будеш міг ногами волочити, доти не покинеш сеї проклятої служби і ідеал лишить ся ідеалом. Нї, краще покиньмо й думати про се все, — мовила з виразом гіркости і знеохоти. — Я так і знала, що моя розмова з тобою про се дїло не придасть ся нї на що.

І відвернула ся надувши губи, тілько руки її швидко рушали ся працюючи голкою.

— Дивна ти, моє серденько! — мовив капітан, котрому

якось не містили ся в голові ті наглі скоки жінчиної фантазії.
— Так чогож хочеш від мене?

— Нічого не хочу! Роби що знаєш! — гнівно відповіла Анеля.

— Ти вже гніваєш ся. А преційь же ти ще й не вияснила мені докладно, що по твоїй думці слід би було зробити!

— Адджеж бачиш що я хора, що у мене нерви розстроєні! — енерґічно мовила Анеля.

— В тім то й клопіт, моя рибонько, що розстроєні.

— Ще раз тобі говорю, що поки будемо жити тут, у Львові, не буде мені ліпше, а буде що раз гірше. Чую се, що тілько на селї, десь у глухій, відлюдній закутинї могла б я віджити і віднайти свою свободу.

— Се дуже можливе, — мовив капітан.

— А коли так думаєш і коли мене любиш, — мовила з незвичайним оживленєм Анеля, — то прошу тебе, зроби се для мене! Покинь отсю свою службу, подай ся на пенсію, відбери кавцію, купімо собі фільварочок десь у горах посеред лісів і їдьмо геть відси, геть на завсїгди!

— Алеж дитино! — скрикнув капітан, — чи думаєш, що се так легко зробити?

— Все можна зробити, коли хто хоче, — з притиском мовила Анеля.

— Ну, вийти на пенсію, на се певно богато часу не треба, се можна би зробити і завтра, — мовив вагаючи ся капітан.

— І зроби се, зроби, любий мій! Прошу тебе з цїлого серця!

— Але ж кілько то буде тої пенсії. Чи вистане нам на жите, на виховуване дїтий?

— Не бій ся, вистане! — мовила Анеля. — Вже я все обчислила, побачиш. А чи тобі сказати ще один секрет?

— Ну говори, говори, моя ти кізонько уперта!

— Я вже навіть виглядїла фільварочок як раз відповідний для нас. Серед гір, а недалеко місточка, де наші дїти могли би ходити до школи. Будинки господарські досить добрі, деревляний домик зовсїм таки гарний, 30 морґів орного поля, в тім числї 3 морґи огорода, 20 морґів чудової гірської сіножати і 150 морґів пасовиска, разом з лїсом. Прекрасний фільварочок, немов сотворений для нас. А знаєш яка цїна?

Капітан зацікавлений дивив ся на неї. Незвичайне, горячкове оживлене, яким вона була пронята, затрівожило його тим більше, що її плян від разу показав ся йому фантастич-

ним , зовсім не відповідним до її практичної вдачі. Та він ні в чім не хотів її перечити, зовсім розумно міркуючи, що пізнійше, коли Анеля успокоїть ся, то й сама критичнійше почне глядіти на сей свій плян.

— Знаєш, яка ціна тій перлині? Пять-ти-сяч-ринських! Пять тисяч! Очи зажмуривши можна дати. А на тім ґрунті можна держати кільканайцять штук худоби. А на літо можна ще від сусідного дідича виарендувати величезну полонину за дешеві гроші і випасти 20 штук волів і наробити десять оборогів сіна. Ні, Антосю, се правдивий скарб!

А коли капітан нічого не мовлячи все ще не переставав уважно вдивляти ся в неї, вона скванно, вся тремтячи зі зворушеня, говорила дальше:

— Покинеш військову службу, відберемо кавцію, купимо маєтність і зараз виберемо ся на село. І дітий заберемо відси. Маю свояків у Вадовицях, там будуть мати добру опіку і дозір, нехай там ходять до школи. А ми візьмемо ся до праці, до господарства, чи так? Твоя пенсія на разї буде йти на вклади в господарство, а коли дечого доробимо ся, то можна буде робити з неї невеличкі ощадности. Чи так?

— Так, так, — механічно мовив капітан.

— Значить, похваляєш мій плян?

— Цілковито.

— Пристаєш на него?

— З цілого серця!

— Ну, то добре! Гарно! Чудесно! Як же я люблю тебе, голубе мій! А в такім разї знаєш що? Іди зараз, там у спальні на моїм столику знайдеш перо, папір і чорнило і напиши подане до ґенеральної команди.

— Подане? Яке?

— Подане, що виступаєш з активної військової служби.

— Зараз? — здивував ся капітан.

— Ну, аджеж ти згодив ся на мій плян?

— Так, але чейже ще не горить, не маємо чого так квапити ся. За кілька неділь маєтність не втече, а в тім хто ще знає, чи при докладнім огляді вона нам сподобаєть ся? Треба би оглянути її з яким тямущим чоловіком. А за кілька неділь я можу одержати висший аванс і в такім разї наша пенсія також буде висша.

— А, так! — майже крізь сльози мовила Анеля. — Так

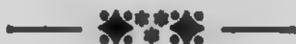
тобі аванс, мізерне підвисшене пенсії більше в голові, ніж мій супокій, мое здоровле, мое жите. Такі то вони всї мущини! На устах у вас усе: люблю, люблю! а коли прийдеть ся доказати сю любов якимсь найдрібнійшим ділом, то зараз у вас готові тисячні огляди, причини, застереженя та докази.

— Ти несправедлива, Анелечко, — поважно мовив капітан. — Бог менї свідок, що я готов усе зробити для тебе, а коли хотїв заждати на аванс, так се тільки в тій цїли, щоби тим лїпше забезпечити долю твою і дїтий. Та зрештою, коли так доконче хочеш....

— Доконче, доконче! Зроби се для мене!

— Добре, йду і зараз напишу подане.

І з виразом резиґнації на лици капітан пішов до спальнї, лишаючи Анелю саму...

VI.

Ледво вийшов, до дверий салону почув ся легенький звісний нам уже стук і зараз по ньому, осторожно відхиляючи двері, тихесенько всунула ся пані Юлія.

— Добрий день тобі, Анелечко! — мовила притишеним голосом.

Анеля, що ще не охолола з вражінь перебутих перед хвилею, сиділа знесилена, бліда і майже в нетямі. Почувши сей голос схопила ся раптово переляканa і скочила до Юлії.

— Га, се ти! Ну, щож чувати?

— Все пропало! — мовила Юлія і немов зломана впала на крісло.

— Що стало ся, говори!

— Ох, не можу! Духу не стає. На, маєш, читай!

І подала Анелї аркуш ґазети, де синїм олівцем зачеркнена була ось яка телеґрафована новинка:

„Будапешт, д. 10 грудня. Сьогоднї увязнено тут на телеґрафічну реквізицію львівської поліції якогось Давида Штернберґа, що власне прибув поспішним поїздом з Константинополя. Штернберґ видавав себе за купця, що веде торговлю зі східними краями. Які підозріня були причиною його увязненя, доси не відомо. Штернберґ виїхав зараз під ескортою до Галичини".

Анеля довго, безмірно довго відчитувала сю телеґраму. Її здавало ся при кождім слові, що ковтає цеглу, що дусить ся і що слїдуючого вже нїяким способом не здужає проковтнути. А коли прочитала все до кінця, то її видало ся, що нічогісінько не зрозуміла, що всї слова мов сполохані миши в клїтці порозбігали ся з природного порядку і помішали ся в такий хаос, що нїякого змислу не можна було з них добути. Її захотїло ся ще раз прочитати сю телеґраму, а потім ще раз, навчити ся її на память, а крім того будило ся недовіре, чи се не сон, один з тих страшних снів, які в остатнім часї мучили її досить часто.

— Ну, щож думаєш про се? — запитала пані Юлія.

— Що я про се думаю? — — мов неприкаяна повторила

Анеля. — Що думаю про се? Про се? — повторяла тикаючи пальцем в ґазетярську новинку, і звільна віднаходячи свою давну певність. — Думаю, що се дурниця.

— Дурниця, що Штернберґ арештований?

— Щож, Штернберґ займав ся ріжнородними справами і в кождій справі міг накаламутити. Тут нема нїчого неможливого, — значить, його увязнене не конче мусить мати звязок з нашою справою.

— Не конче мусить, — мовила Юлїя, — се так. Та менї здаєть ся, що таки має! Не даром він телеґрафував менї з Филипополя.

— І дурницю зробив, бо сею телеґрамою сам себе зрадив, показав поліції, де має його шукати.

— І справді! Мій Боже, яка неосторожність! — скрикнула Юлїя.

— Але знаєш, — живо говорила Анеля, — та сама телеґрама дає менї також доказ, що увязнене Штернберґа не має ніякого звязку з нашою справою.

— А се яким способом?

— Адже подумай собі! Полїція шукає Штернберґа, значить, має на него підозріня, має в руках якісь нитки, що ведуть на слїд його справок. Коли би се була наша справа, то очевидно були ми вже мали візити ц. к. властий, були би вже нас покликали до протоколу.

— Боже! — скрикнула Юлїя, котрій при самій згадцї про протоколи зробило ся недобре.

— Заспокій ся! — мовила Анеля. — Аджеж доказую тобі, що твоя трівога зовсім безпідставна.

— Ох, моя Анелечко! — стогнала Юлїя, — не можу зміркувати, чи твої докази правдиві, чи ні, та сама думка про ті... страшні... протоколи... Ох, не можу спамятати ся!

— То зле, Юлечко, — поважно говорила Анеля. — Хоч і яка неприємна ся думка, а треба з нею освоїти ся, треба приготовити ся на всякий випадок. Поперед усего всякі папери попалити!

— Не маю ніяких. А в тім для всякої обезпеки ще раз перешукаю всї комоди і шуфляди.

— І я зроблю те саме. А по друге треба собі добре уложити сю справу. Про се побалакаємо, коли мій муж вийде з дому. Тільки заспокій ся!

— Знаєш що, — казала Юлїя, — піду тепер на хвилеч-

ку, а коли твій муж вийде, я знов сюди забіжу.

І забирала ся виходити, коли в тім відчинили ся две
і ввійшов капітан. Він довго не міг прийти до себе по ро
мові з жінкою. Вона робила ся для него чим раз більше з
гадковою і незрозумілою. Її цвитуча, майже дитиняча по
стать — і її нервові припадки якось не могли погодити с
в його голові. В своїх листах Анеля ніколи не згадувала пр
ті припадки, анї словечком не жалувала ся на них, але про
тивно, завсїгди запевнювала його, що здоровісенька і навіт
сама собі дивує ся, що так доси цвите здоровлем. Правда,
могла се писати, щоби не турбувати його, а з другого боку
страх за дїтий доведений до манїї і до істеричних нападів
не міг появити ся нинї анї вчера, мусів піднимати ся і ду-
щати постепенно від довшого часу, а в такім разї годї навіть
подумати, щоби не відізвав ся ні найменшим відгуком у її
листах. Дивним і загадочним видав ся йому той натиск, з я-
ким спонукала його виступити з військової служби, а її
плян осїсти на селї і віддати дїтий до свояків у Вадовицях,
був по просту суперечний з пересадною дбалістю про тих
дїтий. А про те все взяте разом дуже турбувало капітана.
Будь що будь і сам її плян осїсти на селї і віддати дїтий в
чужі руки свідчив про якийсь розстрій в її думках і чутях,
про якусь хоробу, про якесь захитане нормального стану її
души.

Вийшовши до спальнї і сївши при столику капітан зачав як найспокійнїйше і найуважнїйше обмірковувати се все, силкуючи ся вияснити собі все що бачив і чув і уложити собі якийсь розумний плян дальшого поступованя. Анеля без сумніву хора, хоч її орґанїзм цїлком здоров. Щож се за хороба? Обяви, яких власне був свідком, показують, що хороба тягне ся вже довший час. Всяка довша хороба, навіть спеціяльно нервова була би вчинила більше або менше значний розстрій в Анельчинім орґанїзмі, була би без сумнїву відгукнула ся на її апетитї, на снї, на травленю і т. д. А тут нїчого такого не видно, значить, що маємо дїло з якоюсь хоробою тїсно психічною, що має своє гнїздо в якімсь незначнім мізковім центрі і не має впливу на звичайні органічні функції — адже медицина знала такі хороби! — або може...

Капітан згадував Анелині листи писані, особливо в остатних роках, з найбільшим спокоєм, холодно, троха на-

віть купецьким або репортерським тоном, розумно і ясно; той холодний тон набирав тепла і красок і живости тілько в тих уступах, де була мова про дітий і про него. Нї, жінка духово недужа, жінка з псіхічною хоробою не була би в силї писати такі листи і то так часто і правильно. Може би якийсь час могла утаювати свою хоробу, але швидше чи пізнїйше, мимо її волї і без її відома її хоробливий духовий стан був би проявив себе якимсь словом, якимсь льоґічним скоком, якимсь реченєм або оповіданєм. Капітан напружував свою память, та не міг знайти нїчого такого, щоби вказувало йому в жінчиних листах якусь хоробливість, хоч читав їх з великою увагою по кілька разів.

Він любив Анєлю всею душею, з молодечим запалом, особливо тепер, по повороті з Боснії; чув, що певність її хороби була би для него страшним ударом, та про се совісно розбираючи свою душу, чув, що не скривав би перед собою анї найменшого спостереженя, яке би свідчило про її хоробу. Та таких спостережень у него не було крім тих загадочних припадків підчас його оповіданя про барона Рейхлінґена. Про барона! Якась трівожна, болюча думка мигнула в капітановій голові. Чиж мав би істнувати якийсь звязок між тим оповіданєм і Анєлиними нервовими припадками? І який? Чи мала би на днї її души скривати ся справдї якась історія з бароном? І яка? Але нї, се не може бути! Анєля так щиро, так спокійно, без нїякого замішаня, з такою дитячою невинністю впевнювала його, що нї про яку історію нїчого не знає, що противне припущенє було би злочином, святотатством сповненим на його любві, на його домашнім щастю. Нї, нї! Між оповіданєм про Рейхлїнґена і Анєлиною хоробою нема нїякого звязку! Инакше мусїв би припустити, що вона бреше, грає комедію і то грає з незрівнаним майстерством. Сама думка про се наповняла його обуренєм, трівогою і обридженєм і він відтручував сю думку від себе всею силою своєї любви. А в тім якаж би се могла бути історія, що сама згадка про неї могла би проняти Анєлю таким переляком? Капітанова думка жахнула ся летїти в безодню огидних здогадів, де надто не було нїякої надії зловити якийсь конкретний факт. Нї, нї, нї! Анєля була недужа, небезпечно недужа, тим небезпечнїйше, що стан і причини її хороби були зовсім загадкові. Треба буде як найскваннїйше засягнути лїкарської поради, а тимчасом робити все, що можна, щоби вдержати її душу в спокою, о-

минати непотрібні подразненя, достарчувати її розривок, чинити приємність. Поперед усего треба сповнити її бажане написати просьбу до команди, щоби увільнила його від служби. Вона майже випхнула його, щоби писав ту просьбу. Очевидно її горяче наставане на те, щоби він як найшвидше виступив зі служби, є не що, як тілько наслідок її хороби, є прояв якоїсь манії, і він, капітан, так швидко служби не покине. Та написати просьбу можна зараз. В разї потреби можна буде сказати її, що просьба вже подана: а в тім хто знає, чи при її хоробливім духовім стані завтра вже не вирине в неї бажане зовсім суперечне з отсим нинішним?

Отак розміркувавши капітан виняз зі столика папір, перо, чорнило і написав просьбу після всяких приписаних форм. З тим документом поспішив до жінки, щоби її показати його і дати доказ, що сповнив її бажане. Зустрівши в сальонї Юлію, що на його вид відсапнула ся перелякана і знизила ся мов зловлений заяць, капітан не придивляючи ся її близше був вдячний случаєви, що піддав Анелї товаришку і наважив ся не пустити Юлію так швидко до дому.

— А, тїтка Юлія! — скрикнув радісно наближаючи ся до неї і цілуючи подану руку. — Як же панї поводить ся? Чому то панї не були ласкаві відвідати нас ще вчера вечір? На, Анелечко, отсе той документ, про який ми говорили. Прочитай його, як тобі сподобаєть ся.

І вручивши Анелї просьбу обернув ся знов до Юлії.

— Щож то, чому панї не сїдаете?

— Хочу йти. Я тілько на хвилечку забігла до Анелї.

— Те, те, те, те! Хочу йти! Навіть панї про се не думайте!! Зараз менї роздягайте ся з пальта і капелюха!

—Пане капітане! — благаючи обернула ся до него Юлія. — Прошу на мене не напирати. Слово даю...

— Але що там менї! — кричав капітан, майже силою знимаючи з неї пальто. — Ніяких слів не слухаю. Молоді і гарні вдови не мають ніякого голосу і повинні слухати чужого мужа, коли не мають свого власного. Кладу арешт на панію добродійку!

— Га, коли вже не може бути инакше, — з резиґнацією говорила Юлія, скидаючи капелюх, — то що маю бідна дїяти? Лишу ся ще тут, та не довше десяти мінут.

— Що се? Бунт? — добродушно кричав капітан. — Нехай менї панї не важить ся ломати субординації! Прошу слу-

хати, який буде виданий розказ денний. Лишають ся пані у нас з обовязком брати участь в консервації. Зїмо разом обід, випемо чорну каву, відпочинемо крихітку забавляючи ся оповіданем історій веселих і забавних, а тілько потому розпустимо вітрила і попливемо — я на широкі води військово-суспільного житя, а пані до своєї тихої вдовичої пристані. Гальт! Ніякої опозиції, ніякого протесту! Так наказано і так мусить бути.

Юлія з нефальшованим переляком слухала капітанових слів. Його товариство здавалось її вельми прикрим і турботним. В цілій її скуленій і благаючій поставі було видно сердечне бажане видобути ся як найшвидше з сего дому, сховати ся перед могучим і енергічним голосом, перед допитливим поглядом капітановим. В його присутности чула себе безсильною, безвладною і безрадною. Обернула ся до Анелї.

— Анелечко, серденько моє! Проси пана капітана... Вияснив йому, що се для мене неможливе, даю слово, по просту неможливе!

— Нічого, нічого! — перебив її капітан. — Пропало. Ось Мариня йде з завідомленем, що обід вже готовий. Правда, Мариню — мовив капітан до служниції, що власне показала ся в дверех.

— Так, прошу пана. Обід вже готовий, — мовила Мариня.

— А діти прийшли? — запитала Анеля.

— Так, прошу пані. Гриць забавляє їх своїми оповіданями. Він такий смішний.

— Значить, тепер вже анї мови нема про втеку! — радісно говорив капітан. — Правда, Анелечко, що вже тепер отсю тітусю не пустимо?

— Ні, Анелечко, прошу тебе, не роби менї сего! — благала Юлія. — Сама найліпше знаєш, як дуже менї се буде неприємно.

— Го, го, го! Панї лякають ся, щоб ми вас не отруїли! А таке підозрінє не може пройти безкарно. Отже навмисно мушу паню отруїти двома наперстками боснійського вина! Отже Анеля наперед, а ми обоє за нею!

— Ні, Юлечко, справдї Антось має рацію, — промовила нарештї Анеля. — По що маєш утікати? Ходи, зїмо обід, побалакаємо, а твоє господарство чейже не втече.

— Ага, бачите панї, як висша інстанція мудро розсудила! — крикнув капітан, радуючись, що жінка, що з разу очевидно

вагувала ся, остаточно станула по його боції. — Прошу пані! — додав подаючи її рамя а потім дивлячи ся на неї з під лоба; бачучи на її лици вираз невдоволеня і прикрости додав:

— Але щож се ви пані чините з себе таку пригноблену невинність? Чи справді моє товариство для вас таке незносне?

— О, пан капітан жартує! мовила Юлія, силкуючи ся на веселий сміх. — Противно! Тілько що у мене в дома...

— Що там в дома! — мовив капітан. — Аджеж там діти не плачуть, а котики, канарочки і песики з туги не помруть.

Юлія ніби завстиджена відвернула голову. Були вже в їдальні. Анеля заходила ся коло зупи. Діти сиділи на своїх місцях, спокійні, але веселі, тільки оченята у них усміхали ся.

— Михасю! — мовив капітан, наближаючи ся до него з панею Юлією, — чи не сю паню ти хотів вчера потягнути до відвічальности?

Михась встав з крісла, подав руку пані Юлії і сказав:

— Добрий день пані! Я вчера хотів пані сказати, що пані недобрі, — мовив резолютно Михась. — Пані вмовили в нас, що татко приїде в ночи, а він приїхав рано, а ми були в школї і не поїхали на дворець, щоби там татка привитати.

— Алеж я сему не винна, Михасику, — мовила Юлія. — Татко сам телеґрафував.

— Е, що там телеграфував! — відповів Михась. — В листї було написано, що приїде рано. Може телеґрама була фальшива.

— Га, га, га! то менї козак! — сміяв ся капітан. — Той уміє допекти.

— Алеж Михасику, хибаж я тому винна, що телеґрама була фальшива? — мовила Юлія.

— Не треба було її вірити, — відрізав хлопець.

— Так ти гніваєш ся на мене?

— Вчера трохи гнівав ся, а нинї вже нї, — мовив Михась.

— Ти мій золотий хлопчику! — скрикнув капітан цілуючи його в чоло. — Так завсїгди держи ся! Коли хто щось винен, говори йому правду в очи, вали сміло що думаєш. Але любити його не покидай. Так нїколи не схибиш з доброї дороги.

— Ну, ну, досить тої науки! Прошу брати ся до росолу, бо вистигне! — мовила Анеля.

Настала на кілька хвиль павза, підчас котрої чути було

брязкіт срібних ложок о тарелї і мірний шелест при споживаню росолу.

Напружений і немилий настрій, який панував з початку обіду, хоч старанно маскований усіми тими особами, що сиділи при однім столї, чим дальше почав звільна якось розпогоджувати ся ,та прояснювати ся. Веселе щебетане дітий було немов той теплий і освіжаючий вітерець, що розгонював хмари, які раз по раз виповзали з якихсь таемних щілин і раз у раз грозили затемнити увесь видокруг сего щасливого домашного огнища. Під впливом тих здорових, невинних дитинячих душ, навіть панї Юлїя осмілила ся, почала вчувати себе свобіднїйшою, хоч сиділа коло капітана. Тілько Анеля, хоч і як очевидно напружувала свою силу, не могла ще опанувати наслїдків свого недавнього припадку, від часу до часу блїдла і трівожно дивилась на двері, неначе в них кождої хвилї мав показати ся віщун якогось нещастя. Тож коли справдї по якімсь часї, вже при кінци обіду, почуло ся енерґічне, швидке стукане до дверий, Анеля мало не скрикнула з переляку, схопила ся з крісла і відвернувши ся до вікна так, щоби капітан не бачив її зблїдлого лиця, вхопила ся рукою за груди, силкуючи ся зупинити надсильне битє серця.

В дверех показала ся військова фіґура, що вже давно не топтала тих порогів. Се був Редлїх. Окружений туманом пари війшов до покою салютуючи. Капітан радісно скочив до него і сердечно стиснув подану йому руку.

— Добрий день тобі, капітане! — мовив Редлїх. — Добрий день паньству! — додав обертаючи ся до товариства, хоч не міг нічого розпізнати через запотїлі окуляри. — Проходячи ось туди вступив я до тебе, — мовив знов до капітана, знимаючи і витираючи окуляри. — Іду до служби, та маю ще пару хвиль часу, от можемо побалакати. Чи може я паньству перешкодив? — додав вложивши окуляри вже чисті і побачивши на столї останки обіду.

— О ні, зовсїм ні! — казала Анеля. — Зараз скінчимо. Зволить пан поручник на хвилиночку сїсти собі в сальонї.

— А, мій поклін панї добродійцї! — мовив Редлїх кланяючи ся Анелї. — Прошу вибачити, що я в першій хвилї з панею не привитав ся, але мої нещасні окуляри....

— О, знаю, знаю! — всміхаючи ся, казала Анеля, стараючи ся рухом руки як найчемнїйше і найшвидше випровадити Редлїха до салону. Та сей ще стояв. Побачив Юлїю, що

від тої хвилї, як він увійшов, піднявши ся зі свого місц наблизилась до вікна і силкувала ся стояти так, щоб як найменше звертати на себе уваги. Та Редлїх пізнав і очевидно зацікавлений підступив до неї. Якась фатальн сила заставила її обернути ся лицем до него. Переконавш ся, що се справді вона, Редлїх став мов остовпілий, збентеже ний, неспосібний висказати найпростійшу фразу привитаня Юлїя вклонила ся йому.

— А, панї тут? — притишеним голосом мовив Редлїх.

— Моя товаришка Юлїя Шаблїнська, — мовила Анеля — Чи може паньство знаєте ся?

— О, нї! — скапливо промовила Юлїя.

— О, так, троха! — рівночасно і також скапливо сказав Редлїх.

Капітан здивований глядів на сю сцену. Хотїв вже вибухнути сміхом і по свойому звичаю взяти сих двоє людий на протокол, коли нараз Редлїх, відвертаючи ся з певною остентацією від Юлїї і зближаючи ся до него, говорив поспішно:

— Вибачай, капітане, але мушу з тобою попращати ся.

— Що? що? що? — з величезним зачудованєм скрикнув капітан приступаючи до свойого старого приятеля і силкуючись заглянути йому в очи.

— Мушу йти! — повторив Редлїх збентежений поглядаючи на годинник. — Я троха перечислив ся в часї.. Маю ще справунки...

— Редлїх! — остро мовив до него капітан. — Зачинаю не розуміти тебе. Приходиш до мене, щоби побалакати, заявляєш з гори, що маєш дещо вільного часу, а тепер раптом зриваєш ся.

— Вибачай, капітане, але їй Богу.. не можу лишити ся.

— Та чому? Говори правду!

— Иншим разом! Иншим разом скажу тобі, а тепер мушу йти! — благаючим тоном повторяв Редлїх що раз більше наближаючи ся до дверий.

— Нї, се не може бути! Редлїх! — говорив з натиском капітан, котрому кров почала набігати до голови. — Ти менї сего не зробиш!

— Капітане, — говорив Редлїх рішучо і енерґічно, бачучи, що капітан заступає йому дорогу, — даю тобі слово чести, що довше не можу тут лишити ся анї дві хвилї.

— Що се значить? — скрикнув капітан не можучи опанувати себе. — Говориш таким тоном, немов би хотїв нанести

мені зневагу в моїм домі.

— Приймай се за що собі хочеш, — говорив Редліх, — тілько даю тобі слово чести, що я зовсїм не мав наміру тебе зневажити, а також, що довше анї хвилї не можу тут лишити ся.

При сих словах капітан став мов оглушений. Кілька секунд з цілим напруженем своєї душі глядів Редлїхови в очи, та сей тепер спокійно видержував його допитливий погляд. Та капітан не міг нічого вичитати в темній глубині Редлїхових очий. А потім охляв мов зломаний і відсунув ся на бік, лишаючи Редлїхови вільний прохід до дверий. Не попращавши ся нї з ким, Редлїх вийшов геть. Капітан зломаний, не памятаючи сам себе, впав на крісло. Кілька секунд панувала в кімнатї мертва, зловіща тиша. Чути було придержувані віддихи дїтий і трівожне бите серця у жінок.

В кінци капітан підняв очи і якось безтямно обводячи ними по кімнатї промовив майже шепотом:

— Пішов!

А потім зупиняючи ся очима на лици Анелї запитав:

— Що се значить?

— Не знаю, мій любий! — відповіла Анеля. — Нічогісінько не розумію Редлїха.

І обернула ся до Юлїї, що все ще збентежена, тремтячи і блїда, стояла при вікнї.

— Юлечку, може ти нам вияснишь? Що таке стало ся поручникови? Чим він образив ся?

— Не знаю, — ледво чутно прошептала Юлїя.

— Але ти його знаєш?

— Нї, зовсїм не знаю, — говорила Юлїя троха смілїйше.

— Аджеж він говорив, що вас, панї знає! — говорив капітан.

Не знаю, відки се взяв, — відповіла Юлїя, знов понижаючи голос і втупляючи очи в долївку.

— Редлїх, прошу панї, нїколи не бреше, — суворо заявив капітан.

— І я також не маю сего звичаю! — ущипливо відповіла Юлїя.

— Так щож значить се все? Що тут за загадка?

— Може пан Редлїх приняв мене за когось иншого, за якусь женщину, що чим небудь образила його, — вже смілїйше говорила Юлїя.

— Гм, се може бути, — говорив подумавши капітан. — Він короткозорий і такі річи трафлялись йому не раз. Ал щоб аж до такого степеня міг забути ся, щоб менї в моїм до мі в присутности гостя зробив таку зневагу, — ні, сего я н міг би й придумати!

Серед мовчанки скінчено обід. Здавало ся, що поява Ре дліха і його короткий побут в отсій кімнатї до разу змінили в пій атмосферу. Свіжість, радість і свобода щезли зовсім Всї сиділи нїмі, пригноблені і сумні. Навіть дїти посумніли стратили апетит. Капітан навіть не доторкнув ся своеї улюбленої леґуміни, тілько Анеля зїла свою порцію, тай Юлїя дивлячи ся на неї чула себе спонуканою зїсти також дещо, хоч учинила се вельми пересилюючи себе саму. Чорної кави не хотїв нїхто, а про пообідну гутїрку, що так усміхала ся капітанови перед обідом і котру він хотїв оживити оповіданєм веселих і сумних пригод свойого босняцького житя, щоби забавити Анєлю і навести її на свіжі думки, щоані думки. Вони сиділи в такім настрою, немов би перед хвилею стратили когось наймилїйшого з поміж себе.

Зараз по обідї Юлїя попращавши ся холодно з капітаном пішла до дому. Капітан тепер вже не задержував її. Відходячи вона незавважано шепнула Анелї кілька слів. Капітан попросив жінку, щоби пішла до спальнї і лягла троха спочити, а сам пішов до салону, заявляючи, що також ляже на софі і пару хвиль передрімає. Дїти пішли до школи.

VII.

Вийшовши з дому коло четвертої години по полудни капітан сам здивував ся і перелякав ся заглянувши в своє нутро і вияснивши собі всю зміну, яка там довершила ся від учера. Аджеж тілько вчера по довголітній розлуці він вернув до свойого домашнього огнища! Аджеж вчера воно здавало ся йому раєм, упоювало його невисказаним щастєм і відслонювало перед його душею необмежені видокруги такого самого щастя, любови і роскоші! А нині! Капітан глубоко завстиджений мусів признати ся сам перед собою, що почув якусь полекшу, коли з сеї камениці, що містила в собі його рай і щасте, вийшов на вулицю.

— Я підлий, нікчемний, невдячний, нечесний! — лаяв сам себе капітан. Щож таке стало ся, що змінило ся в моїм домі, що він зачинає видавати ся мені душною тюрмою? Нічогісінько таке не стало ся! Нервові припадки Анелині — ну справа неприємна, та певно нічого тут нема страшного. Аджеж вона цвите як рожа і апетит має добрий. Дурна сцена яку зробив мені Редліх? Ну, побалакаю з ним, зажадаю вияснення. Може в него є які рахунки з тою вдовою, бо се ж очевидно вона бреше, запевнюючи, що його не знає. Але чим же се доторкає мене і моє щастє? А про те все таки!..

І капітан знов зітхнув, чуючи, що на його груди натискає щось важке, немов брутальні коліна якогось незримого ворога, що зненацька повалив його на землю і бажає принизити його до крайної крайности.

Виходячи з дому заявив жінці, що піде до полкової команди і подасть просьбу о димісію. Він не хотів виразно брехати, хоча почував, що Анеля переконана про те, що він бреше і що не відбираючи її того переконаня бреше скрито, бреше самим наміром і замислом А покинувши домашні пороги він якось несвідомо звернув свої кроки в противний бік, горі Пекарського вулицею до Личаківського кладовища. Вулиця була майже пуста, тілько десь не десь ішли тротоаром прохожі або служниці з коновками брили в снігу пів-

перек вулиці. Капітан ішов і йшов не зупиняючи ся, все занятий своїми думками. Може те понуре небо покрите олов'яними хмарами, що з них коло вечера почав сипати дрібненький сніг, може холодне повітре, що змушувало людий корчити ся і кулити ся і шукати теплого кута, може непринадна перспектива довгої, майже пустої вулиці, що кінчила ся кладовищем розкиненим на сугорбі і тепер майже зовсїм застеленим сумерками, а може все оте сумне, понуре і темновате окружене пригноблювало й капітанові думки і замість полекші та вспокоєня втоптувало його чим раз у чорнійшу мелянхолїю.

— Не чую себе вже нинї таким щасливим, як був вчера, — міркував капітан. — Не знаю, яка сему причина, та щож, коли се так. Чую, що якийсь злий дух лїтає над нашим домом, що щось затроює нашу семейну атмосферу, що десь там є якісь болючі місця, що доторкнись їх, хоч би найлекше, а від разу пропала вся гармонїя, ясність, щирість і радість. Які се болючі місця, де вони є, як починили ся і як би можна їх повигоювати, сего анї крихітки не знаю. Вони появляють ся в хвилях, коли найменше можна би їх надїяти ся. Сама та непевність, та блуканина напотемки мучить мене, мучить Анелю, робить неможливим щасливе житє. А про те я чую, що сама Анеля чи то не хоче, чи не може нїчого зробити, щоби розкрити ту тайну, щоби вияснити всю справу. Що се значить? Чи справдї є тут якась тайна, що її ховають від мене, чи може тілько я сам тут винен через свою незручність? Щож, за пять лїт циганського, майже таборного житя можна відвикнути від товариського житя з делїкатнїйше зорганїзованими натурами, чуткійшими і вразливійшими, такими як Анеля. І справдї, я міг не в одному і нераз зовсїм без моеї волї вразити її, та чиж сего було би досить для виясненя сеї дїсгармонїї, сего нервового напруженя, що починає закрадати ся поміж нас? Адже вона знає, що я її люблю, знає, як дуже її люблю! Адже і вона любить мене, любить дїтий і для такої обопільної любови дарується богато, вибачаєть ся дуже богато. Нї, в тім мусить бути щось инше! Але що? Чи малаж би Анеля утаювати щось передімною, ховати якийсь секрет? Чи мав би її нервовий напад підчас мойого оповіданя про барона бути справдї наслїдком почуваня якоїсь гидкої історії, котру барон міг би був менї відкрити, та тілько його самовбійство до сего не допустило? Адже се було би страшенне! Нї, її

радість з мойого приходу, її свобідний і погідний настрій вчера — і свідомість якогось такого вчинку, що поява самої можности його відкритя доводила б її до таких сильних нервових припадків — се одно з другим не годить ся, се не подібне до правди!

Хід думок капітанових був перерваний зовсім не особливою пригодою. В однім місци перед великою брамою був сніг на тротоарі зовсім утоптаний. Служниції носячи коновками воду поналивали на тротоар води, через що тротоар покритий верствою гладко втоптаного снігу, покрив ся з верха гладкою як скло ледовою корою. Таким робом на гладкій дорозї зробила ся дуже небезпечна машина, звісна в механіцї під назвою похилої площі, а в практицї називана львівським карколомом. Правда, у Львові обовязує припис посипати такі карколоми піском і попелом або иншими подібними приладами, та всї такі приписи, досить старанно виконувані в серединї міста, тратять свою обовязкову силу тим повнійше, чим далї йдемо від середини до границь міста, а на вулиці Пекарській виповнюють їх аж тодї, коли кілька або кільканайцять осіб поляже жертвою такої невинної підривки і коли між тими особами знайдеть ся якась горда і непокірна душа, що вдасть ся до поліцїї, або коли яка з тих жертв наскочить на таке поважне ушкоджене, що зробить ся скандал і галас на цїлій вулицї і поліція не може не звернути на се уваги.

Капітан власне наближував ся до тої зрадливої гололедицї перед брамою. Був ще віддалений від неї яких двайцять кроків, коли нараз побачив дїдуся в старім, витертім футрі, в баранячій шапцї з кляпами натуленими на вуха і запятими під шиєю, згорбленого і при палицї, що йшов з противного боку до сего місця. Та ледво зробив крок по леду, поховзла ся палиця, на котру він підпирав ся, дїдусь стратив рівновагу і лицем наперед упав на тротоар.

— О Боже! — скрикнув нещасливий і затих лежачи на леду без руху і без голосу.

Капітан в одній хвилї прискочив до него, бажаючи допомогти йому встати, але дїдусь не рушав ся. Капітан підняв до гори його голову: лице, вуса і сива борода дїдусева були забризкані кровю, що капала з носа і з лиця. На лицї видно було глубоку рану від камінця, що лежав на леду і на котрий упав бідний старець. Сей не подавав знаку житя. На вулицї не було нікого. Бачучи, що старий зомлїв, капітан положив

його на снігу, підбіг до брами камениці і що сили шарпн
кілька разів за дзвінок. На голос дзвінка вибіг сторож, за н
сторожиха, ще кілька жінок, дальше якийсь пан. Капітан ві
тирав зомлілого, хтось із присутних побіг покликати поліція
та, більшість стояла бездіяльно довкола капітана і зомлілог
придивляючи ся капітановій роботі і оханєм висказуючи ра
ше зачудуване, ніж співчуте.

—Чого стоїш, тумане! — скрикнув капітан до сторож
— Чому не поможеш мені бодай відтерти нещасливого, що
твоєї вини може навіть головою наложити?

— З моеї вини? — грубо відмовив сторож.

— А з твоєї! Бо твій собачий обовязок був посипати го
лоледицю, що він на ній упав.

Сторож нерадо, хоч не без внутрішного перестраху взя
ся помагати капітанови. Нарешті по кількох хвилях сильного
натираня і розбуджуваня старий прийшов до себе.

— О Боже! — промовив слабим голосом.. — Що зо
мною? Що стало ся?

— Нічого, нічого! — мовив капітан. — Ви впали ось тут
на леду.

— А, так, я впав! Ударив ся в голову... О Боже!

— Щож, можете встати — питав капітан підводячи його
на рівні ноги. Та дідусь захитав ся і був би впав знов, коли би
присутні не були підхопили його на ружи.

— Ох, не можу! Сили не маю! — стогнав старий.

В тій хвилї прибув поліціянт, і довідавши ся, що стало
ся, зараз післав хлопця по фіякра, щоби відвезти старця до
шпиталю, записав собі назву недбалого сторожа, а потім о-
бернувши ся до капітана як до головного свідка запитав його
про імя і нашу.

— Капітан Антін Ангарович, живу ось тут на Пекарській,
нумер четвертий, — мовив капітан.

Поки поліціянт нотував се в своїй книжочці, дідусь по-
чувши сю назву почав дивно тремтіти. Голова його затрясла
ся мов у дитини, що їй збираєть ся на плач; уста почали ру-
шати ся, немов говорили щось, тільки що в горлї не ставало
голосу. Кілька разів силкував ся піднести ся, та надармо. З
присутних ніхто не завважав сих рухів; увагу всїх присутних
заняв сторож, що плачучим голосом почав толкувати ся пе-
ред поліціянтом, переплїтаючи те благане грубою лайкою на
жінку, що мовляв сама всему винна, бо мала посипати тротоар

а не посипала. Старий сидів на серед тротоару, серед тої купи людий, що збігла ся з цікавости, падка на новинку і на скандал, та тепер не звертала на него уваги. Його лице ще забризькане кровю, бліде і зіссане нуждою, крім болю виявляло ще почуте якогось розпучливого бажаня — вчинити щось, сказати щось, і при тім страх задля неможности вчинити те, чо го бажало ся. Се був вид чоловіка, що серед пустого поля впав до глибокої криниці і знає, що сам без чужої помочи не здужає видобути ся з неї, а при тім знає, що його крик і благане мусить лишити ся марним і безплодним. Аж ось у хвилї, коли капітан якось наблизив ся до него, визираючи приїзду фіякра, дідусь тремтячою рукою сїпнув його злегка за полу плаща. Капітан обернув ся до него, нахилив ся і з зачудуванем побачив той вираз страшенного заклопотаня на старечім лиці.

— Що, татку, що вам є? — запитав з теплим співчутєм.

— То... пан... є... капітан... Анга...

— Так, Ангарович. Може мене знаете?

Дідусь заперечив рухом голови, та рівночасно судорожно замахав рукою, даючи знак, що хотів би щось говорити, але не може.

— Деж ви так ударили ся? — запитав поліціянт підходячи до старого.

— Ось тут... тут... стогнав старий показуючи лице і чоло, де тепер видно було великий синявий набій.

— Ви тутешні?

— Ні, не тут...

— А як називаете ся?

— Ми... Ми... Михайло...

Назви не міг доповісти. Зомлїв другий раз.

— Везіть його швидко до шпиталю, — мовив капітан до поліціянта, — щоби не вмер тут на місці. Очевидно він дуже ослаблений. А може навіть голодний. Як би там треба було що купити для него, то прошу, даю се для него.

І капітан подав поліціянтови ґульдена. Присутні зложили також по кільканайцять крейцарів. Тимчасом надїхав фіякер. Поліціянт велїв підсадити зомлілого бідолаху на дорожку, сам сів обік і велїв живо їхати до головного шпиталю.

Отся пригода зрештою зовсїм не жадна рідкість на львів-

ськім ґрунті, попхнула капітанові думки в инший бік, ніж д
Почуте сповненого обовязку супроти ближнього додало й
сили і відваги. Хоч уже добре смеркало ся, у него на д
робило ся якось яснійше. Почав навіть сам собі робити
киди, за те, що перед хвилею так чорно глядів на свої сем
ні відносини, що підозрівав загадки і тайни там, де їх прав
подібно зовсім нема .

— Все воно якось буде, небоже Антосю! — мовив сам
себе. — Все якось уложить ся і може навіть ліпше, ніж би
сам хотів. Тільки спокійно, без лишнього гармідеру! „Н
ніхт іберстірцен"! — як мовив той Німець гончар, коли йо
віз з горшками перевернув ся до рова. Щоби тільки ти сам
зробив нічого такого, чого б потім мусів жалувати, а зрешто
здай ся на божу волю!

Так фільозофуючи і моралїзуючи капітан завернув з П
карської і пішов до міста. Не знав властиво, куди має йт
і по що, але йти до дому не почував анї охоти анї потреб
Прийшовши на Бернардинський пляц звернув на вулицю Га
лицьку, відси вийшов на Ринок, відси на Трибунальську і по
перед головний одвах вийшов на вулицю Кароля Людвік
звернув на пляц Маріянський, відси на Академічну і так п
цілогодиннім проході, огляданю вистав склепових, пильнім від-
читуваню титулів книжок виставлених в антікварнях та кни-
гарнях, підслуханю множества незначучих відривків вуличних
розмов, майже сам не знаючи як і коли капітан опинив ся на
вулиці Фредра перед будинком офіцерського' касина. Тілько
тепер пригадав собі, що виходячи з дому в глубині душі мав
властиво постанову, щоби тут здибати ся з Редлїхом і зажа-
дати від него вияснення що до того бешкету, який зробив
йому сьогодня в його власнім домі.

Була ледво шеста година. В касинї не було ще майже
нікого, тілько в білярдовій салї два молоді резервові офі-
цери грали в білярд, голосно викрикаючи числа зроблених
карамболїв. Коли війшов капітан, вони салютували по вій-
ськовому і зараз розпочали знов свою гру, хоч уже без голос-
них викриків. Якоюсь пусткою дихнуло на капітана від тих
обширних, порожних саль з шаблоново поуставлюваними крі-
слами, з ґазетами поукладаними на столах мов трупи в вели-
кій трупарнї, з лякірованими суфітами окопченими тютюно-
вим димом. Тілько перед самим входом капітана касиновий
слуга засвітив там дві-три ґазові лямпи, так що кути тої об-

ширної салї потапали в півсумерці. Роздягши ся з плаща і шаблї капітан сів при столї і почав читати часописї, хапаючи поперед усего львівські, котрих майже зовсїм не видїв отсе вже пять лїт. Хоча в них не було нїчого цїкавого анї особливого, то про те він прочитував їх від дошки до дошки, не минаючи й анонсів. Відсвіжував собі в тямцї фізіономію міста, його жителїв, їх інтереси і уподобаня, порівнював теперішне з недавно минувшим. Кожда назва, яку зустрічав у часописях, приводила йому на гадку щось знайоме: приятеля, шкільного товариша, вчителя, лїкаря, фірму шевця, що шив йому чоботи, кравця, що ще за студентських часів так часто робив йому на кредит, торговку фруктів, або сварливу сусїдку, котрій ще бувши хлопчиком робив ріжні збитки. Кожда назва вулицї викликала нові спомини. Всміхав ся до них як до старих знайомих, здибаних серед чужої юрби. Відчитуючи ті мертві букви, слова і реченя він навіть не силкував ся похопити їх льоґічний звязок, їх значінє і зміст, та за те моментально пережив, нїби у снї або в калейдоскопі, найріжнїйші веселі і сумні, приємні або прикрі пригоди свойого житя.

Помалу касино почало наповнювати ся військовими. Приходили міряним кроком, „шнейдіґ", випростовані після пруського взірця, побрязкуючи шаблями і острогами. Витали ся салютуючи і короткими словами в родї „Сервус! Ві ґейтс дір?" Переважна часть громадила ся в їдальнї, а відси приходили хто до білярдової салї, хто до вузької та довгої картярнї, повної зелених столиків і крісел. До читальнї мало хто заглядав. А що капітан сидів обернений плечима до дверий, то перші з тих, що заблукали ся сюди, обходили довкола стола нїбито переглядаючи часописї або шукаючи чогось спеціяльно і заглядали йому в лице, а пізнавши його і буркнувши під носом „Сервус!" хапали швиденько першу лїпшу часопись і відходили не наближаючи ся до него. Пізнїйше і сего не стало і хоча в читальнї набрало ся кільканайцять офіцерів, то про те анї один із них не подав йому руки, не заговорив до него, не присїв ся до него. Деякі позабиравши часописї повиходили до сусїдних саль, инші засїли при инших столах або десь по дальших кутах. Капітан сидів сам один, не перестаючи заглублювати ся в читанє львівських дневників.

Поки був сам один у салї, почував себе свобідним і віддавав ся тій подекуди поетичній радости, яку в нім збуджували ті дневники, а радше ті здавна знайомі імена і назви, що в них стрічали ся на кождім кроцї. Та бачучи офіцерів, що

шастали ся по салї, брязкали острогами, шелестїли аркуш
ґазет а особливо заглядали йому в лице і тїкали від не
ріжні боки, він швидко позбув ся сеї поетичної іллюзії.
значило те боковане? Чи воно навмисне, чи припадкове?
відвертаючи очий від аркуша ґазети, але не бачучи в нїй н
гісїнько, капітан силкував ся вмовити сам в себе, що се зо
припадкова пригода, що офіцери — делїкатні люди і бачу
що він так пильно читае, не хочуть йому перешкоджуват
для того не зближають ся до него. Правда, супроти инш
вони не були такі делїкатні. Он сей поручник також пил
читае, та свіжо прибувший товариш без церемонії кладе йо
руку на плече, розпочинае з ним розмову і відривае його
читаня. Ну, між близькими приятелями се дїло звичайне,
ми, сказавши правду, чужі собі, — міркуе капітан, з під ло
і не без якоїсь зависти поглядаючи на прояви близької і се
дечної приязни між тими чужими для него людьми. Щось н
мов шепнуло йому: Ану відложи на бік ґазету, чи котрий з н
приступить до тебе? Та в тій самій хвилї така трівога прон
ла його, що ануж нїхто не приступить і скандал вийде вж
зовсім безсумнївний, що він не відважив ся відірвати очи ві
ґазети, похилив ся над нею і держав її руками, як який щи
як потапаючий дошку, що ратуе його від загибелї.

Та сидїти ось так над часописю цїлковито для него бай
дужою, подавати вид, що читае, хоч справдї не читав, мов
чати і крадькома тілько позирати на инших, се було для него
дуже крикро а чим далї, тим більше мучило його. Капітан вла
стиво не розумів, що дїе ся з ним? Що його так знесмілило?
Чому не може в тій хвилї встати і з свобідніським видом пі-
дійти до одної купки, що розсїла ся близько печи і притише-
ним голосом розпочала якусь розмову? З вчорашньої учти
пригадуе собі майже всї їх фізіономії. Пили з ними брудер-
шафт, тож не можуть його відіпхнути, а в тім щож могло би
спонукати їх відпихати його? А все ж таки, хоч кілька разів
збирав ся на відвагу, в души називав сам себе дурнем і тру-
сом, все таки не міг встати і прилучити ся до балакливої гру-
пи. Чув, що кров бе йому до голови, що в очах морочить ся
і думки путають ся. Тілько слух його заострив ся незвичайно,
уши поробили ся шпіонами, щоби підслухати розмову, що
вела ся в противнім кінцї салї. Розмова оживлювала ся чим
раз більше. З повенї слів виривали ся цинїчні сміхи, грубі
жарти переплїтані шептами або розсудливими упімненями

старих, огляднійших офіцерів. Помалу кружок близько печи робив ся чим раз численнійший; майже всї, що були в салї, покинули ґазети і зібрали ся довкола печи.

Капітан сидів немов на розжарених вуглях. Йому здавало ся, що вся та розмова йде про него, що всї позирають ся на него, згірдливо моргають в його бік, показують на него пальцями. Уривані фрази і реченя, які він десь колись ловив ухом, робили на него таке вражіне, як коли би хто жевріючим приском посипував його по голім тїлї. Терпів страшенно, та даремно силкував ся відгадати, чому і за що терпить.

В кінцї дехто з тих, що стояли коло печи, особливо молодші, почали голосно викрикувати поодинокі, уривані реченя.

— Се не може бути! Ми не можемо се стерпіти! — кричав один.

— Алеж він правдоподібно нї про що не знає, — уговкував другий.

— Щож то він сліпий і глухий, щоб не знав, що творить ся довкола него?

— Нї, ми такого пана не можемо стерпіти між собою!

— Алеж треба би поперед усего переконати ся, дати йому змогу витолкувати ся.

Гармідер зробив ся загальний. Капітанове положенє зробило ся в кінцї зовсїм неможливе. З найбільшим зусилем своєї волї він відложив на бік ґазету, встав і наближаючи ся до якогось поручника, що стояв найблизше него, промовив до него чемно, мягким, злегка тремтячим голосом:

— Не прогнївай ся, товаришу, коли запитаю, про кого властиво тут мова?

Поручник зиркнув на капітана якимсь збентеженим, заклопотаним поглядом і процїдив:

— Е, то... так...

— Що будеш крутити, поручнику? — гукнув голосно якийсь капітан від піхоти, здоровенний мущина, крепким, барітоновим голосом. — Аджеж раз треба йому сказати правду. Так, отже, Ангаровичу, знай, що ми розмовляли про тебе.

Грім з ясного неба, вдаривши ось тут обік него, не був би так перелякав Ангаровича, як ті слова. Хоч уже перед тим, ще вчора прочував, що офіцери мають щось проти него, то всеж таки в глибинї душі вважав се за якусь сумнївну догадку, за забобон, якому можна не няти віри. Та тепер уже сумнїв

був неможливий і та страшна дійсність прошибла капітана мов карабінова куля. Поблід, захитав ся на ногах, та тримаючи ся за поруче крісла, якимсь розбитим голосом запитав:

— А не можна би знати, що ви товариші говорили про мене?

— Ми спорили над питанем, чи можемо толерувати тебе дальше в своїм товаристві, чи ні?

— Мене? — скрикнув Ангарович. — Щож я таке зробив, щоб ви мали аж не толерувати мене в своїм товаристві?

— Не гнівай ся, брате, — мовив капітан від піхоти. — Ти знаєш, що в житю людському бувають такі пригоди, коли на чоловіка паде погана тінь, хоч він може не то своєю рукою, але навіть думкою не причинив ся до сповненя поганого вчинку.

— Значить, на мене паде якась погана тінь! — запитав остро капітан, котрому певність і безсумнївність грізного положеня вернула його воєнну хоробрість. — Прошу вияснити мені, що се за тінь?

— Ми думали, що ти й сам знаєш, в чім тут діло.

— Я знав би про себе щось злого і смів би прийти в ваше товариство? — скрикнув Ангарович.

— Ну, братїку, не знаємо тебе близше, мовив один зі старших військових. — А прийти в наше товариство почуваючи ся до негарних вчинків, се певно не був би гарний поступок, але сам признай, не було би ніщо так дуже неможливе.

— Для мене се зовсім неможливе!

— Га, може бути. Та нам здавало ся неможливим також се, щоби ти досї не знав, з ким жиєш і як жиєш.

— Що? що? що? — з зачудованем скрикнув капітан. — Сих слів то вже абсолютно не розумію.

— Ну, а я не маю обовязку вияснювати їх тобі, — мовив гордовито його інтерльокутор і обернув ся до него плечима.

— Як же се, — ледво здержуючи свій гнів скрикнув Ангарович, озираючи ся довкола. — Осуджуєте мене, бокуєте від мене як від прокаженого, признаєте мене негідним свого товариства, видаєте на мене засуд смерти і виконуєте його, а про те не хочете менї сказати, в чім моя вина!

Гнів, обурене, почуте дізнаної кривди, страх, що та кривда мусить все таки мати якісь реальні мотиви, вкінцї безсильна розпука при видї товаришів, що відвертали ся від него — все те клекотїло в капітановім нутрі. Не знав, що чинити, як

поступити в тій страшенній колізії, в якій знайшов ся не звісно як і защо. Якісь великі, криваві плями почали миготіти у него перед очима і з таємних глибин душі виринало непереможне бажане змити свою кривду, свою ганьбу в крови першого ліпшого з тих ситих, гордих людий, котрим очевидно байдужісінько було до його страждання.

— Ось іде Редліх, — промовив нараз один офіцер і обертаючи ся до капітана додав: — Він певно схоче тобі вияснити, про що тут річ іде.

— Так, так, — гукнуло хором кілька голосів, а коли він не схоче, в такім разі перший ліпший з нас готов тобі служити.

— Редліх! — озвав ся один з поміж офіцерів до Редліха занятого витиранєм своїх окулярів. — Є тут Ангарович і хоче розмовити ся з тобою. Думаємо, що яко приятель схочеш і зумієш найліпше вияснити йому ситуацію. А коли не схочеш, то пішли його до кого будь з нас.

— Так, так, кождий з нас готов йому служити! — потвердили инші офіцери і гурмою вийшли з салї, лишаючи обох приятелів самих.

Редліх добру хвилю стояв мов остовпілий. Не надіяв ся застати тут Ангаровича; не знати чому був певний, що Ангарович прийде до него на кватиру і зажадає виясненя тої нечемности, якої допустив ся в полудне. Вже укладав собі в голові як найделікатнійші, як найбільше приятельські фрази, якими хотів утихомирити справедливий гнів капітана. Але тепер! тут! Один позирк на ситуацію, яку застав, перші слова, що вискочили з уст офіцерів, переконали його, що справа попсована безповоротно, що про зменшене правди, про її делікатне трактоване або часткове заховане не може бути ані [illegible]

Які наслідки мусить мати серед таких обставин його розмова з капітаном, се також для Редліха ані на хвилину не могло бути сумнівним. В тій хвилї, коли офіцери лишили їх самих, Редліх почув, що їх товариські руки поклали його на плиті з розпеченого зеліза. Чи вмити руки від усего? Чи відіслати капітана до инших? Смертельний удар, нанесений рукою приятеля чиж не буде сто разів гірше болючий? Та з другого боку чиж товариші не будуть мати права вважати його трусом?

Кілька хвиль стояла в салї гробова мовчанка. Оба при-

ятелї стояли супроти себе як засуджені на смерть, блїді, бе сильні промовити, безсильні глянути один другому в очи. кінці Редлїх перший наблизив ся до капітана і подав йом руку, котру той стиснув. Обох руки були холодні як лїд.

· Що маєш менї сказати? — глухим голосом запита капітан .

— Сядьмо! — майже шепотом вимовив Редлїх.

— Сїли. Редлїх знов хвилю мовчав, шукаючи слова, зво роту, яким би міг розпочати сю фатальну розмову.

— Гніваєш ся на мене, — промовив в кінцї не підводячи очий на приятеля. — Чуєш ся ображеним, правда? Маєш ра цію. Я образив тебе нинї в полудне. А що найфатальнїйше, що не можу тебе перепросити, бо я поступив так з конечности, инакше не міг поступити·

Капітан кинув ся немов укушений гадюкою і майже шеп- чучи зі зворушеня запитав:

— А то чому?

— Виясню тобі, все витолкую, — мовив Редлїх, — хоча Бог менї свідок, я віддав би половину житя, щоби тільки не потребував тобі нїчого вияснювати, щоб усе те, що тепер мушу тобі сказати, було неправда, видумка або луда.

— Не покликуй Бога на свідка, але говори, що маєш го- ворити! — з холодною резиґнацією промовив капітан.

— Нехай і так, скажу тобі коротко, — зітхаючи мовив Редлїх. — Ота женщина, котру я застав у вашім товаристві, належить до таких женщин, котрих навіть назви в порядній товаристві нїхто не може назвати. Не думай, щоби се була по просту упавша женщина. О, нї! Всї ми грішні, всї падаємо в своїм житю і для таких женщин, нераз жертв нужди, пересудів або навіть щирого чутя, можна нераз мати навіть пошану. Знаєш мене, що суспільні пересуди не кермують моїм осу- дом, значить, можеш міркувати.

— Алеж та женщина тебе не знає! — скрикнув капітан. — Ти може приняв її за когось иншого?

— На жаль, нї! — сумно відповів Редлїх. — Знаю її аж надто добре, знає її більшість присутних тут офіцерів і коли хочеш переконати ся, можемо завести тебе до її мешканя.

— До її мешканя? Так хтож вона така?

— Не маю слова, щоби схарактеризувати тобі те огидли- ве і підле ремесло, яким займає ся вона. Те ремесло тим огид- ливійше, що полягає на ошуканстві, на укриваню перед оком властий і веде ся під невинним титулом пансіону для бідних

та чесних дівчат.

Капітан аж скаменів з зачудованя і переляку.

— Боже! — скрикнув, — і таку особу!...... Аджеж я сам задержав її на обід майже силоміць. І таку особу... мої діти навчили ся називати тіткою.

І він залляв ся горячими слїзми хлипаючи мов дитина і затуливши лице руками. Редлїх мовчав.

— О, се страшно, страшенно! — повтаряв капітан, та нараз підвівши голову і вдивляючи ся в Редлїхове лице мокрими від сліз очима мовив майже радіс[illegible]

— Але щож з того? Ну, помилка! Аджеж [illegible] я ані моя жінка не знали до сеї хвилї про се. А [illegible] огидна [illegible]щина — шкільна товаришка моєї жінки. [illegible] та тінь, що падала на нас, задля котрої [illegible] [illegible]лючити мене зі свого товариства, то щож [illegible] пляму, відсунути ту тінь? Чиж міг ти, [illegible] нас припускати, що дізнавши ся про все я сте[illegible] [illegible]дай на хвилину не тілько присутність сеї почвари в [illegible] постатї в своїм домі, стерплю бодай, щоби її імя згад[illegible]но в моїм домі? І задля такої тїни прогріху причинювати менї таку прикрість замісто розповісти менї від разу ясно і отверто, о що тут ходить! Нї, старий приятелю, се було не по приятельськи! Так приятелї не роблять! Ну, але досить того! Подай менї руку! Все те уложить ся, все направить ся.

Редлїх слухав тих слів, що невдержаним потоком рвали ся з капітанових уст. Серце краяло ся у него, коли бачив радість і надії приятеля і почував, що в найблизшій хвилинї мусить нанести їм смертельний удар, мусить сю гарну, благородну душу, повну добра і віри в людий, зіпхнули з її ясної висости і скинути в чорну безодню зневіри і розпуки. Та дарма, иншого виходу не було.

— То то й горе, старий друже! — мовив понуро Редлїх, не приймаючи поданої йому капітанової руки, — нїщо не уложить ся, а те, що попсовано, вже не дасть ся направити. Те, що я доси розповів тобі, се тілько половина справи і то на жаль менша половина.

— Що? Значить, є ще щось? — скрикнув капітан.

— Є, і то щось таке, про що я волїв би нїколи не говорити. Та щож, коли діло дійшло до того, що не можу мовчати, то знай, що твоя жінка —

— Що смієш мовити про мою жінку? — верескнув з ці-

лого горла капітан, зриваючи ся на рівні ноги.

— Знає дуже добре, хто такий ота пані, — рівним голосом мовив Редліх.

— Брешеш, брешеш! — кричав капітан.

— І навіть — маємо на се незбиті докази — є з нею в тихій спілці, — так само продовжав Редліх.

— Брехуне! Підлий клеветнику! Мовчи, мовчи! — ревів капітан кидаючи ся на него з пястуками. — Тілько твоя кров може змити сю огидну, сю нечувану клевету, яку ти кинув на найчеснійшу жінку! Боже, що се діеть ся зо мною! Геть мені з очий, бо тебе розірву! Геть!

І капітан знов кинув ся на Редліха вхопивши крісло і сам себе не тямлючи зі злости.

На його крик юрбою вбігли офіцери і обступили обох.

— Підлі! Нікчемні! — кричав піначи ся і кидаючи ся капітан. — Так ось чого вам було треба! Се була ваша конспірація! Вбити, мордувати, замучити мене забажали. І за що? Що я зробив вам? А той... той скорпіон, що вдавав мойого приятеля, дав себе ужити вам за знаряд. О ганьба вам! Ганьба і прокляте!

Всї офіцери мовчали. Кілька найсильнійших держало капітана за руки і рамена. Він кидав ся, кляв і скреготав зубами, бажаючи пімсти, крови або смерти. Редліх стояв обік, блідий як труп, чекаючи поки капітан успокоїть ся. В кінці товариші бачучи, що сам вид Редліха все на ново вводить капітана в неописану стеклість, попросили його, щоби віддалив ся до сусідної кімнати. Тілько за якої пів години капітан зовсім охриплий, ослаблений і знесилений упав мов неживий на крісло і почав знов плакати.

Було вже пізно в ночи, коли його розбурхана душа успокоїла ся на стілько, що міг троха холоднійше розміркувати, що треба робити. Тоді забажав ще раз розмовити ся з Редліхом. Той прийшов блідий, але спокійний і повний резиґнації.

— Ти сказав мені, що маєш докази, котрі промовляють против моеї жінки? — мовив капітан. — Які се докази? Покажи їх.

— Се такі докази, котрих показати тобі не можу, та про те вони безсумнівні. Се оповідане нещасливого барона Рейхлінґена.

— Барона! — скрикнув капітан поражений в саме серце.

— Так, барона, котрого обі ті женщини втягнули в свої сіти і эруйнували. Тьоя жінка грала в тій історії навіть головну ролю. Якого рода була та роля — —

— Мовчи! Мовчи! — скрикнув капітан і зірвавши з руки рукавицю кинув її Редліхови в лице. Сей спокійно і без ніякого видимого зворушеня приняв визов.

Не минуло пів години, а справа була уложена. Обопільні секунданти за згодою обох сторін уложили услівя гонорового залагодженя сеї пригоди. Завтра о семій з рана мав відбути ся поединок на пістолети. Дістанс пятнайцять кроків, тризазова виміна куль, а в разї як би борці вийшли без ушкодженя, по півгодинній перерві повторене поединку. Коло одинайцятої години капітан вийшов з військового касина.

— А де живе ота... женщина? — запитав на відході.

Йому подали адрес Юлїї, після чого він салютуючи і не подавши нікому руки вийшов геть.

VIII.

Вийшовши з касина капітан якийсь час ішов просто п ред себе, машинально, без свідомости, мов накручений авто мат. Обминав прохожих, скручував на рогах із вулиці в вули цю і йшов все дальше, не застановляючи ся, не знаючи, куд йде і по що. Почував потребу руху, темноти і забутя.

Була холодна, тиха і темна ніч. Ішов сніг і його студен клаптики густо сідали капітанови на лице, на очи і уста. Ві чув їх дотик, ніби уколи шпильок, та рівночасно почував якус роскіш в тих уколах. Туркіт фіякрів, що проїзджали в скаже нім розгоні, був йому також приємний, бо, бачилось, заглушу вав ту бурю, що лютувала в його нутрі, руйнуючи, переверта ючи і вириваючи з корінем усе, все те, що в ній було святе, гарне, улюблене.

З вулиці Фредра вийшов на Баторія, відси на Камяну, дальше на Панську, та тут завернув і пійшов сею вулицею в напрямі до Зеленої, але не входячи на Зелену завернув на вулицю Зиблікевича. Шукав самітних заулків, от тим то скрутив на Стежкову і вийшов знов на противний конець вулиці Фредра. Відси через пляц Академічний пійшов у гору Гончарською, дальше на вулицю Голембя, зійшов у низ на Калічу, а звідси йшов просто вулицею Оссолінських до пустого і завмерлого в темряві Єзуїтського саду. Дерева в саду стояли голі, їх гиляки розпливали ся в темряві, тільки грубші пні і конарі бовваніли як чорні стовпи на темному тлї. Сніг ішов густий і затемнював світло ліхтарень, що слабо миготіли на рогах вулиць. Туркіт фіякрів долїтав сюди тільки з далека, мов глухе, непереривне клекотане. Капітан ішов не зупиняючись, судорожно стискаючи в долонї холодну рукоять шаблї. Бояв ся станути, зупинити ся на хвилину, немов там за ним гнала ся якась марюка, що аби тільки він зупинив ся, зараз його догонить і розшарпає.

В кінці стрепенув ся, станув переводячи дух і почав збирати розсїяні, розбиті влади своєї душі.

— Що се зо мною було? Що стало ся? — питав сам себе

силкуючи ся вияснити собі ту наглу і дивну катастрофу. — Аджеж учора я вернув з Боснії. Адже учора, ще вчора я був щасливий, такий щасливий, як ніколи в житю. Навіть Пана Бога я запитував, за що дае мені стілько щастя. Дурень, дурень! Я й не почував, не догадував ся, що все мое щасте було — луда, фата моргана, миляний пухир! І ось пухир приснув. Щож дальше?

Капітан був тепло одягнений, надто загартований на студінь. Та про те почував, шо в тій хвилї безмірний мороз пробивае всю його істоту, втискае ся аж до серця, до мізку і причиняе йому страшенний біль. І знов не знаючи сам, що з собою робити, мов тровлений звір він пустив ся йти прискореним кроком, по перед соймовий палац, на вулицю Міцкевича і горі нею, до церкви св. Юра. Аж на площі перед Юром зупинив ся хапаючи повітре повними грудьми і віддихаючи глибоко. І знов думка зачала працювати. Мов жива стала перед ним недавня сцена в касині.

— Чого вони хочуть від мене? За що мене карають? Аджеж я не зробив їм нічого. О підлі, підлі, нікчемні! Щоби поразити мене в саме серце, вбити насамперед морально а потім фізично — бо очевидно вони сего бажають! — кидають клевету на мою жінку, обкидають болотом те, що в мене найсвятійше. Формальну конспірацію на мене завязали. „Коли ти, Редлїх, не хочеш узяти його на себе, то кождий з нас готов се вчинити". Аджеж се були їх слова! Заставили на мене сїть, обскочили мене і знали, що їм не вирву ся. Підіслали того дурня Редлїха до мене до дому, щоби мене образив, спровокував, вігнав в лапку. О підлі, підлі! Юди! Але ні, не з'їсьте мене так швидко! Буду бороти ся, зубами гризтиму вас, а не дам вам так легко тріюмфувати над собою!

Випростував ся і поглядом повним ненависти окидаючи те темне, замеркле озеро, зложене з домів, палаців, тут і там миготячого світла і клекоту фіякрів, що розстелювало ся перед його стопами, з військової привички вихопив шаблю з похви і замахав нею, що аж свиснула в повітрі. А потім застромивши знов шаблю до похви легким кроком і з піднятою в гору головою вертав вулицею в низ знов до соймового палацу.

Та на половині дороги зупинив ся, станув мов остовпілий. Грізна почвара, що гонила за ним ненастанно від самого виходу з касина і з далека зачаювала ся на него, аж тепер запустила йочу свої пазурі в груди. Стало ся се несподівано, не-

спостережено. Він був спокійний. Йому здавало ся, що пост
нова — пімстити ся завтра на змовлених на його згубу офіц
рах додала йому сили і певности. В тій певности мигнула йом
в його голові думка:

— Піду до дому.

Із тій же хвилинї він почув, як почвара шарпнула йог лабою, почув безмірний біль, почув як розпука трупячим ли цем зазирае йому в очи.

— До дому? Чого? Що я там застану?

Отсї питаня вертїли ся у него в голові мов завіси, на яких укріплені двері, що ведуть у пекольну безодню. Що сховано там за тими дверми, сего не зуміе ніякий ум зглубити, ніяка фантазія собі уявити. Страховина — се мізерне слово навіть на те, щоби замаскувати те, що там криеть ся. Підземні льохи, де колись найжорстокійшими муками тортуровано людий, се були місця забави і спочинку, коли прирівняти їх до тої безоднї, що рознимае пащеку там, у нутрі його душі.

Аджеж його жінка мае бути почварою, упирем, що висисае людську кров! Аджеж та гарна, невинна жінка, така повна любови і така йому мила, се мае бути чортиця, спільниця тої женщини-сатани! Редлїх се сказав йому, чоловік котрого він доси ніколи ще не виловив на брехнї, чоловік сумлїнний, що не кидае на вітер таких огидних підозрінь, його шкільний товариш і щирий приятель. Значить, сему мала би бути правда? О, в такім разї проклинаю день, в котрім я на світ народив ся і хвилину, коли сказано: отсе людська істота! В такім разї не мае більшої ганьби в цілому світї, як бути чоловіком!

Капітан увесь трусив ся мов у пропасници. Гнав що духу вулицями не тямлячи гаразд куди жене. А про те по півгодиннім блуканю побачив нараз, що опинив ся на вулиці Пекарській, насупроти тої камениці, де була його кватира. В вікнї спальнї видно було світло. Капітан став на тротоарі на супротилежнім боцї вулицї і вдивляв ся в те світло.

— Дожидае мене! — пролїтали думки по його голові, безладно мов зівяле листе гнане осінним вітром. — А діти, мої дїти називають тїткою оту... оту...

Заскреготав зубами. Скажена злість закипіла в ньому. Одним скоком переплигнув вулицю і підбіг до каменичної брами. Торгнув дзвінок, щоби розбудити сторожа. Влетїти до її спальнї, присилувати її, щоби признала ся до вини і задавити, розшарпати, погризти зубами на місцї! — се була його думка. Та ледво продумав її до кінця, сам її перелякав ся

і скочив від брами, на вулицю, на супротилежний тротоар і пустив ся тікати мов останний боягуз, боячи ся, щоби сторож не прокинув ся, не побачив його і не присилував війти до дому. Ні, в тій хвилї війти до свойого дому не міг би за ніякі скарби на світї! Був в такім настрою, що певно або Анелю або його винесли би завтра трупом зі спальнї. На щастє дзвінок львівським зничаєм відмовив служби або може сторож не почув одноразового торганя, досить, що ніхто не вийшов відчиняти браму. По кільканайцятьох мінутах смертельної трівоги, які капітан пробув схований за рогом каменицї, тремтячи, озираючи ся на всї боки мов злодій, він помалу почав успокоювати ся і троха холоднійше розмірковувати свої відносини до Анелї.

— А вона десь там чекає на мене! — снував знов перерване, безладне пасмо думок. Давнійше плакала, коли я так до пізна лишав її саму. Тепер мусїла вже привикнути до сего. О, і богато де до чого иншого привикла! Аджеж те, що говорив про неї Редліх, усе правда, найчистїйша правда! Чую се цїлою душею, всею істотою! Сказити ся можна від сего чутя. Розпука! Розпука! А він мовив, що має докази! Оджеж до того дійшла моя улюблена, моя обожана, мати моїх дітий! Ні, я не стерплю сего! Зараз, в тій хвилинї мусимо з нею зробити обрахунок — на завсїгди! Аджеж сяк чи так, нам дальше не можна жити разом!

І знов подав ся до брами. Та ледво вийшов на серед вулицї, насупроти каменичної брами, йому причули ся важкі крики і півсонне сапанє сторожа, що йде відчиняти браму. І коли в тій хвилї побачив блиск, який ішов із Анелиного вікна, те мляве, лагідне світло, що проходячи крізь рухливу густу сїтку спадаючих снїгових платочків в його очах набирала злегка пурпурового відблиску, немов було відбите від широкої калюжі крови, — то знов скажений переляк обхопив усю його суть і він не застановляючи ся далї, не озираючи ся і брязкаючи шаблею об камінє погнав геть від сеї брами, Пекарською вулицею в гору і скрутив у одну з бокових вуличок до Личаківської. Поліціянт, що стояв на розї тої вулицї, бачучи військового в такім швидкім бігу і догадуючи ся, що стало ся щось таке, що вимагає його інтервенції, зачав бігти до него. Бачучи його наближенє капітан що духу загнув у бокову, темну уличку Францїшканську і зачав бігти горі нею.

— Пане! Пане! Зачекайте! — кликав за ним поліціянт, поховзнувши ся і чуючи, що не догонить утїкача. Та капітан не

чув його поклику. Поліціянт зачав свистати, звертаючи увагу инших стійкових на таемного втікача, та инших стійкових не було так близько і свист пройшов без відгуку. Тимчасом капітан вибіг на вулицю Куркову. Йому заперло дух. Зупинив ся в темній закутині, де ніхто в віддаленю яких десятьох кроків не міг його доглянути, і віддихав, віддихав довго і силкував ся знов навязати перерване пасмо думок. Та сим разом їх напрям був зовсім противний, ніж попереду.

— А вона мене любить! І дітий любить. Видно се з кождого її руху, з кождого слова, з кождого листа. Любов і бездонне зіпсутє чиж можуть жити в парі? І чи її зіпсутє, чи ті її злочини справді так уже доказані? Упереджувала мене, щоби я не слухав сплїток. Значить, і до її слуху мусїли вони доходити. Заклинала мене, щоб я виступив із армії. Дурень я, не розумів, чому вона се чинить! А тепер бачу. О, тепер менї ясно, коли удар упав, коли не можу вже вернути ся. Хотїла вирвати мене з того болота, з посеред тих людий відірваних від житя, привиклих до дармоїдства, зіпсованих, що ширять і довкола зіпсутє. А може знала навіть про конспірацію, про змову сплетену на мою загибіль. Її нервовий напад, трівога за дітий, горячкове благане, щоб я подав ся на пенсію. — О, сліпий, сліпий, що я не достеріг сего всего від разу! За мене вона трівожила ся, бажала мойого щастя і супокою! Та чомуж мене не освідомила? Чому не сказала менї виразно, що й до чого воно йдеть ся? Чому? О, розумію, розумію! Занадто добре знає мою вдачу, дурну, уперту, повну пересудів і підлих підозрінь! Знала, що я би не няв їй віри, що я підозрівав би її Бог зна за що. Думала, що її удасть ся протягти діло, підготовити мене до гіркої правди. Але я дурень усе попсував. І маю тепер за се! О Боже, дякую тобі, що Ти своєю рукою віділхнув мене від тої брами, від того порога, через який переступивши перед хвилею я міг би був зробити ся Каїном, допустити ся вчинку, якого б я сам собі анї тут, анї в будущому житю не міг був нїколи дарувати!

Буря минула. Вихор прошумів. Любов до жінки і сїмї, віра в її любов і доброту, віра в благородність людської душі показала ся сильнїйшою в капітановім серцї від тої бурі, перетрівала страшенну навалу, вийшла з неї переможцем. Він успокоїв ся. З цїлої тої внутрішної бурі лишило ся тілько почуте великого жалю до людий — низьких, завидющих, злосливих, що оббризькують піною своєї зависти те, що стоїть

високо по над рівнем їх моральности. Лишив ся у него благородний гнїв, обурене, особливо на Редлїха, на приятеля, котрому він так щиро вірив і котрий так огидливо надужив його довіря. Капітан почував тепер, що коли завтра стане супроти него око в око і коли противник при першім вистрілї не повалить його трупом, то його рука певно не дрогне, його пімста за зневажену святиню його домашного огнища буде рішуча, повна і неминуча.

Бите годинників, що продзвонили першу годину, перервало хід його думок. Перша година! Так пізно! Анєля десь там жде, турбуєть ся! Болюче чуте ворухнуло ся в серці капітана. Любив її в тій хвилї над жите, над усе в світї, над свою честь. Та разом з тим почував, що бачити її тепер не може, не повинен. Сїм годин відділяло його ще від хвилї, що мала рішити для него, чи жите, чи смерть. Поєдинок з Редлїхом був неминучий. Відкликати його — про се не могло бути анї думки. А бачити ся з Анєлею, се могло довести до захитаня сеї постанови. Нї, нї! Він завтра мусить бути спокійний, сильний, приготований на все, в порядку зі своїми думками і почутями. Стріча з Анєлею і з дїтьми могла б усе розстроїти. Коли лишить ся живий, то й так побачить їх завтра і ощадить їм кільком годин трівоги і непевности, а коли згине, га, то й так досить вчасно вони про се дізнають ся!

Глибокий біль здавлював його серце, коли подумав, що може згинути не бачивши вже тих, що їх любив так горячо, що для їх чести і доброго імени наражував своє жите. Смерти не бояв ся. На полях битви йшов сміло поперед свойого відділу, додавав відваги воякам, жартував зі свищучих куль. Тілько свідомість, що може згинути там, серед чотирьох стїн стрільниці, так близько жінки і дїтий, а надто так несподївано для них, відчуване їх болю, їх сліз, їх важкої сирітської долї по його смерти різало його серце. Та він відганяв від себе ті тоскливі думки, силкував ся вкріпити в собі віру, що противник або не стане на поклик, або перед боротьбою відкличе свою клевету, або в кінці почуваючи свою лиху справу хибить. Уважав сей поєдинок божим судом між ним і клїкою нїкчемників, що з якоїсь невідомої причини сприсягли ся на його згубу. Оджеж Пан Біг знаючи його правоту і невинність не допустить, щоби підлота і інтриґа величали ся перемогою.

Так роздумуючи йшов помалу здовж Ґубернаторських Валів, в низ, прямуючи до ринку. А вийшовши на ринок, де не зважаючи на пізну пору і погану погоду пересували ся ще

тут і там постаті налогових гостий трактирних і шинкових одні одинцем і непевними кроками чимчикували до якоїсь не ясно означеної мети, другі сунули купами, серед голосної розмови і ще голоснійших сміхів, капітан почув голод і втому. Перша його думка була пійти до першої ліпшої отвореної пиварні або реставрації. Вже вступив до одних сіний, що вели до реставрації, та нараз зупинив ся і поспішно вийшов назад на ринок. Пригадав собі, що в кождім такім локалю в теперішній хвилї застане більшість гостей військових, офіцерів. Бачити ся з ними, витати ся, розмовляти не потрафив би тепер нї за яку цїну. А хто знає, може би мусів зносити ще нові наруги і пониженя, що могли би знов позбавити його супокою, здобутого з таким трудом. Нї, нї! Нї за що в світї не вступить до реставрації! І оминаючи старанно стрічу з усякими военними, що тут і там мотали ся в тих крикливих і сміховитих купках, капітан пійшов до Анґлїйського готелю, велїв подати собі комнатку, принести вечерю і бутельку вина а також кілька аркушів паперу, перо і чорнило і покріпивши ся засїв писати прощальні листи до жінки і до дїтий.

Анеля по виході мужа чула ся зовсїм супокійною і навіть почувала якусь радість. Була переконана, що капітан пійшов до команди подати просьбу о димісію і її аж лекше робило ся на души при думцї, що вже завтра, позавтру, за кілька день він буде міг скинути з себе той мундур, що колись робив його для неї таким принадним, а тепер видавав ся їй страшним, важким мов кайдани. Знала, що сей мундур накладає на її мужа ріжні тяжкі і небезпечні обовязки і їх власне лякала ся найдужче. Знала також, що коли не для кого иншого, то бодай для сего мундуру він мусить бувати в товаристві инших військових, а яке небезпечне може бути се товариство, се показало ся дуже ярко на недавній Редлїховій візитї. При самій згадцї про сю візиту дрож пробирала Анелю. Той дурний, деревляний стовп! Чого він мусїв улїзти? І чому не міг у своїй капустяній голові знайти крихітку чемности, але від разу підвів ся на задні лаби, як подразнений медвідь? О, ненавиджу його! ненавиджу їх усїх! — крізь затиснені зуби шептала Анеля, пригадуючи ту важку атмосферу, яка залягла була в їдальнї по Редлїховім відході, і той холодний піт, що обливав її тодї, і ті надлюдські зусиля, з якими вона силкувала ся опанувати своє зворушене і показати ся мужеви зовсїм свобідною і наївною. Та Богу дякувати! Компромітація з боку таких людий як отсей Редлїх уже не довго буде її загрожувати.

Силою своєї волї і своєї любови до мужа вона відсуне сей Дамоклів меч. Її чудові очи горіли полумям правдивої радости при думцї, як то вони обоє з мужем виїдуть геть звідси, геть, на село, десь у глухий гірський закуток, до свойого дворика, на свій ґрунт, де вона буде могла відітхнути свобідно і забути все минуле, вирвати з корінем із душі ті страховини, через які тут мусїла переходити, і вся, вся без подїлу віддасть ся своїй любови, свойому домашньому огнищу.

Елястична, як звичайно бувають повнокровні і енерґічні натури, Анеля швидко вимела зі своєї душі всї прикрі і важкі вражіня нинїшнього дня і живо вештала ся по помешканю занята своєю щоденною роботою. Переглянула одежі дітий, тут щось залатала, там пришила ґузик, там знов велїла служницї вивабити пляму. Антось незабаром прийде — треба прилагодити каву і підвечірок, подумати про вечерю. Тимчасом прийшли діти зі школи вносячи до помешканя освіжаючу хвилю веселих голосів, сміху, і щебетаня. Анеля помогла їм пороздягати ся, сама розмовляючи і сміючи ся з ними як дитина, дала їм їсти, а потім переробила з ними лекцію кімнатної ґімнастики. Потім засадивши їх за книжки сама пішла до кухнї, щоби допомогти Маринї прилагодити каву.

Антося не було. Певно ґенерал, що любив його дуже, дізнавши ся про його намір виступити з армії, запросив його до себе і силуєть ся вибити йому з голови сю думку, обіцюючи швидкий аванс, підвисшене пенсії... Щож, підвисшене пенсії без сумніву була би не кепська річ. Аджеж вони зовсїм не можуть числити себе до заможних, хоча наслїдком її старань і заходів не належать до таких дуже вже вбогих. О, вбожество, недостаток, се були фурії найстрашнїйші для неї в житю! Щоби закляти ті фурії і вдержати їх з далека від свойого домашнього огнища, на се вона посвятила так богато... так богато! Антось навіть понятя не має про се і дай Боже, щоби й нїколи не дізнав ся! Він любить її горячо, пристрастно — пізнала се від разу. Він вірить в неї, бачить її любов і певний, що вона йому вірна, анї на хвилину, навіть думкою анї мрією не зломала заприсяженої йому вірности. А все таки сей прямодушний, сентіментальний Антось... Коли би він дізнав ся про все, то хто знає, що би то було!... Хто знає, чи він би...

Анеля похитала головою, не хочучи додумувати до кінця сеї думки. Що там! Я була йому вірна і се додає менї сили. Я не зломала свойого слюбу, значить, із сего пункту не може робити менї нїякого закиду. А тамте инше... проче.. ну, се ще

хто знає як уложить ся. На се ще можна задивляти ся з ріжних становищ. Коли б тілько виграти на часі! Колиб тілько зі Львова, з сего товариства, з сего окруженя, а там якось то воно буде!

Минула шеста година, Антось не приходив. Певно хтось з висших офіцерів запросив його на гербату і на розмову і він не міг анї відмовити ся анї швидко викараскати ся. Випила з дітьми каву і позволила їм бавити ся. Та діти випросили ся до кухнї, де Гриць, з котрим Михась був дуже заприязнив ся, зладив для него маленький столярський варстат, то б то на разї вчив його обходити ся з долотом і свердликом. Цеся також не хотїла лишити ся позаду за братїком і хоча Мариня силкувала ся вмовити в неї, що панночцї не яло ся займати ся такою роботою, все таки взяла ся також до дїла і за годину обоє в дощечцї, яку їм дав Гриць яко матеріял, понаверчували стілько дїрок, що виглядала мов решето. А поки дїти працювали, Гриць сидячи на лавцї і курячи люльку, розповідав не так їм, як радше Маринї, про дивні пригоди свої і пана капітана в Боснії, про гірських розбійників і повстанців, про Турків і Туркинь, про мечети і старосвітські будівлї, про тамошних мужиків, про гори і плоди тамошнього краю. Як мужика се власне його найбільше зацїкавлювало, і з його широкого, добродушного лиця, прикрашеного невеличким чорним вусом, можна було вичитати щире внутрішне вдоволенє, коли бачив, що й Мариню зацїкавлюють ті річи, що вона з добрим розумінєм і вподобанєм розпитує його, як там живуть і працюють і поводять ся тамошні люди.

Анеля тимчасом нудила ся в покою. Що се значить, що Антось не вертає? Недобрий! Отсе тілько другий вечір проводить у Львові і вже починає занедбувати її. Ломала собі голову, де він тепер міг бути, з ким розмавляє і про що? Впадала на ріжні здогади і сама опрокидала їх. Тілько від одної комбінації відскакувала її фантазія, щоби він міг тепер бути в касинї. Не знати чому, але їй твердо вірилось, що сьогодня Антось там не піде. Взяла в руки якусь роботу і сиділа нї про що не думаючи, тілько ловлячи слухом кождий гук, кождий стук, кождий шелест, що долїтав із сїний, завсїгди думаючи, що се він іде і завсїгди розчаровуючись. Завидувала своїм дїтям веселої забави в кухнї і кілька разів поривала ся йти до них, а все щось зупиняло її. А нуж, Антось прийде! Малювала собі в уяві його постать у дверех, його рухи, його

голос, як її витає, цілує, перепрошує, як своїм звичайним способом відпинає ґузики плаща, покидає се заняте і цілує її в руку, потім обтріпує шапку зі снігу, потім знимає плащ, поправляє лямпу на столї, потім бігає по покою оповідаючи щось і живо ґестикулюючи, потім бігає до покою оповідаючи тепер пригадує собі, що треба відперезати шаблю. Добрий, любий, простодушний, золотий чоловік! Літа пробуті в Боснії труди і невигоди майже зовсім не змінили його. Навіть покращав, дозрів, лице загоріло троха, та зрештою лишив ся такий як був.

Анеля марила на яві, недвижно сидячи при столї з прижмуреними очима і солодко всміхала ся до своїх мрій. Ті мрії перервало легеньке стуканє до дверий. Анеля схопила ся сполошена з крісла і озирнула ся довкола, неначе шукала помочи або криївки. Та небезпеки не було ніякої, а натомість знов дало ся чути легеньке, несміле стуканє до дверий.

— Прошу війти! — промовила піднесеним голосом Анеля.

Несміло ввійшла старша вже жінка обвита хусткою. Анеля в першій хвилї не пізнала її.

— Слава Ісусу Христу! — мовила жінка кланяючи ся.

— А, Шимонова! — скрикнула Анеля. Шимонова, се була служниця Юлії, вдова по якімсь шевськім челяднику з Делятина чи Надвірної. — А вам що стало ся, що ви загостили до мене?

— Панї мене післали. Ось тут лист для панї капітанової, — мовила Шимонова, кладучи на столї перед Анелею маленький візітовий білет заклеєний в коверті.

— Юлїя пише до мене? — здивована запитала Анеля. — А се що таке? Чи хора, що не може прийти?

— Нї, прошу панї, не хорі. Певно там у листї витолковує. Нехай панї будуть ласкаві прочитати. Моя панї казали менї зачекати на відповідь.

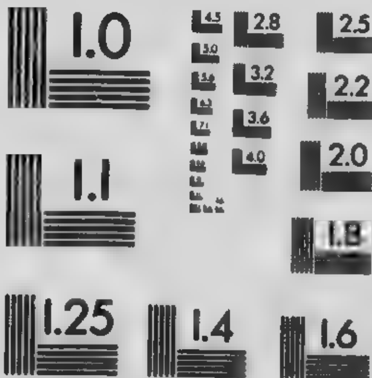
Анеля ножичками розкроїла коверту Юлїї. В білетї було написано ось що:

„Дорога Анельцю! В сїй хвилї довідую ся про дїло безмірно важне для нас. Не можеш собі виобразити, що стало ся. Конче треба нам обом зійти ся і порадити ся, що маємо дїяти. Я була би вже прибігла до тебе, бо сама мало голови не страчу, та по тій дурацькій сценї при обідї бою ся здибати з твоїм чоловіком. Шаную його дуже, та бою ся його ще дуще. Напиши менї — або радше нї, не пиши нїчого, а от сей білетик кинь до печі. Тілько скажи Шимоновій, чи і коли можу прий-

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

ти. Хоч би тілько на хвилиночку. Твоя Юлїя".

Зачудованє у Анелї дійшло до найвисшого степеня.

— А що се за відомість, про яку згадує Юлїя? — скри[...]нула мимоволї.

— Не знаю, прошу панї, — відповіла Шимонова.

— Хто там був у неї? Хто міг сказати її щось таке важне[...]

— Не знаю, прошу панї. Ріжні панове бувають.

— Ідіть Шимонова до дому і скажіть своїй панї, нехай за[...]раз сюди приходить, — говорила Анеля і давши Шимоновій двайцятицентівку, вивела її за двері.

Тепер трясла нею пропасниця цікавости. Просила Бога, щоби Антось забавив ся поза домом ще з годину, щоби не застав тут Юлії. Глянула на годинник — була сема година. Сїла і силкувала ся думкою супроводити Шимонову в її ван-дрівцї до дому. Ось вона шлапає по болотї вулицею Чарнецького, на Бернадинську площу, переходить коло прилавків, на яких Бойки продають овочі, скручує на Галицьку, а з сеї на ринок, переходить коло ратуша, півперек ринку на Домінїканську, а відси на Вірменську. І як таки ся стара нїколи не може йти просто вулицею Чарнецького на Ґубернаторські Вали, а відси на Домінїканську вулицю! Найменша подоба лїса в ночи наповнює її непоборимим страхом і вона волить робити величезне колїно, накладати в двоє більше дороги, нїж пройти попід деревами плянтації. Анеля проклинає сю дивну боязливість Шимонової, що повстала у неї ще в дитинячім віцї. Мавши що ледво десять лїт, ішла з материою в ночи через лїсок; обох їх напали якісь драбуги, страшним способом замордували її матїр, а вона не памятаючи з переляку, що з нею дїеть ся, скочила в гущавину і зарила ся в купу хворосту, в котрім зімлїла і на пів мертва пролежала кільканайцять годин, поки її другого дня не віднайшли і не витягли з криївки. Від того часу Шимонова не може вечером пройти через нїяку плянтацію, де росте при купі бодай кілька дерев або корчів. Та тепер вона вже мусить бути дома. Вже Юлїя одягаеть ся, вже йде, поспішае простою дорогою, за хвилю буде у неї, скаже її, що там таке стало ся...

Анеля почувала, що її несупокій чим раз більше змагаеть ся. Ануж прийде Антось! Ануж застане тут Юлїю в таку пізну пору! Пізна пора? Адже ще нема осьмої! Щоби побороти неясну і нїчим неоправдану трівогу, Анеля встала і пішла до кухнї.

— Ну, діти, час вам іти спати! Завтра рано мусите йти до школи.

— Ще троха попрацюємо, мамочко! — скрикнув Михась. — Ади, який рівний жолобок! Се я такий видовбав!

— А я вивертіла отсе колісце з самих дірочок, — ади яке гарненьке! — скрикнула Цеся.

— А хтож вас сього навчив?

— Гриць! — хором скрикнули діти, показуючи на Гриця, що коло стола стояв випростований перед панею капітановою, мов перед яким ґенералом, тільки що в одній долоні держав люльку затуливши її діскретно, а по широкім лици розіллявся добродушний усміх.

— Ну, гарно, гарно, — мовила Анеля, — та все таки пора вам іти спати.

— А мамочка також з нами піде спати? — питала Цеся складаючи сверлик і обтріпуючи свою спідничку з трачиня.

— Ні, моя дитино. Я ще мушу підіждати, як прийде татко.

— А деж татко пішов?

— Десь пішов до пана ґенерала,—не надумуючи ся сказала Анеля.

— А швидко верне?

— Не знаю, моя дитино. Та я мушу зачекати на него. Може прийде голодний, то треба буде дати йому їсти.

Розмовою про батька Анеля вивабила дітий з кухні. Пороздягала їх і повкладала спати. Хотіла лишити їх, та Цеся, вже лежачи в ліжку, зупинила її, вхопила її за руку і почала цілувати.

— Ні, мамочко, не йди ще! Розповідай нам дещо про татка!

— Щож я вам буду розповідати про него?

— Який він добрий. Ти знаєш, нам Гриць розповідав про него такі гарні історії!

І Цеся прижмурила оченята любуючи ся самою згадкою тих історій.

— Якіж то історії? — запитала Анеля.

— Розповідав нам, як то в однім місті було велике стріляне і рубане: людий рубали, мамочко! і вогонь був, доми горіли.... страх! А перед одним таким горючим домом стояла купа Турків, а наші на них нападали, а вони стріляли до наших, а наші до них, поки їх всіх не повистрілювали. А коли вже Турки всі попадали, а дім з верху починає валити ся, бачуть наші, що з вікна того дому хтось ще стріляє. Наші хо-

тіли також стріляти до вікон, але татко крикнув: „Стійте, се жінки". А наші кричать: „Нехай згинуть"! А вони стріляли до наших, поки не вистріляли всїх набоїв. А тоді й стрільби повикидали через вікно. А татко мовить до Гриця: „За мною, Грицю, бо ті бідолахи погинуть в вогни!" Побігли до того дому, виломали двері, а ті Туркинї думали, що їх хочуть мордувати і кинули ся на них з ножами. Та татко вирвав одній ножа з руки а Гриць другій, а третя тимчасом сама себе підрізала. А дві вони винесли з пожару. І ледво вийшли, завалила ся стеля тої кімнати і та третя Туркеня там згоріла.

Михась оповідав сю історію живо, задиханий, очевидно гордячись, а Цеся все ще прижмурюючи оченята тільки оханєм висказувала свій подив. Анєля не могла очий відвести від дітий і любувала ся ними не менше як вони Грицевим оповіданєм про гарний поступок їх батька.

— Ну, спіть уже, спіть! — мовила в кінцї. — Завтра вам татко сам розповість ще красшу історію.

— Ах! — шепнула Цеся смакуючи вже наперед се оповіданє.

— О, красшої вже не розповість! — мовив поважно Михась. — Гриць говорив, що отся найкрасша.

Анєля засміяла ся; поцілувавши дітий відійшла до свойого покою. Після теплої, любої атмосфери дитячого щебету і дитячої любови тут знов обхопила її холодна атмосфера трівоги, непевности і ожиданя. Анї мужа анї Юлїї не було. Вже доходила девята. Що се може значити; Анеля сїла і знов хотіла заняти ся своєю роботою, та пальцї її тремтїли, думка не могла вспокоїти ся тай увага скупити ся як слїд. Покинула роботу і сиділа надслухуючи. Туркіт фіякрів, гучна хвиля міського вечірнього житя довкола, якісь уривані окрики, шматки речень якоїсь вуличної сварки, тяжке чалапане якихсь кроків на сходах, що звільна зближали ся а потім знов віддалювали ся на висший поверх, усе те мов у калейдоскопі мигало в її мозку, вкидаючи її моментально то в нервову дрож, то в тупе почутє одностайного напруженя, то в мелянхолійну резиґнацію.

Мінута минала за мінутою, чверть години за чвертю. Вже пів до десятої, три чверти. Анєля ходить по комнаті, визирає через вікно на вулицю. Темно. Хвиля вечірного міського житя, почала звільна втишувати ся, та чим більша тиша залягала довкола, тим ваще, незноснїйше робило ся у Анелї на души. Трівога за мужа і неспокій викликаний Юльчиним білетом

побільшували ся раз у раз. Вона не могла вже й подумати про котру небудь із сих справ, шарпала ся немічна мов кіт завязаний у місї, і ся внутрішна неміч боліла, пекла її страшенно.

Війшла Мариня і запитала, чи пані будуть самі їсти вечерю.

— Ні, не хочу, — відмовила Анеля. — А ви з Грицем вже повечеряли?

— Уже, прошу пані, Гриць пійшов до касарні спати.

— То йди і ти спати. А вечерю для пана постав до рури. Я зажду на него.

Мариня відійшла. Анеля сама не знаючи по що висунула з комоди шуфляду і почала перебирати білизну. В тім застукано до дверий, сим разом швидко, з натиском. Анеля підскочила і перелякала ся мов злочинець зловлений на горячім вчинку. Хотіла промовити „Прошу!" та не могла видобути голосу з горла. Та не дожидаючи її запросин двері відчинили ся і ввійшла — ні, вбігла, влетіла тельмом Шимонова. Лице її було перекривлене безмірним переляком, хустка в неладі закинена на плечі, голова відкрита і припорошена снігом. Стара жінка важко віддихала, хапала себе за груди і за горло і робила якісь розпучливі знаки руками і головою, заким могла видобути голос із уст.

— Ради Бога, Шимонова, а вам що таке? — скрикнула Анеля, що пізнавши Шимонову швидко вспокоїла ся і придивлялась її радше з зачудованем, ніж з переляком.

— Ох, ох, — стогнала Шимонова, безсильно падучи на крісло. — Не можу!... Ласкава пані... Я бігла.... що духу... через плянти...

— Ха, ха, ха, ха! — голосно зареготала ся Анеля. Так ось чому ви такі перелякані! А! Шимонова йшла через плянти! Ха, ха, ха, ха! О мій Боже! І щож то Шимонову спонукало до такого страшенно нерозважного кроку? А я думала, що що найменше половина Львова запала ся. Але деж Юлія? Чому вона сама не прийшла?

Шимонова, що ще не зовсім охолола з переляку, знов розпучливо замахала руками.

— Ох, не можу! — стогнала. — Не можу!... Ласкава пані!... Тут мене... дусить, ось тут! — додала вказуючи на горло.

—Випийте отсе, — мовила Анеля подаючи старій добру чарку вина. — Може вам полекшає.

Тремтячими руками взяла Шимонова вино і вихилила

чарку. Напій очевидно зробив її полекшу. Віддихнула глибоко раз і ще раз і — почала плакати.

— Ох, нема вже моєї пані! — мовила заходячи ся від плачу. — Нема наших панночок! Нема нікого, нікого!

— Що Шимонова мовить? — зачудувана, ще нічого не розуміючи питала Анеля. — Нема їх? А деж вони поділи ся?

— Забрали їх! Усїх забрали.

— Хто забрав?

— Поліціянти. Прошу подумати: приходжу до дому від пані капітанової, дивлюсь, а перед дверми щось зо пять фіякрів, при дверах поліціянти, під вікнами поліціянти, на сходах поліціянти ,а в помешканю ціла руїна. Комісарі, ревізори, крик, плач, перешукують шуфляди, все поперевертане, панночки бліді, тремтять з переляку і одягають ся. Кілька панів, котрих ся орда застала у нас, стоять як самі не свої. А моя пані сидить бліда як труп, мокра — видко, що була зомліла і мусїли її відливати водою. Ледво я ввійшла, зараз комісар до мене, хто я така, що тут роблю? Ох, ласкава пані, від коли жию, ще ніколи не зазнала такого страху!

Анеля слухала тих слів мов нежива. Відомість про арештоване Юлїї оголомшила її, відняла їй можність вражінь і почувань. Не чула анї болю анї переляку, нічого. Видалось її, що нараз все довкола неї щезає, вся дїйсність розвіває ся як імла, люди з цілою безконечною замотаниною своїх відносин пропадають, дім, місто, ціла земля щезає до разу, і сама вона легесенько, мов макова зерниночка кинена в пропасть щезає десь у безоднї, розпливає ся в нївішо. Ще тільки одна тонесенька ниточка держить її завішену між небом а безоднею, а ся ниточка, се голос Шимонової, тремтячий, слабосильний, що долїтає десь немов із безмірної далечини.

— Я заразїсінько хтіла тїкати геть, — мовила Шимонова, — та не пустили мене. Потім перешукали всї мої річи, але не знайшли нїчого. Потім велїли менї одягати мою паню, що була холодна як труп. Тай наплакалась я над нею, поки її зібрала, немов отсе маю класти її до труни! А вона небога під моїми слїзми троха очуняла тай мовить до мене:

— Не плачте, Шимонова! Маю в Бозї надію, що се нещасте минеть ся.

А потім, коли на хвилю нікого з поліціянтів не було близько коло нас, вона шепнула менї до вуха:

— Нехай Шимонова зараз побіжить до Анелї — ая, ая, так таки мовила, сердешна: до Анелї! — і оповість її все. Мо-

же вона через свойого мужа або через когось иншого здужає зробити щось для мене — і для себе. Так додала виразно: і для себе. А якже! Я поцілувала її в обі руки, коли її брали до фіякра. І панночок усіх забрали. Дві лежали хорі, то й ті мусїли поодягати ся і їхати до поліції. Тілько мене саму лишили. О Боже, Боже, що то ще буде зо мною!

І Шимонова знов заплакала, від часу до часу втираючи очи фартушком.

Анєля все ще сиділа недвижно, з очима широко витріщеними, вдивляючи ся в один кут покою, з устами на половину отвореними, без ніякого виразу на лиці, а навіть з відтінком якогось дивного усміху на устах. Зрештою Шимонова занята власною особою і пригодою сьоєї пані не звертала особливої уваги на Анєлю, а виплакавши ся і обтерши сльози встала з крісла.

— Піду вже, прошу ласкавої пані, — мовила кланяючи ся Анєлї. —Я своє зробила, а тепер мушу поспішати до дому. Я там, ховай Боже, усе позамикала на ключ, та все таки треба йти. Тепер я сама однісїнька. Цїлую ручки ласкавої пані! Дякую красненько за покріплене,

І справдї поцілувавши Анелину руку, що безвладно простягнена лежала на столї. Шимонова пішла бажаючи ласкавій панї доброї ночи.

Анеля не встала, не порушила ся, не глянула в слїд за нею. Сидїла як з каменя витесена. Минали мінути, квандранси, години, а вона сиділа тай сиділа недвижно. Тілько рівний, спокійний віддих показував, що се не статуя, а жива людина. І коли би капітан, що власне в тім часї при брамі камениці шарпнув за дзвінок а потім сам з собою зводив важку внутрішну боротьбу, був в тій хвилї війшов до покою і свою шаблю, ще в Боснії виострену, затопив у її груди, то її смерть була би тілько незначучим і нечутним переходом із теперішнього отупіня в вічне і цїлковите одубіне, була би спокійним і несвідомим перепливом із тихої пристанї на безбережний, незглубимий супокійний океан.

Аж десь коло першої години сей стан змінив ся о стілько, що Анелині повіки склепили ся помалу, її голова склонила ся на стіл, а рука несвідомим рефлексійним рухом підсунула ся під нахилене чоло. Анеля заснула. В такім положеню застала її рано при горючій лямпі перелякана Мариня.

IX.

В готелевій кімнаті було ще темно. Капітан спав. Сильне стукане до дверий розбудило його.

—Хто там? — скрикнув капітан.

— Се я, кельнер, — відізвав ся голос за дверима.

— Чого хочеш?

— Пан капітан веліли збудити себе о семій.

— А хіба вже сема?

— Так є.

— Добре, добре. Дякую тобі.

— Може пан капітан чого потребують?

— Принеси мені каву так за пів години. І рахунок!

— Рад служити пану капітанови.

Капітан встав, умив ся і почав одягати ся, звільна, спокійно. Хоч спав не сповна три години, то все таки чув себе покріпленим на силах. Без ніякого особливого зворушеня взяв написані вчора листи, що лежали на столї, і сховав до бокової кишені вафенрока. Потім випив каву, закурив циґаро, заплатив і вийшов з комнати.

Було три чверти на сьму. Снїг усе ще порошив. На дворі стояла ще сіра сутїнь. Небозвід видавав ся тісним і немов величезний капелюх насунений на чоло змінював, маскував фізіономію міста. Все виглядало меншим, якимсь дрібним, незначучим. Рух на вулицях Львова був ще слабий. Головний контінґент прохожих становили дїти, що поспішали до шкіл.

— І мої дїточки десь ідуть до школи, — подумав капітан і нараз страшенний біль прошиб його серце. Пекло, що вчора, бачилось, було втихомирене, тепер заворушило ся на ново. Хоч і які зусиля робив над собою, щоби тепер в тій хвилї відігнати від себе думки про дїтий і жінку, то все бренїли і шпигали його жалами.

— Щоби їх хоч раз ще побачити, хоч здалека! — думав капітан слїдячи очима кожду купку переходячих дїтий. — Хто знає, може то вже останнїй раз! А вчора виходячи я на-

віть не поцілував їх. Не натішив ся їх видом, не напоїв душі їх щебетанем. Бідні мої діти! Що то буде з вами, коли я згину сьогодня!

Сльози закрутили ся у него на очах. Та безмірним напруженем своеї волї капітан відігнав їх. Власне переходив з Маріяцької площі на Галицьку, коли почала бити осьма. Прискорив кроку. В протягу пятьох мінут мусїв бути на стрільници, на умовленім місцї, а то ще кусник дороги. Скрутив на улицю Галицьку, відси на Собєського, вийшов на Ґубернаторські Вали і направив ся на Куркову, при котрій знаходить ся міська стрільниця. Велика саля стрільницї, в тім часї звичайно пуста, була вибрана місцем поединку.

— Спізню ся о цїлі три мінути! — подумав капітан поглядаючи на годинник. — Вони там певно вже чекають. Подумають, що я струсив. Та нехай собі думають що хочуть. Покажу їм, що з кашею зїсти себе не дам.

Хотїв прискорити кроку, та зусиля його були даремні. Якесь ослабленє опанувало його. Той кусник дороги від рога намісництва до стрільницї видав ся йому безконечно довгим і важким. Не почував страху, був повний резиґнації, спокійний, а про те його ноги тяжіли мов оловяні. Обмірковував, де має вимірити, в груди чи в голову. Почував, що його рука буде певна і не затремтить, знав, що трафить його неохибно, коли сам швидше не буде трафлений. Мірячи в голову лекше хибити, та трафний вистріл звичайно буває смертельний. Що поединкові правила велять мірити в груди, се його мало обходило. А яких то правил держали ся його вороги, клеветники? Мірячи в груди лекше трафити, та труднїйше поцїлити смертельно. Хиба валити троха низше, в сторону жолудка і засудити противника на смерть по довгих, лютих муках? Нї, перед такою думкою жахнув ся капітан. Убити Редлїха від разу, на місцї, — так! Се буде чесно, сего домагаєть ся його честь, а радше те почуте пімсти і обуреня, що жевріє на днї його душі. Але засуджувати його на кількоденні муки і аж по них смерть — нї! Аджеж він — чоловік, не кат! Аджеж Редлїх ще вчора був його другом!

На площі перед казармою званою по старому „Гаймарктскасерне" кілька компаній піхоти відбувало звичайні вправи в машерованю, робленю карабіном і стріляню без набоїв. Салютували йому, коли переходив поуз них. Якесь тоскливе почуте заворушило ся в його души на вид тих людий уставлених у два ряди, з лицями червоними від морозу і втоми, в

чоботях забрисканих болотом розробленим із снїгу, що розтаяв під їх ногами. Йому пригадала ся з ґімназіяльної лектури латинська формула „Морітурі те салютант"; та він усміхнув ся гірко, коли подумав, що сим разом було би відповіднїйше змінити сю формулу і сказати: „Морітурус вос салютат!"

— За пів години змінить ся фізіономія сеї площі не до пізнаня! — думав дальше капітан. — Будете мати довший „Рут" бідні хлопці. Он там, з тої брами, перед котрою з найневиннїйшим у світї видом, курячи циґара і побрязкуючи шаблями, проходжують ся два офіцери (цікавий я, чиї то секунданти?) — з тої брами винесуть одного з нас з розтрісканою головою або з простріленими грудьми, забризьканого кровю, зі звислими безвладно в низ руками. Певна річ, що кількох з поміж вас покличуть і велять в м нести сей тягар. А кільком иншим велять приготовити санїтарний фургон. Там всадять трупа, щоби нїхто не бачив і завезуть до трупарнї військового шпиталю. І їхатиме той фургон через місто, многолюдними вулицями, сотки людий минатимуть його, і нїхто з них навіть підозрівати не буде, що ось тут поуз них їде труп. Моя жінка пройде обік него шукаючи за мною, гнївна на мене, невиспана, і навіть через думку їй не перейде, що в тім безобразнім жовтім фургонї, в тій великій скринї сховано холодний уже і закостенїлий труп її мужа. І лїпше, що так воно станеть ся!

В таких чорно-траґічних думках потонувши дійшов капітан в кінцї до брами, що вела до саду перед стрільницею. Офіцери, що патролювали перед брамою, привитали його чемно, але холодно.

— Редлїх уже є, — мовив один із них. — Секунданти і лїкарі також вже там.

— А ви хто такі? — запитав здивований капітан.

— Нас просили пильнувати тут, щоби нїхто вам не перешкодив, — мовив офіцер.

— Будьте такі добрі і залагоджуйте швидко свою гоноpову справу, — додав другий усміхаючись. Нам тут холодно і час уже на снїдане.

Капітан не відповів на се нїчого. Усміх і слова сего офіцера видались йому цинїчними.

— Йому пильно на снїдане! — думав з якимсь гірким почутєм. — А що між отсею хвилею а його снїданем трісне одно людське серце, пропаде одно житє, буде зруйноване істнова-

не одної сімї, се для него байдуже. Се гонорова справа, котру чим швидше, чим основнійше, значить, чим з більшим розміром знищеня залагодить ся, тим ліпше.

Сад перед стрільницею був пустий і мертвий. Обголені з листя каштани і ясені підносили свої сірі гиляки до сірого неба. На грубших конарях і на пнях лежали смуги і шапки свіжого, вогкого снігу. Вся земля покрита була снігом. Тілько від брами до головного будинку, де була саля, видно було стежину протоптану ногами кількох людий. Сторож, що жив у боковій офіцині, одержавши п. но відповідну суму гроший і знаючи вже до чого воно йдеть ся, тихенько забрав ся до міста, щоби не бути нічого свідком. Його жінка вештала ся по своїй тісній комнатці, щось там морквасячи. Се була жінка дуже спокійна і певна: не цікава ані крихітки на те, чого не бачила, а чути не могла того, що буде діяти ся в великій салї, а хоч би там і з гармат стріляли, бо була глуха як пень.

Капітан повагом, осторожно йшов сею стежиною під гору, звільна підходив на сходи, що вели до головного входу стрільниці. Силував ся уявити собі в души почутя засудженого, що вступає на шафот. Він числить ступні, придивляє ся дошкам шафоту, звертає увагу на вишибнутий сук, на погано вбитий кілок — дуже спішно діяло ся теслям! — на лисини суддів, що стоять онде з боку, на лиця, вуси і одежі публики, що стовпила ся довкола кордону, силкуеть ся відгадати, чи дуже холодно онтому парубчакови, що голими руками держить ся поручя балькону, і що собі думає та дама, що стоячи за ним своїми повними грудьми вигідно положила ся на його плечах. Все те бачить, підглядає і сквапно нотує в своїм умі той нещасливий, стараючи ся на силу того тілько не бачити, не завважувати і нотувати, що стоїть ось тут перед ним, — страшенне, грізне і неминуче, що дожидаєть ся його самого і за кілька мінут, за мінуту, за пару мертвих секунд ухопить його у свою пащеку, здавить, схрустае, розмеле його в своїх кровавих зубах. І уявляючи собі положене сего нещасливого, капітан відчував, що й його власне положене в сій хвилї було дуже подібне до него. Став при дверех, що вели до салї. Ще раз озирнув ся бажаючи уловити оком і заховати в души як найбільше світла, простору, але мізерний зимовий краєвид і того йому поскупив. Не було що ловити! Стиснувши уста капітан спокійно відчинив двері і війшов до салї.

Ще з за дверий почув голосні розмови і веселі сміхи офі-

церів присутніх у салї. Забавляли ся своєрідно, немов зібрані на баль дожидаючи танцю. Та коли він показав ся в дверех, усї нараз замовкли і ззирнули ся на него. Більшість очевидно хотіла глянути рівнодушно і вернути ся, але нікому не вдало ся. Було щось в його постаті, в його лиці, що силоміць приковувало до себе їх увагу. Всї присутні немов остовпіли по бачивши його. Очи їх з разу рівнодушні помалу висували ся з ямок, зінки розширювали ся з виразом переляку, неначе би в тій хвилї до салї увійшов не живий чоловік а якась страшна неземна поява.

— Добрий день! — промовив капітан салютуючи і з зачудованєм позираючи по зібраних. Ніхто не відповідав йому і кілька секунд усї стояли в нїмім остовпіню. Тільки лїкарі упрошені до асистованя при тій „гоноровій справі" і незнайомі з капітаном перервали сю німу сцену і почали вештати ся коло їх приладів та бандажів.

— Добрий день тобі, Редлїх! — мовив капітан наближуючи ся до свойого противника і подаючи йому руку. — Адже не відмовиш менї подати руку?

Редлїх мовчки стиснув подану йому руку, а рівночасно відвернув лице і лївою рукою обтер сльози, що тисли ся йому до очий.

— Аджеж до вчора ми були приятелями? — мовив з мелянхолїйним усміхом капітан. — Можемо й тепер бодай привитати ся по приятельськи, заким дамо слово пістолетам.

— Як ти ночував? — запитав Редлїх переборовши своє зворушене.

— Сяк-так, — відповів капітан. — Спав у готелї.

— Дома не був?

— А по що? Про такі речі з жінками лїпше не говорити. Як буде по всьому, то буде мати досить часу довідати ся про все.

— Ну, думаю що маєш рацію, — відповів Редлїх і перервав дальшу розмову.

Капітанові секунданти наблизили ся до него, досить церемонїяльно подали йому руки, а потім один з них узяв його під рамя і попровадив у пустий кут салї, одалеки від ґрупи зложеної з лїкарів і Редлїхових секундантів. Редлїх стояв при вікнї і пальцями тарабанив марша на шибі.

— Відповідно до бажаня колеґи — мовив секундант до капітана — уложили ми з противною стороною условини поединку.

— А іменно? — запитав капітан.

— Ми домагали ся найтяжших условин. Пістолети, стріляне без барієри, дістанс десять кроків з правом для кожної сторони поступити підчас коменди о три кроки наперед і тризазова виміна вистрілів.

— А противна сторона спеперечала ся?

— Секунданти ремонстрували, але очевидно в власнім імени. Ми обставали при своїм.

— **А щож Редліх?**

— Згодив ся на наші условини без найменшого ваганя.

— І добре так, — понуро мовив капітан. — І щож, швидко почнемо?

— В сій хвилї.

Секундати віддалили ся, щоби поробити приготованя, а тимчасом капітан скинувши плащ і відперезавши шаблю, з байдужим видом придивляв ся якійсь лїтоґрафії, що прикрашувала голу стїну салї. Йому здавало ся, що все се сон. Чув навіть якесь дивне роздвоєне в своїм нутрі: дізнавав такого вражіня, немов би той чоловік у військовій блюзї, з руками в кишенях, що так уважно придивляєть ся лїтоґрафії на стїнї, се якась людина чужа йому, далека і нецїкава, на котру його таємне „я" поглядає з боку з якимсь легеньким зачудуванем.

Тимчасом секунданти гомонячи стиха заходились коло приготовань приписаних традиційним поєдинковим кодексом. Два міряли дістанс голосно числячи кроки і крейдою по підлозї зазначуючи, де мали стояти і доки мали право зближувати ся оба суперники. Два инші, по одному від кожної сторони, набивали пістолети, поки тимчасом лїкарі розкладали на столику бандажі і розставляли повідчинювані касетки повні хіруріґчних інструментів. Ідучи за прикладом капітана, Редліх також зняв плащ і відперезав шаблю. Инші були в плащах, бо в салї панував докучливий холод.

Понабивавши пістолети секунданти поназначували їх, а потім поробивши такі самі значки на картках паперу позвивали їх і вкинули до шапки. Суперники мовчки витягнули ті імпровізовані льоси — на сам перед визваний Редліх, потім капітан. Їм роздали відповідні пістолети. Се були великі офіцерські револьвери, нераз вже уживані в подібних гонорових справах. Дивна якась дрож пройшла капітана, коли доторкнув

ся до того інструменту, немов би хтось кусником леду пройшов йому по тілї від долонї аж до серця.

— Се прочуте смерти, — мигнуло щось в його думцї. Не почував анї страху, анї жалю, немов би тут ходило о когось чужого. З деревляним супокоєм оглянув своє оруже і подав ся на своє становище, яке вказали йому секунданти.

— Бачність, панове! — голосно промовив один із секундантів. — Чи позволите менї командувати?

— Просимо.

— Так отже пригадую панам, що в хвилї, коли виголошу „три", а найдальше в пять секунд потому маете дати вогню. В часї команди кождий з вас мае право наблизити ся до противника на три кроки, аж до поперечної черти зазначеної на помостї.

Оба суперники стояли супокійно, випростовані, з пістолетами спущеними в низ.

— Раз... два... три! — командував звільна, різким голосом секундант.

Два вистріли гукнули майже рівночасно. Нїхто з суперників не порушив ся з місця анї перед вистрілом, анї по вистрілї. Капітан чуь, як Редлїхова куля свиснула йому понад головою. Чи Редлїх навмисно хибив? Що до себе капітан знав, що не мав наміру хибити.

— Чи хто з панів ранений? — питав секундант.

— Нї, — відповіли в один голос суперники.

— Чи панове обстаете при другім вистрілї?

— Обстаю, — мовив капітан. Редлїх мовчав.

Пістолети очищено і знов понабивано. Капітан судорожно стискав рукоять і загриз зуби.

— Або — або! — шуміло і бренїло йому в голові. Силкував ся відновити в собі, скріпити і роздратувати ненависть до Редлїха. Запах пороху розбуджував у його крови горячку звісну йому з босняцьких перестрілок.

— Раз... два... три! — роздали ся знов слова команди.

Сим разом гукнув тілько один вистріл, тілько один пістолет ригнув вогнем і димом — з боку капітана. Підчас команди користаючи з условин він зблизив ся до Редлїха на три кроки і в хвили виголошеня „три" вистрілив. В тій самій хвилї Редлїх немов шарпнений могучим подувом вихру зробив наглий і швидкий півоборот на лїво, випустив з руки пістолет, підняв руки до гори і розмахнув ними широко, мов чоло-

вік, що тоне або тратить рівновагу, а вкінці захитав ся, скрикнув „ой!" і вхопивши ся правою рукою за груди в околиці серця повалив ся на поміст. Все те не тревало довше як кілька секунд.

Лікарі і секунданти кинули ся до него, піднесли його і двигаючи на руках положили близь вікна. Тільки велика червона пляма, кругла як денце від склянки, лишила ся на помості. Капітан якийсь час стояв ще на своїм місці вдивляючи ся з ту пляму. В кінці підійшов близше до тої ґрупи близько вікна, що скупчила ся біля Редліха, котрий очевидно не давав ніякого знаку житя.

— Як йому? — запитав.

— Що се вас обходить? — остро відрізав один із Редліхових секундантів. — Можете собі йти, ви своє зробили. Не затроюйте йому останнїх хвиль конаня!

— Значить, рана смертельна? — зойкнув капітан хапаючи ся за голову і забуваючи, що перед хвилею сам бажав сего найгорячійше.

— Не робіть тут комедії! — з нескриваною погордою і ненавистю відбуркнув йому другий Редліхів секундант. — Маєте те, чого вам хотіло ся. Се вже друга ваша жертва, — додав з особливим натиском. — Думаю, що вам буде досить. Чи може бажаєте ще одної? В такім разї можу вам служити.

— Пане! — болючо скрикнув капітан, до глубини душі зломаний тими позирками, словами і цїлим поведенем секундантів.

— Ідіть, пане; геть звідси! — нетерпеливо повторив секундант. — Вас тут не потрібно, а й наші обовязки супроти вас скінчили ся. Ви доказали нам, що вмієте стріляти, але не думайте, що хоч один з нас задля сего змінить свою думку про вас і про вашу шановну супругу. „Адіє"!

Капітанови зашуміло в вухах і в очах потемнїло. Щось там в його нутрі шарпалось і рвало ся, щоби кинутись на сего офіцера як хижа звірюка, розшарпати його, розіґріти ся в його теплій крови. Та головна часть його істоти лишила ся німа, безвладна, немов поражена громом. Сам не знаючи як і коли наблизив ся до крісла, де лежали його шабля і плащ, одяг ся, машинально салютував не знати кому, бо ніхто в салї не звертав на него уваги, і не озираючи ся, з затисненими устами і розбитим серцем вийшов із стрільницї.

X.

— Так ось я вбив! — думав капітан. — Убив чоловіка, приятеля! Я убійця! Маю на совісти людське житє, а сам жию! Щож дальше? Куди тепер?

Вийшов на вулицю. Офіцери, що патролювали тамечки, переждавши, поки перегомонів гук стрілів, покинули свої становища і поспішили до салї. Здибавши капітана на ґанку запитали його про щось, та він не зрозумів їх і пройшов мимо них без відповіди. Коли вийшов за браму стрільниції, видало ся йому, що з обсягу замешканого світа вийшов у якусь безбережну пустиню. Почув, що те, що було перед хвилею, що лишило ся за ним, се є минувшина, є щось таке, що минуло безповоротно, обірвало ся за ним як міст підмулений водою, по котрім він пройшов на якийсь новий, незвісний беріг. Не верне вже там, відки вийшов, не побачить того, що лишив за собою. Те, що почнеть ся в слїдуючій хвилї, буде щось зовсїм нове і незнайоме. Чи буде зле, чи добре? Не знав сего, не був цікавий знати. Ріжниця між добрим і злим затерла ся в його души, так як правого і лївого боку не має в безмежній безконечности.

— Я вбив його! Вбив чоловіка! — повторяв капітан помалу ступаючи вулицею. Дивував ся, що се стало ся так моментально. Дивував ся сам собі, що сей факт не зробив на него більшого вражіня, що викликав у його души якесь зачудоване, хвилеве ошоломлене, але не справив йому нїякого болю, нїяких моральних мук. Чув добре, що се вбійство зовсім відмінне від тих убійств, що практикували ся там, у Боснії, серед гір і скал. Там була війна, взаїмне мордоване, там убивати було обовязком і зовсім не доторкало ся моральної істоти, не порушувало питаня особистої відвічальности. Там треба було вбити і з супокійним сумлїнем командувало ся: „Фаер!“ З супокійним сумлїнем задавало ся кілька питань нещасливому зловленому з оружієм в руцї, а потім видавало ся засуд: розстріляти на місцї! Тут ціна людської особи зовсїм инша, питане особистої відвічальности встає перед сумлїнем в цілій

своїй грізній величі. А про те він чує ся супокійним як чоловік, що сповнив те, чого не міг не сповнити.

— Бо справді чиж міг я поступити инакше? Аджеж я не мав иншого вибору. Або без протесту лишити ся збезчещеним, без протесту дати паплюжити своє імя, свою честь, жінчину добру славу, або обмити її в людській крови. Страшна альтернатива, та на жаль неминуча.

Два червоні потічки крови, що з пробитих Редліхових грудий цюрком спливали на брудний, заболочений поміст і розпливали ся на нім в кружок не більший від денця склянки, живо станули йому перед очима. Так і ввижало ся йому, що стоїть тут же над ними, приклякає на коліна, нахиляє ся лицем до помоста і вдивляєть ся в них, бере їх під люпу, аналїзує, силкуєть ся віднайти мікроби тої моральної зарази, що так нагло, в такий загадковий спосіб затроїла серце його друга. „Блют іст айн ґанц безондрер сафт", — бренів йому в голові Ґетівський вірш, отї іронічні та притім глубоко символїчні слова Мефістофелеві. Чи до особливостий сего соку належить і те, що він може виполоскати на примір чиюсь заплямлену честь? Чи добре імя моє і моєї жінки буде тепер безпечне супроти всяких злобних нападів, коли на ньому спочило те пурпурове колїсце не більше денця склянки, притоптане ногами секундантів на брудному помості в стрільниці? Чи наша родинна честь через пролив отих двох червоних струмочків зробить ся на ново чиста і ясна як свіжо вишлїфоване металеве зеркало, коли на примір уперед була брудна і заплямлена?

Ум капітанів позбавлений на хвилю можности реаґованя назверх, вглублював ся, вгризав ся в непрохідну гущавину таких питань і протиставлень, знаходячи якесь уподобане в диких контрастах, та не шукаючи зовсім відповіди анї заспокоєння. В нім відбувало ся тепер щось подібне до розколюваня світла в оптиці. Вдарившись о факт твердий, гладкий і ясний по своїй сути („я вбив чоловіка!") його думка на разї не спосібна була опанувати і переварити всеї донеслости того факту, але розприскуючи ся на тисячні струмки і пасма, мінячи ся в ріжних колїрах миготїла мов веселка, прискала летючою піною.

— Людське житє, се сон. Хто і як мене збудить, се на одно вийде. Я-ж міг тепер так само лежати і судорожно заціпленими долонями закривати прострілену груδь. Цікавий я, чи й до мене були би так скваплю прискочили на ратунок, чи

може далиб менї були здохнути як собацї? А Редлїх стрілив менї по над головою. За се дістав від мене кульку в груди.

Тілько тепер капітан почув і в своїй груди якісь безмірно болючі уколи.

— За се? — мало що не зойкнув силкуючи ся побороти те нове, страшне почуте. — Не вже за се? Ні, ні, ні! За те, що вчора мовив! За нечесну, нечувану клевету, котрої не хотів відкликати. А чому не хотів? Чи з вродженої злоби? Чи може не міг? Не міг? Чомуж би не міг? А ну, тому, що те, що мовив, була чистїсінька правда. Боже!

Се остатнє слово капітан скрикнув на голос і захитав ся на ногах. Туй-туй мав зомлїти і був би впав, коли би майже несвідомо не був ухопив ся обома руками за стовп лїхтарнї. Стовп був мокрий від талого снїгу, холодний і ховзкий. Його дотик по хвилї довів капітана до повної притомности, та почутє болю і трівоги в його души не затихло, а противно, змагало ся з кождою хвилею.

Та страшенна, вонюча безодня, що вчорашньої ночи по розмові з Редлїхом отворилась була перед його ногами і в тій самотній боротьбі перед брамою помешканя мало що не довела його до якоїсь кровавої розвязки, та безодня, котру він потім засипав і зарівняв величезним зусилєм своєї волї і своєї любови, засипав і затоптав, бачилось, на завсїгди, тепер знов роззявила перед ним свою пащеку. Була мов почвара голодна жертви. Редлїхова кров не наситила, не замкнула її, а противно, зробила її більшою, глубшою, страшнїйшою. А що, коли справдї Редлїх був невинний, а те, що він говорив, усе було правда? А! Аджеж Редлїх говорив йому се не з власної охоти, не з якогось уподобаня до клевети. Говорив, бо мусїв. Фатальна стріча з Юлією при обідї і зневага, яку йому зробив через се, змусили його оправдати ся. А хтож винен, що те оправданє витягнуло на денне світло таку безодню скандалу і підлоти? А зрештою — аджеж не сам один Редлїх був і є в посїданю тої тайни. Аджеж всї офіцери очевидно знають про се, коли постановили виключити його зі свойого товариства! Аджеж кождий з них готов був сказати менї те саме, що сказав Редлїх. Значить? Коли так, то за щож я вбив Редлїха? А радше чому він не вбив мене? Чому не зробив менї сего добродійства? Я був би вмер в тім переконаню, що вмираю як невинна жертва нечесної інтриґи. А тепер? Чим я тепер?

Дійшовши до першої лавки на сквері перед намісництвом

сів знесилений і думав дальше. Прохожі, що тут плили непереривною рікою до Волоської церкви або вертаючи з ринку на Личаків, заглядали йому в лице, немов бачучи на ньому сліди внутрішньої душевної боротьби, здвигали раменами або півголосом висказували якісь їдкі уваги про капітана, що певно троха над міру випив минулої ночи і тепер тверезить ся свіжим зимовим повітрем. Та капітан нічого не бачив, нічого не чув, занятий тою вбійчою боротьбою, що клекотіла в глибині його душі. В числї прохожих, були також вояки, що йдучи до казарми салютували перед ним, робили „лінкс шавт" і проходили випростовані як тики. Капітан глядів широко витріщеними очима, але не бачив їх і зовсім не відповідав на їх німі повитаня. Ціле те муровлисько людий, що снувало ся перед його очима, здавалось йому чимсь так безмірно далеким, чужим, іллюзійним, що даремно силував ся б видумати якийсь звязок між ним а своєю істотою.

— Та не вжеж моя жінка, моя Анеля до спілки з тою Юлїєю мала займати ся веденем дому розпусти? Моя жінка, Анеля — і дім розпусти!

Ся думка, котру ще вчора вважав просто смішною в її дивоглядности, чимсь неможливим і суперечним з усіми законами природи, тепер нараз видала ся йому чимсь таким простим, таким близьким, таким природним... Юлія, її товаришка, вдова, жінка практична і без скрупулів. Анеля — соломяна вдова, двоє дїтий, скупа пенсія, заробітку нї відки нї якого... Писала про лекції — аджеж се брехня! Грала колись на фортепянї, та зовсїм не так добре, щоби могла давати лекції. Значить — спільне підприемство! Гарненьке помешкане, меблї... пансіоник для дорослих панночок — і польоване на веселих пасажерів, маючих паничів, що бажають рафінованої і дістінґованої роскоші. Польоване на золотих пташків, котрих можна скубти. В першім рядї на військових, офіцерів і висші ранґи! На аристократію! А доходи на половину. І отсе весь секрет її ощадности і доброго господарованя! І отсе ядро і суть історії з бароном Рейхлїнґеном! О, так! тепер розумію! Аджеж виїзджаючи я остерігав її перед ним. Виявляв для неї велику симпатію, глибоку пошану, бував майже день у день в нашім домі. Держала його з далека від себе. В своїх листах ніколи не згадувала про него. Се менї видало ся підозрілим, та я не хотів робити її прикрости, розпитувати її докладно. А потім нараз ота моральна руїна баронова, ота шалена злість, що блискала в його очах при самій згадці про Анелю. Нази-

вав її на переміну ангелом і чортом. О, розумію, розумію! Визискала його наметність не задовольнивши її. Вона і її приятелька виссали його, довели до страти маєтку, чести і розуму. Як вони се осягли? Ах, чиж тяжко догадати ся?

І з шаленою бистротою, з якимсь чортівським ясновидженем капітан заглубляв ся в те море огиди, поринав у ньому, силкував ся змірити його глубину. Те, що ще недавно видавалось йому загадковим, запутаним, повним суперечности і темним, тепер розяснило ся нараз, зробило ся зрозумілим, ясним і виразним як сяжневі букви. І він скваппливо, з несхитим лакомством прочитував ту страшну книгу, котрої кожде слівечко перед годиною рад би був змазати кровю власного серця. З безмірним огірченем мусів повтаряти сам собі, що досить утратити до тла всяку пошану для чоловіка, щоби наскрізь зрозуміти всї його найтайнійші замисли і мотиви.

А всеж таки помимо сего песимістичного погляду, помимо численних і важких познак, що потверджували вину Анелї, капітан чув, що не перестав любити її, що в його біднім, неповравнім серцї не перестала ще тлїти іскорка привязаня до неї, ба навіть іскорка глупої, безглуздої надії, що все те може ще показати ся неправдою, лудою, дивоглядним сном, що її очи, її слова, вся її постать чародійським способом розібе, розгонить ті змори, розвіє хмари, заблисне новим, гарним блиском.

— А дїдусь! А старий Гуртер! — пригадав собі нараз. — Аджеж я переглядав її рахунки, де були виказані досить значні суми, які її присилав ріжними часами. Я бачив його листи, повні вдячности, батьківської любови. Аджеж се не мана! І се вияснює все, все! Правда, тих сум я не справджував, не обраховував, листи переглянув побіжно. Чи до того менї було в ту пору! Рожеві хмарки щастя заслонювали менї очи. Я був упоєний блаженним почутем. Але ті документи істнують, в них я маю непоборимe оружє, з котрим буду міг виступити і завдати брехню клеветникам. Викличу процес, розпічну боротьбу за свою честь, боротьбу вже не з одним бідолахою як ось Редлїх, але з цїлим загалом. Так, се буде найлїпша дорога! Нехай собі та Юлїя буде й сто разів винувата, що се мене обходить! Могла Анеля приймати її не знаючи про її огидний заробіток. Але очищеня мушу добити ся, мушу — або...

Капітан встав і випростував ся. Новий дух вступив у него. Як потопельник хапає ся хиткої тростини, так і його дух хопивши ся сеї думки про Анелині листи і рахунки, шукав в них

опори і ратунку і знайшов на хвилину. А знайшовши хоч сю крихітку твердого ґрунту під ногами він міг бодай по троха вспокоїти ся, роздумати над тим, що дальше чинити. Що тут потрібно вчинків і то рішучих, про се не було сумніву. Кожда хвилина ваганя і непевности могла повести за собою найпогубнійші наслідки.

А в такім разї поперед усего — димісія з військової служби конечно потрібна і то як стій. Не для того лише, що кожда стріча з військовими тепер була би для него моральною тортурою а надто правдоподібно наразила б його на ряд нових конфліктів подібних до того, який вийшов у него з Редліхом, але також для того, що в тій акції, яку тепер мусїв розпочати для регабілїтації свойого домашнього огнища, треба йому було повної свободи руху, свободи діспонованя своєю особою в такім розмірі, який зовсїм не дав би погодити ся з обовязком військової служби. А в кінцї почував се капітан, що сама справа, яку тут прийдеть ся вияснити, така, що само її публичне піднесене зовсїм не підхоже для військового чоловіка і що коли сам в тій хвилї не подасть ся на пенсію, то вже в найблизших днях може надїяти ся спенсіонованя „екс оффо", коли справа зробить ся голосною. Написане вчора подане о димісію, кинене на папір, як йому здавало ся, тілько на те, щоби догодити дивному жінчиному капризови, тепер придалось йому дуже. Не гаючись анї хвилини капітан подав ся до ґенеральної команди, застукав до дверий „подавчого протоколу" і вніс там своє подане на величезне чудо та диво присутних у канцелярії функціонарів, котрі бачили, як чемно і по приятельськи ґенерал позавчора витав прибувшого з Боснїї капітана.

Вийшовши з канцелярії капітан рішив ся йти до дому. Була вже десята година. Мусить розмовитись з жінкою, поговорити з нею по щирости, розповісти її все, заклясти її, щоби сказала правду. Мусить мати певність, знати все, зле і добре, щоби знав, проти чого боронити ся.

Та ледво уйшов кілька кроків, коли з противного боку вулицї якась людська постать, побачивши його, зняла шапку з голови, почала махати нею, кланяти ся і робити ріжні ґримаси. Капітан глипнув на того чудака, та не пізнавши його і думаючи, що се якийсь пяний, відвернув ся і пустив ся йти дальше. Тодї чудак, очевидно, не насмілюючись кричати, підняв на собі плащ висше колїн і кинув ся в вуличне болото, біжучи півперек за капітаном. Дігнавши його чудак знов зняв

шапку і кланяючи ся всміхав ся широкими устами.

— Цілую ручки пана капітана! Пан капітан очевидно мене не пізнає? — мовив чудак.

Капітан з нехотя зирнув на него і буркнув:

— Ні, не можу.

— Я Сливінський, Віцко Сливінський. Я був пріватдінером у пана капітана, ще в Боснії.

— А, Віцко — мовив капітан, подаючи йому руку, котру Віцко поцілував. — Ну, як же проживаєш? Що пораблєш?

— Добре мені, прошу пана капітана. — Вислуживши в війську я вернув до дому. А що в Боснії я був ранений і одержав відзначене за службу — памятають пан капітан, за ті патрони, що я ними виратував нашу компанію, — а тут не було з чого удержати ся, то дали мені місце доглядача при хорих в краєвім шпитали.

Капітан усміхнув ся, коли Віцко згадав про патрони. Тямив добре сю пригоду, що стала ся голосною серед цілої боснійської залоги. Один цуґ з його компанії, ганяючись за повстанцями Босняками, загнав ся був надто далеко між гори. На чолі цуґу стояв капраль, добрий хлопчисько, відважний і рішучий, але не особливо інтеліґентний. Інтеліґенцію в тім цуґу репрезентував Віцко і він ніс у своїй торбі кільканайцять динамітових набоїв, що їх капітан зажадав був від військової команди для якоїсь военної потреби.

Не бачучи небезпеки вояки розложили ся в маленькім лїску, уставили карабіни в піраміди, розложили вогонь і почали пекти барана, що його зловили в часї походу через недалеку гору. Та коли спокійнісенько були заняті сею роботою, забувши про всякі средства осторожности, роздав ся вистріл ось-ось за їх плечима. Перелякані посхапували ся, похапали карабіни, та в тій хвили побачили, що цілий лїсок з усїх боків був обставлений повстанцями.

— Не важте ся стріляти! — крикнув до них ватажко повстанців. — Бачимо вас всїх, кождого маємо на цїли. Коли тільки раз стрілите, в тій хвили відповімо по свойому і кождий з вас упаде пробитий що найменше чотирма кулями.

Всї вояки оніміли з переляку і стояли з карабінами в руках, безрадні, як барани призначені на заріз. Один тілько Віцко, львівська дитина, не стратив присутности духа. В одній хвилї окинувши оком терен побачив, що лїсок був зложений з досить рідких великих дубів, підшитих густим але низьким хащем. Побачив дальше, що повстанцї обставили лїсок з усїх

боків, але очевидно побоювали ся, чи в хащах нема засідки і для того не підступали занадто близько. В його голові заблисла спасенна думка.

— Слухай мене, Миколо, — шепнув до капраля. — Роби що тобі скажу, а все буде добре. Кажи нам тепер зробити „Дікт айх"! а сам балакай з тим Босняком. Подавай вид, що хочеш піддати ся, але торгуй ся як можеш найдовше. А сміло, не показуй по собі нічкого страху!

— Дікт айх! — скрикнув капітан, обертаючи ся до своїх вояків, і ті в одній хвилї за Віцковим приміром присїли на почіпки і щезли тим робом Боснякам з очий, хоч і не зовсім. Усе таки користь була та, що бодай не могли їх почислити і мати на цїли.

— Що робите? — крикнув Босняк, котрий не розумів команди, але бачив, що його становище було тепер далеко не таке корисне, як перед хвилею.

— Аджеж не стріляємо, — добродушно відповів капраль. — Я казав їм сїсти, щоби кому з них не прийшла охота вистрілити. Знаєш, часом чоловіка рука засвербить.

— Проклятий Шваб! — буркнув Босняк, додавши своє звичайне масне слово на адресу спеціяльного святого тих „Швабів", котрі в додатку говорили чистою українською мовою і могли з Босняком досить добре порозумівати ся без товмача.

— Так чогож хочете від нас? — питав капраль.

— Піддайте ся! — мовив ватажко.

— Гм, одним словом богато жадаєш, — цїдив звільна капраль таким тоном, як коли би в Дрогобичі на ярмарку з якимсь чужосільним циганом торгував ся за конину. — А знаєш, брате, що нас чекає від нашого ґенерала, коли піддамо ся з оружєм в руках?

— А щож мене се обходить? — відгризнув ся Босняк. — А не можете з оружєм в руках, то піддайте ся так: на сам перед зложіть оруже, а потім піддайте ся самі.

— Се ще гірше, — мовив капраль. — В такім разї нічого не виграємо.

— Як то нічого?

— А так, що коли ви нам голов не повідрізуєте, то нас пан ґенерал розкаже всїх порозстрілювати.

— Так щож маємо з вами робити? — питав ватажко, твердо переконаний, що відділ не може йому висмикнути ся з лапки.

— Або я знаю, — говорив капраль, чухаючи ся в голову. — Не хотів би я вам кривди зробити ,але не маю охоти за для вас тратити свою голову. Знаєш що, брате, чи не пристали би ви ось на яке: візьміть собі наші торністри і плащі, всї гроші, які маємо, запаси пороху і набоїв се все вам придасть ся, правда. А нас з карабінами пустїть, бо нам треба швидко дістати ся до нашого полку.

—Так? не маєте часу? — з насміхом крикнув Босняк і почав нараджувати ся зі своїми товаришами. В тій хвилї Віцко приначкував до капраля і шепнув йому:

— Сховай ся за дуба і командуй: вогню!

В одній хвилинї капраль скочив за дуба і крикнув:

— Фаєр!

Гукнула сальва, аж гори залунали. Вояки укриті в хащах, стоячи на почіпки цїляли вигідно і положили трупом кількох Босняків, а в тім числї й самого ватажка. Та се не булоб їм богато помогло, бо повстанців було занадто богато, а мале число „Швабів" додало їм відваги. Та в тій хвилї, коли вони й від себе хотїли дати вогню до вояків, роздав ся страшенний гук, аж земля задрожала. Один дуб на самім краю лїса разом з корінєм вилетїв в повітрє і з страшним хряскотом розлетїв ся на тріски, що наче град посипали ся на землю, досягаючи навіть деяких Босняків по головах.

— Ґвалт! Швабам чорт помагає! — заверещали повстанцї.

— Пали з другої! — крикнув осмілений капраль і в тій хвилї на другім кінци лїса вибухнув другий динамітовий патрон, справляючи так само могучий а для Босняків так само загадковий ефект.

— Бога мі! — заверещали всї вони. — Шваби мають гармати! Ратуй ся хто може! Тїкаймо! Тїкаймо!

Вибух третого патрона заглушив їх крик. Під ослоною сих могучих фаєрверків цуґ видобув ся з честию з небезпечної позиції, без ніякої страти, ще й завдавши побою неприятелеви. А Віцко за сей концепт одержав срібний хрест хоробрости і по вислузї місце доглядача в краєвім шпитали.

— А я за паном капітаном шукаю вже цїлу годину, — говорив Віцко.

— За мною?

— А так. Був в помешканю пана капітана. Вельможна панї сказала менї, що пан капітан певно є в офіцерськім касинї. Пішов там, менї сказали: був вчера, а тепер нема. Може є в

полковій канцелярії на жолківській. Пішов на жолківське, мені сказали, що тепер має урльоп і не приходить, але може...

Капітан здивований перебив йому се займаюче оповідання.

— Але чогож тобі так нагло запотребило ся від мене, що так за мною пошукуєш?

— Та мені самому, прошу пана капітана, нічого не треба, — відповів добродушно Віцко. — Але там у нас в шпитали... знають пан капітан.... вчера привезли одного старого чоловіка.... Пан капітан його знають, правда?

— Якого старого чоловіка?

— Він говорить, що пан капітан його знає. Впав вчера і потовк ся на тротоарі. Се би ще нічого не значило, нічого собі не зломив. Але показало ся, що він вже два дни нічого не їв, з сил вибив ся. В шпитали запав у горячку. Цілу ніч усе пана капітана кликав.

— Мене?

— А так. Се звернуло мою увагу. Все „Ангарович" і „Ангарович"! Я ночував при нім. Кілька разів питав його: „Чого, батьку, хочете від Ангаровича?" Та звісно, він в горячці нічого не розуміє. Аж нині рано троха прийшов до себе. Кличе мене і просить на милого Бога, щоб я відшукав пана капітана Ангаровича і просив доконче прийти до него і то як найскорше. А що я пана капітана знаю і власне мав іти до міста за иншими справунками, то й обіцяв йому се зробити.

— Але щож то за старий чоловік, що мене потребує? Як називає ся?

— Вчера не можна було від него нічого дізнати ся, такий був ослаблений. Навіть їсти не міг і ми мусіли годувати його як дитину. Аж нині рано сказав, що називає ся Михайло Гуртер.

Наглий удар грому ось тут коло него не був би так перелякав капітана, як виголошене сеї назви серед таких обставин. Що се знов за загадка якась? Гуртер, стотисячний богач, властитель кількох фабрик — два дни нічого не їв! Він має бути сей бідний старчик, що вчера впав на тротоарі перед його очима і для котрого він з милосердя дав ґульдена? Вихор думок, побоювань і підозрінь, що вже по троха був успокоїв ся, на ново загудів і завертів ся в його голові. Одним рухом руки попрощавши услужного Віцка, капітан кинув ся підбігцем на Бернардинську площу, скочив до першої стоячої там дорожки і казав вести себе до краєвого шпи-

талю.

Гургер сидів на ліжку, з подушкою підложеною за плечима і при помочи сестри милосердя їв росіл, коли капітан увійшов до нумеру. Се була могуча, костиста, але дуже вихудла фіґура в грубій шпитальній сорочці і плетенім із заполочі кафтанику надітім поверх неї. Його лице пофалдоване зморщками немов висушене яблоко мало колір старого перґаміну і було обведене довгою, розчіхраною сивою бородою. Був подібний до костельного діда і капітанови здавало ся, що почув від него легенький залах церковного кадила.

Побачивши капітана Гуртер увесь затряс ся і випустив ложку, що її власне ніс до рота.

— Ах!... синку! капітане!... Таки ти прийшов!... пробубонів тремтячим, перериваним і якимсь розбитим голосом. — Я просив Пана Бога... перед смертию... ох!... бо вже не довго, синку, не довго! Але сідай! Сідай ось тут, коло мене, близько! Маєш крісло? О, так! Подай мені руку!

Капітан мовчки взяв крісло і сів у головах коло Гуртерового ліжка. Його серце стискало щось мов зелізними кліщами. Подав Гуртерови руку, котру дідусь притулив до своїх уст і обілляв слізми. Капітан силкував ся не допустити до сего; сльози старого чоловіка пекли його як краплї розпаленого олова.

— Що робите, татку? Дайте спокій!... скрикнув відриваючи свою руку від уст старого.

— Ні, ні! Не против ся! Дай руку, дай!... шептав Гуртер. — Я, старий дурень... старий дурень... (хлипане перервало йому бесіду) винен тобі... сю сатісфа... ох ,ох!... факцію!... Бог мене карає... і справедливо.... за мої гордощі... за мої кляті гордощі.... і засліплене!...

Капітан з жалем і співчутем слухав тих слів, хоч їх порядок, їх причиновий звязок був йому незрозумілий. Та про те не перебивав Гуртерови, що кінчачи при помочи милосерної сестри своє снідане. постогнуючи і від часу до часу заходячи ся кашлем так говорив дальше:

— Дурний я був, синку! Гордощі засліпили мене — ох! Знаєш, кого Бог схоче погубити... кахи-кахи-кахи!... Не можу! Не потягну вже довго, а так богато мав би тобі розповісти! Знаєш, чую, що серце в мені замерзло. Не вмерло, живе ще, але замерзло. Хотіло би розтаяти, інколи стрепенеть ся, але само не може... Дурень, дурень!... Я сам заморозив його, а тепер від сего вмираю!

Перервав своє оповідане а сестра заставила його зїсти

решту росолу, що й так уже був геть вистиг. Капітан сидів без думки і тілько механїчно глипав очима на те, що діяло ся коло него. Тимчасом сестра нагодувавши Гуртера, поклала подушку на її звичайне місце, а потім помогла старому лягти, накрила його коцом і відійшла не говорячи анї слова і тілько злегка кинувши капітанови головою на прощане.

— Так ось... що то я мав тобі сказати, — знов заговорив Гуртер підводячи на капітана свої очи без блиску, запавші глибоко і майже прислонені стрепіхатими бровами. — Спасибі тобі, тисячний спасибі за те, що навідав ся! Подай менї руку... не бій ся... хочу тілько приложити її ось тут, до серця... Знаю, знаю, ти добрий, щирий чоловік! Я дізнав ся про се, та аж по часї. Давнїйше, коли я був маючий, коли я був слїпий, коли я морозив своє серце і огортав сталевим панцирем, — тодї не хотів я навіть анї знати про тебе. Я ненавидів тебе з глибини душі. Я погорджував Анельцею, що вийшла за тебе замуж. Ох! Бог мене покарав. Спустив на мене два удари, синку, один тяжший від другого. Відібрав менї маєток і відчинив менї очи!...

Хлипане без сліз, що потрясло цїлим його тілом, не дало йому далї говорити. По тім надійшов довгий пароксізм кашлю, так що аж сестра милосердя прибігла, щоби переконати ся, чи пацієнтови не грозить яка поважна небезпека. А коли кашель минув, в кімнатї запанувала тиша і стояла кілька мінут, поки дїдусь відхлипав ся і видихав ся на стілько, що міг говорити дальше.

— Перед чотирма роками я стратив усе, що тілько мав, — говорив далї Гуртер.

— Перед чотирма роками! — скрикнув капітан, не могучи опанувати свойого зворушеня і кинув ся на кріслї мов опечений.

— Так синку, перед чотирма роками, — потвердив Гуртер, не розуміючи того зворушеня. — Довга се історія... Підвели мене, ошукали — нехай їм сего Бог не забуде! Я лишив ся без кусника хлїба. Зробили мене костельним дїдом... Ой, важкий се хліб, та щож, я мусів... Тодї я згадав про вас, про Анелю, про тебе... Я довідав ся, що ти в Боснїї. Я написав до Анелї, вияснив її своє положене, благаючи її помочи. Не відписала... По роцї я написав другий раз. Не відписала нїчого... Я занедужав... Утратив місце... Старий, нї до якої роботи не спосібний... кому хочеть ся держати дармоїда! Прийшло ся жебрати, простягати руку по кусник хлїба. Тодї я поду-

мав, що всеж таки... Боже мій! аджеж вона моя сестрінице! Аджеж я виховав, вивінував її! Адже чень не викине мене за двері. Про Анелю я так думав... і вибрав ся до вас. З Кракова... піхотою... по жебранів хлїбу... в голоді і холоді... Ох, синку! Чую, що справедливо Пан Біг карає мене за мої гріхи. Алеж і кара його є тяжка-тяженька!

Капітан сидів при сих словах мов на тортурі. Кожде речене мов цвях вбивало ся йому в тіло. Кождий зойк старого мов шруба викручував йому сустав. Кождий напад кашлю палив його як вогонь смолоскипа. Він силкував ся не глядіти на Гуртера, щоби не зрадити ся перед ним з тим, які страшні муки завдають йому його слова. А старий викашлявши ся тяг дальше свою річ:

— Не відписала менї! Забула про мене і не хотіла пригадати собі. Може се і справедливо. Може так менї й належало ся за те, що я вперед забув був про вас. Та всеж таки повинна б була... Ох, синку, не дай Боже анї тобі, анї її коштувати того, що через ті чотири роки було моєю щоденною стравою!

Обтер важкі сльози, що покотили ся йому з очий і заблудили ся в глубоких зморщках лиця.

— Але ти — ти мене не відіпхнеш, правда? Даси менї пристановок на решту моїх днів? — обернув ся Гуртер тремтячим голосом до капітана.

— Алеж батечку! — скрикнув сей, обнимаючи обі його висохлі руки своїми долонями, — чиж могли ви хоч на хвилю сумнівати ся про се? Тілько видужайте на стілько, щоб могли відси рушити ся.

— О, видужаю, видужаю! — скваппно говорив Гуртер. — Чую, що Бог тебе посилає до мене. Сама твоя присутність дає менї сили і здоровля. Спасибі тобі, синку! Стократно спасибі!

А потім мелянхолійно киваючи головою додав:

— Але її бою ся... Анельці бою ся. Пильнуй її, синку! Добра була дївчина, розумна і енергічна. Та я проклятий, нещасливий затроїв її душу! Я вщепив в неї ту пиху, ту погорду супроти низших, нужденних, упослїджених... Той страх перед недостатком і вбожеством... Ту погорду для бідноти... І бою ся, синку, щоби та хопта не приглушила в її душі благодатних зерен. Аджеж не відписала менї анї раз, коли я її признав ся, що я бідний і пропадаю в нуждї. Не потішила мене, не простягла менї руки з підпорою. Се, синку, злий знак, ду-

же злий! Сим оружем, яке я її віткнув в руку, побила мене самого. Пильнуй її, бо се дуже небезпечне оруже!

Капітан блідий і холодний як труп глядів на Гуртера мертвецькими очима, а потім встав і почав скваппиво прощати ся зі старим. Чув, що довша його присутність на сьому місці, довше слухане Гуртерових слів доведе його до стеклости, до божевіля. Обнятий трівогою, яку почувають люди перед апоплектичним ударом, він хапав ся вийти геть відси, на свіже повітре.

— Йдеш вже, синку? — жалібно говорив Гуртер. — Ну, йди, йди! Знаю, маєш заняте, маєш обовязки. Але навідай ся до мене, коли будеш мати час! А потім, коли видужаю, заклинаю тебе на всї святощі, синку, візьми мене до себе! Дай менї куточок у своїм домі і кусник хлїба! Не довго вже буду тобі заваджати. Тілько не дай менї згинути з голоду під плотом!

———

XI.

— Значить, брехала! І в тій точці брехала! — вертіло щось у мізку капітана. — Обточила мене з усіх боків тенетами брехні. Боже, як майстерно грал свою ролю! Видала ся мені чистою, святою, невинною. Я бу би голову свою дав за те, що ніяка лиха думка ніколи не доторкнула ся її душі. А вона тимчасом... Показала мені фальшиві рахунки, знаючи, що в зворушеню першої радости не буду в силї переглянути їх докладно. Показала менї ф льшовані дідові листи, повні вдячности і ситої любови, а на дійсні листи голодного, нуждою побитого старця навіть не зволила відповісти. Що се за вдача? Що за серце? Чи чортиця, чи тілько комедіянтка?

А потім пригадав собі Гуртерові слова про затроєне Анеиної душі пихою і погордою супроти бідних і почав міркувати холодно.

— Аджеж правда! Вихована в достатку і роскошах, в тїсних середновічних поглядах, здалека від дійсного житя і його боротьби, з далека від терплячих і упослїджених людий, відкиж могла навчити ся співчутя до них? Не привикла до нїякої пожиточної праці в часї своеї молодости, на те тілько була приготована, щоби бути куклою, ідеалом, надземною істотою, божеством і забавкою мущини, але не людиною, не горожанкою. Її дали виховане релїгійне, то значить, її вивчили катехізму, молитов, релїгійних практик, але цілим вихованем, цілим житєм, укладом, домашньою і шкільною традицією на завсігди попсовано її етичні основи. А потім стало ся те, що мусїло стати ся!

Вийшовши зі шпиталю капітан звернув у тісну та круту не то вуличку, не то полеву доріжку, що вела на Пекарську вулицю, щоби найкоротшою дорогою дістати ся до дому. Тремтїв при самій думці, що швидко зустріне ся з жінкою, буде мусїв говорити з нею, почує її нові викрутаси, нові брехнї з новими доказами і буде мусїв крок за кроком розпанахувати ту тужденну павутину. Почував безмірне обридження до неї як до жінки спідленої, негідної його назви. Якжеж

глибоко впала в його очах в протягу остатних двайцяти і чотирьох годин! Люціфер зіпхнений з вершка небес на дно пекла не падав глубше. І се була Анеля, мати його дітий! І се була та жінка, що носила його імя і без ваганя втоптувала його в болото! Так ось як виглядала та його честь, для котрої віддав у жертву житє свого найвірнійшого друга!

Вулиця була пуста. Щоби втекти від думок, що мов пажирливі миши гризли його нутро, капітан силкував ся придивляти ся найзвичайнійшим річам довкола. Старанно читав написи на вивісках, виблїдлі та сполокані дощами. Числив стовпи і щеблї в штахетах. Довго вдивляв ся в лице ґіпсової статуетки Мадонни перед інтернатом Змартвихвстанців силкуючи ся в рисах сего ґіпсового лиця віднайти щось схожого з рисами Анелї.

А потім нараз без ніякої видимої причини прискорив ходу, почав поспішати, мало що не бігти до своєї кватири, немов би там лютив ся пожар і грозив комусь смертию або немов би загалом над кимсь там зависла якась страшна катастрофа, а він своїм вчасним приходом міг її відвернути. І тілько тепер, в тій хвилї шаленої трівоги, безвзглядного несупокою, прискореного битя серця, що змагало ся по мірі його наближеня до добре йому знакомої зеленої камениці, він почув, що не зважаючи на всї страждання, не зважаючи на незатертий сором, яким окружила його імя, він усе таки любить її, любить сю гарну, веселу, енерґічну жінку, ті глубокі, чаруючі очи, рожеві уста, блискуче, роскішне волосє, той гнучкий стан, той голос, ті рухи... Що зробить тепер, як розмотає той проклятий клубок, що його обпутав, про се не думав. Почував близкість катастрофи, глухий гук надпливаючої тучі з клекотячими громами, але не знав, не силкував ся вгадати, в кого вдарить перший грім.

Наближаючи ся до камениці, де була його домівка, капітан побачив, як до тої самої камениці з супротилежного боку, від Панської вулиці, наближала ся досить незвичайна ґрупа зложена з пятьох молодих дївчат повбираних у сукні крикливих і негармонійних колїрів у капелюхах з пірем, гилячками штучних квіток і величезними кокардами. Рухи і постаті тих дївчат від першого разу свідчили про ремесло, яким вони займають ся. Ідучи вони кидали визиваючі позирки на мущин, сміяли ся голосно і загалом старали ся звертати на себе увагу всїх прохожих. Їх провадив один одинокий мущина, чоловік середних лїт, підсадкуватий, з лицем безсумнївно

семітського типу, одягнений у звичайну цивільну, досить уже пришастану та негарну одежу.

Ідучи тротоаром дівчата бігали очима по каменицях, а в кінці зупинивши ся напроти тої, де жив капітан, згідно показали пальцями:

— Тут! тут! В от сій зеленій камениці.

Чоловік з лицем семітського типу не мовлячи нічого кинув ся на півперек вулиці до брами камениці, а за ним пішли також дівчата хихикаючи і високо, з очевидним кокетством піднимаючи спідниці. Капітан зупинив ся в брамі і з зачудованєм поглядав на се незвичайне товариство. Чоловічок, що йшов на перед, увійшов до сіний і тілько тут, побачивши капітана, зупинив ся і по хвилевім ваганю, доторкаючи ся правою рукою до шапки підійшов до него.

— Перепрашаю пана капітана, — промовив з тою підсолодженою покірністю, що властива кельнерам і поліційним ревізорам, — чи пан капітан живе тут, у тій камениці?

— Так є.

— А не міг би мені пан капітан сказати, чи не живе тут яка пані капітанова?

— Пані капітанова? Яка капітанова?

— Якась вдова по капітані.

— О скілько знаю, ніяка капітанова вдова тут не живе.

— А що, не мовив я вам? — обернув ся чоловік з видом тріумфатора до панночок, що стояли перед брамою камениці не входячи до сіний. — Аджеж я переглянув усю мельдункову книгу в поліції! Ніяка капітанова вдова тут не живе і не жила ніколи.

— Тоді жила! — резолютно відрізала одна панночка і підкинувши в гору голову та зробивши визиваючу ґримасу зирнула на капітана.

— Я б її зараз пізнала! — мовила друга.

— І я також! І я також! — хором обізвали ся инші.

— Але о щож тут ходить? — запитав капітан.

— Та то, прошу пана капітана, є таке діло, — відповів чоловік з лицем семітського типу, шкрябаючи себе по голові. — Я є ревізор від поліції, Гірш, а ті панночки, то е такі панночки, знають пан капітан...

І він моргнув значучо.

— Ні, не знаю, пане Гірш, — відповів капітан.

— То є такі панночки, що їм притрафило ся нещасте... знають пан капітан, вони тепер вернули просто з далекого

краю. А знають пан капітан, відки? Дві з Александрії, з тої що в Єгипті, а три з Константинополя. І знають пан капітан, як вони там дістали ся? Оповідають, що якась пані капітанова, вдова по капітані зі Львова, молода, гарно вбрана — назви не тямлять, — приїхала до Стрия чи до якого там иншого місточка і шукала служниці, до Львова, вродливої, зручної дівчини по змозі сироти, обіцюючи її добре удержанє і добру плату. Ну, знають пан капітан, таких дівчат у Стрию і в кождім нашім місточку хоч на драбинний віз набирай. Зголосило ся їх кільканайцять. Вона вибрала одну, чи дві, що їй найліпше сподобали ся і взяла з собою до Львова. У Львові заїзджає з такою дівчиною до готелю і говорить її, що вона сама на разї її не потребує, але помістить її у своєї приятельки. Тота приятелька держить її кілька день, не дає її нічого робити, годує її, — бідна дівчина просить роботи, а та жінка повідає, що сама її також не потребує, але власне один знайомий із Станиславова просив її, щоби йому прислати служницю. Дівчина не має гроший на дорогу. Пані дає її кілька ґульденів на руку і сама їде з нею до Станїславова. Там зустрічає її той знакомий, що подобає на заможного дідича-Вірменина, обіцює дівчині золоті гори і їде з нею дальше до Коломиї, до Черновець, до Серету. Дівчина дурна, не знає, що з нею робить ся і куди їде, тілько дивує ся, що воно так довго тягне ся. Дідич втикає її в руку паспорт, що має показати на румунській границї, везе її через Румунію до Галацу, садить на корабель, везе до Константинополя — і продає... знають пан капітан, продає як шкапу. Продає до такого закладу... знають пан капітан!... А котрих там не продасть... в Галацу у него був склад, відтам уже віз цілими партіями... Отже котрих там не продав, то віз до Смирни, до Александрії або висилав ще дальше, до Бомбею, до Ріо Жанейро і Бог зна ще куди.

— Алеж се страшенна історія! — скрикнув зачудуваний капітан. — Сему навіть вірити не хочеть ся!

— Ага, ага! — підхопив Ґірш і потакуючи кивав головою, — не хочеть ся вірити, а про те воно чистїсенька правда. Знають пан капітан, ми також з початку не хотіли вірити. Вже два роки тому назад писало ся по ґазетах, що в Константинополі і по инших турецьких містах відбувають ся зовсім явні торги на дівчата і що якісь аґенти звозять там потаємно велику силу наших галицьких дівчат. Знають пан капітан, як то ґазетярі пишуть... може там в тім і є якесь зерно правди,

але коли його ґазетяр дістане в свої руки, то зараз таку купу набреше, набаламутить, пороздуває, що сю крихітку правди навіть її рідний батько не міг би пізнати. А поліція читає се і думає собі: як би се була правда, то був би хтось покривджений, хтось би упімнув ся, поскаржив ся, ну, то в такім разі ми могли б узяти ся слідити сю справу. Але так, знають пан капітан, „во кайн клеґер, да іст аух кайн ріхтер". Ґазети собі пишуть, а ми мовчимо. Потім і ґазети перестали писати, знайшли собі щось нового до писаня, а ми нічого.

В сінях камениці було холодно, провівало. Ревізор Гірш, очевидно почуваючи собі за велику честь, що капітан так зацікавив ся сею справою і слухає його так уважно, попустив поводи своїй балакливости і раз у раз ґестикулюючи, підморгуючи, перериваючи та перехапуючи малював широко цілий хід і стан сеї дивовижної історії. Дівчата тимчасом стояли на тротоарі перед брамою і почали вже нетерпеливити ся, не знаючи, що мають чинити і дожидаючи очевидно, що їм скаже ревізор.

—Знаєте що, пане Гірш, — перебив капітан безконечний потік його балаканя, — дуже мене зацікавила отся історія. Пригадую собі, що перед кількома роками тут справді жила одна вдова по військовім — не тямлю вже чи то був капітан чи полковник. Може я буду міг допомогти вам відшукати її.

— А, я би за се пану капітанови був дуже, дуже вдячний! — мовив ревізор. — Бо знають пан капітан, чому? Се не проста справа. Се навіть дуже делікатна справа, не те, що проста крадіж або навіть убійство. А як ще тота пані капітанова має яких знайомих військових або як трафиш не на тоту, що треба, то... знають пан капітан, такий бідний ревізор від поліції, то дрібна муха. Роздавити її не трудно, коли хто має плечі.

— Ну, значить подвійна причина, щоби брати ся до діла осторожно. Я тут у військових кругах досить знайомий і може буду міг дати вам деякі інформації, та хотів би поперед усего знати, як стоїть ся справа. Я-б вас запросив до себе, та у мене там жінка, дитина недужа...

— О, ні, ні! — поспішно скрикнув ревізор. — Зовсім не хочу робити панству ніякого клопоту.

— Може би ліпше було зробити ось як? Відішліть ви сих панночок — де вони живуть?

— В готелі, у Геккера.

— Значить, нехай ідуть до готелю. А коли винайдемо сю

злочинницю, тоді покличете їх, щоби станули її до очий. Добре?

— Думаю, що так буде найліпше! — говорив ревізор, рад, що раптом здобув союзника в такій знатній фігурі, як капітан і при тім дивуючи ся, що сей незнакомий йому капітан так якось горячо бере собі до серця сю справу і ні відси ні відти накидаєсь йому зі своєю підмогою. І обертаючи ся до дівчат, говорив зовсім відмінним, острим і розказуючим тоном:

— Прошу йти до готелю і ждати на мене. Я там швидко надійду.

Дівчата пішли, розмовляючи голосно між собою, сміючи ся і частенько озираючи ся поза себе.

— А ми — говорив капітан по їх відході до ревізора — може би вступили де небудь тут близько до реставрації? Ви вже по обіді?

— О, ні! Де там при нашій службі думати так швидко про обід!

— Добре. Я також троха приголоднів. Зїмо разом обід і побалакаємо.

Ревізор чим раз більше почав набирати підозріня, та не давав нічого пізнати по собі, тим більше, що крім сподіваних інформацій йому всміхала ся надія на добрий обід в товаристві капітана. Вступили до Варшавського готелю. Капітан зажадав окремої кімнати, замовив обід і бутельку вина і сідаючи при столі побіч Гірша, що троха заклопотаний сидів тілько на половині крісла, промовив як найсвобіднійшим тоном:

— А, я забув вам представити ся, пане Гірш! Я капітан Ангарович. Перед кількома днями повернув з Боснії. Здаєть ся, що ви з якимсь підозрінєм поглядали на мене, коли я обіцяв вам свою підмогу при відшуканю тої злочинниці...

— Алеж пане капітане! — скрикнув Гірш мов ужалений схапуючи ся з крісла. — Відкиж я міг — —

— Сидіть, сидіть! — говорив капітан, беручи його за рамя і втискаючи на крісло. — Не маєте чого так дуже відпирати ся. Аджеж се ваше ремесло — підозрівати, догадувати ся ріжних таємних звязків. Не думаю брати вам за зле вашого підозріня, зовсім ні. Але поперед усего їджмо! — додав, коли кельнер приніс росіл і поналивав тарелї.

— На кілька мінут перервала ся розмова. Чути було тілько брязкане ложок о тарілки і хлюпане плину. Ревізор їв завзято, добросовісно, бажаючи замаскувати своє внутрішнє заклопотане в тім незвичайнім положеню.

— Я вам усе витолкую, — говорив капітан випорожнивши свою тарілку. — Є тут справді деякий звязок, є щось таке, що мене спонукує доложити всїх сил, щоби відшукати сю женщину. Але докінчіть же насамперед своє оповідане!

На лихо, ревізор був вже тепер далеко не такий говіркий як вперед.

— Моє оповідане? — запитав з видом здивованя. — Що я пану капітанови маю більше оповідати?

— Ну, про ту.. женщину. Як вона називаєть ся?

— Е, як би ми се знали! — скрикнув ревізор. — Вже би вона була в наших руках. Ті дурні кози або зовсїм не питали, як вона називаєть ся — капітанова тай капітанова! або хоч котра й знала, то забула.

— А відкиж знають, де вона жила?

— Декотрі — власне ті, що приходили сюди зо мною — пригадали собі, що по приїздї до Львова капітанова водила їх на хвилю до свойого помешканя на Пекарській Тілько й усего знали, навіть нумеру дому не тямили, аж треба було водити їх на місце, щоби пізнали каменицю.

— Ну, а були у тої капітанової дїти?

— Здаєть ся, що нї. Бодай нї одна з них нїчого про них не згадувала.

Капітан віддихнув троха лекше.

— Ну, і богатож дївчат звербувала вона таким способом?

— А хтож се може знати? Бувала по всїх місточках, а де не була сама, там була її товаришка. Доси вернуло їх із Турції сїмнайцять, але говорять, що їх там лишило ся далеко більше. Котру купив богатий Турок і запер у себе у гаремі, ся пропала на віки. А і з таких домів... знають пан капітан... дуже тяжко їм видобути ся. Ті що вернули, мусїли переборювати величезні трудности. Аж наша амбасада мусїла вмішати ся в те, щоби тим нещасним жертвам уможливити поворот до рідного краю.

— Алеж се страшенне! — промовив капітан немов сам до себе. — Вирвані з посеред рідні, з круга знайомих, з рідного краю, кинені в бездонне болото зіпсутя, засуджені на вічну неволю, на забуте, на передчасну смерть або сто разів гіршу від неї нужду на чужинї!... Аджеж від самої думки про таке положенє можна одуріти. І та бестія не жінка брала за се гроші!

— Амбасада розслїдила сю справу, на скілько могла, — говорив далї Гірш. — Турки платили за гарні, молоді і невинні дївчата навіть по сто і по двіста дукатів. За инші менше, як до згоди.

— Ну, але того, хто їх продавав, того аґента — —

— О, сего вже маємо! — гордо перебив ревізор. — О, се хитрий лис!

— Певно жид.

— Ну, розуміє́ть ся! — якось нерадо процідив Гірш. — Такий інтерес тілько жидом може стояти. Я певнісінький, що без него анї ота капітанова анї її товаришка не була би й подумала про сей ґешефт. Що він їх наклонив до него і платив їм тілько малу частину того, що сам заробляв, се вже розумієть ся само собою. Ну, та тепер йому урветь ся. Перед кількома днями на наше телеґрафічне жаданє його арештовано в Будапешті. Від будапештенської полїції є донесене, що при нїм знайдено богато паперів, рахунків, квітів і цїлий довгий спис його помічників і помічниць. То, пане, буде для нас робота! То будуть лови по цїлім краю!

Капітан аж стрепенув ся з обридженя, побачивши на лиці сего чоловіка проблиск якоїсь звірячої радости, радости вовка, що бачить стовплене в огорожі стадо овець і знає, що може рвати і дусити і гризти їх, і нї одна з них не здужає анї втекти анї супротивляти ся йому.

— Розумію вашу радість, пане Гірш, — промовив по хвилї, — та про те менї здаєть ся, що було би більше чого радувати ся, як би ви панове перед тим були троха чуткійші і не дали собі з перед носа вивезти і потопити в безвістях тілько невинних жертв.

— Чи то моє дїло? — цїлком розсудливо запитав Гірш беручи ся до принесеної печенї. — Пане капітане, чи то я тут маю щось до розказу? Ми, ревізори, комісарі, є як ті пси: покажуть нам звіря, спустять з припону — наш обовязок зловити його. А решта не до нас належить, а до тих, що кермують нами. У нас і без того богато роботи — ой, так богато роботи, стілько біганини, що чоловік ледво дихає. От і вчора вечір! Чи увірять пан капітан, що тут у самім Львові, в серединї міста через кілька лїт дїяло ся щось дуже подібне до тих історій з торговлею дївчатами? І ніхто не знав про се!

— А се що таке? — запитав капітан.

— Жила тут коло Домініканів така собі панї Юлїя Шаблїнська, називала себе вдовою, а властиво була так собі, розвідка. Ще молода жінка, порядна, завсїгди з шиком одягнена, образована, бувала в товариствах... Від кількох лїт за урядовою концесією удержувала приватний пансіон для дївчат, що покінчили виділову школу. Мала їх приготовувати до матури

чи до якихсь там екзамінів. І подумайте собі, пане, перед кількома днями довідує ся поліція, що сей пансіон є властиво дім найстр…ийшого зіпсутя. Там допускали тілько аристократію, богачів, висших офіцерів, але що там діяло ся в тім замкненім товаристві, се переходить всяку людську фантазію.

Кожде слово сего оповідання було неначе ніж застромлений у серце капітана і обернений у кровавій рані. Облитий холодним потом, ледво дихаючи, мов на тортурах він ледво міг удержати ся на кріслі і блідими устами ледво видусив:

— Ну?

— Я тілько так для приміру говорю! — лепотїв дальше Гірш упоравши печеню принесену для обох і попиваючи вино, котре очевидно чим раз більше розвязувало йому язика. — Аджеж годі навіть подумати, щоби неодин із панів належних до нашої висшої власти не знав про се. Самі там ходили! По місті голосно вишіптують назви дуже грубих риб, що були там постійними гістьми. А про те все було тихо. Аж коли кілька дівчат із сего пансіону небезпечно розхорувало ся, а кілька померло в шпиталю, коли з ріжних боків почали роздавати ся різкі голоси обуреня, поліція мусїла рушити ся. Вчора арештували ми сю паню і цілий її пенсіон. Пане, кілько там з разу було крику і обуреня і омлїваня і комедії! Ай, ай! А всіляких паперів, квітів, листів скілько забрано! Там то буде можна повичитувати гарні історії! Ба, але сего не пустять на світ. Вже там є такі, що подбають о те, щоби тілько те вийшло на денне світло, що їм буде догідне.

— Боже, Боже! — шептав капітан почуваючи, що щось страшенне стискає його горло, здавлює груди. Гірш приняв се за заохоту до дальшого балаканя і випивши пів бутельки вина торочив дальше, тепер вже зовсїм свобідним, а часом просто докторальним тоном.

— А на що я се говорю, пане капітане? На те, щоби вам вияснити полїтику. Бо се не полїтика — коли дерево цвите, взяти і позбавити цвіт або потім позбивати зелені завязочки плодів. Але вичекати, аж грушечки достигнуть, а потім потрясти деревину і бачити, як усї вони спадають уже готові, гарні, соковаті — отсе радість! Отсе заслуга! А у нас, прошу пана капітана, инакше навіть не можна. Адже злочинець доки не сповнить злочину, не є й злочинцем. Щож би то менї було за те, як би я зловив того аґента на примір в хвилї, коли він їхав з дівчиною зі Станїславова до Черновець?

— Уратували б дівчину! — мовив капітан.

— Е, дівчину! Що дівчина! Дівчині одна дорога! — цинічно сміючи ся відрізав Гірш. — Я б її сьогодня відібрав від одного агента, а вона би завтра і без него пустила ся на пси. І се ще питане, чи я б уратував її від него. Він би мені сказав, що наняв її до служби, дівчина потвердила б і який же я маю спосіб доказати йому, що се не правда? Ще би мене самого оскаржив, а досить двох-трьох таких припадків і бідний ревізор буде позбавлений кусника хліба. Тепер, се вже инша справа! Тепер я можу піти і зробити на примір у пана капітана домову ревізію і пан не сміє мені сего заборонити.

Капітан схопив ся немов опарений окропом.

— У мене? Чи ви сказили ся? У мене?

— Ха, ха, ха, ха! — реготав ся Гірш на пів пяним, на пів злорадним реготом. — Як пан перелякали ся! Ха, ха, ха! Не бійте ся, паночку, я тілько на жарт так сказав, на той приклад, „цум байшпіль".

Капітан помаленьку, смакуючи краплину за краплиною пив вино зі своєї чарки, щоби показати ся супокійним і замаскувати смертельну блідість, що — чув се виразно — розлила ся по всім його лиці. Гірш своїми малими блискучими оченятами вдивляв ся в нього і на пів пяно-добродушний, а на пів хитрий усміх грав на його лиці, розширюючи його грубі, мясисті губи і виказуючи за ними білі, крепкі зуби, немов готові рвати і шарпати живе мясо.

— То пан капітан цілих пять літ служили в Боснії? — запитав він нараз.

— Так є.

— Пригадую собі троха пана капітана ще з давнійших часів, ще яко поручника. Я був тоді кельнером у кавярні на Вірменській вулиці, знають пан капітан?

— Якось собі не пригадую, — відповів капітан подаючи вид, немов то він дуже пильно шукає в своїй памяти тої кавярні і того кельнера.

— О, так! Пан Ангарович! Памятаю дуже добре! Всі офіцери говорили про пана... про панову жінку, що така молода, гарна, що так пана любить...

— Пане Гірш! — скрикнув уражений капітан, — прошу вас, сховайте ті спомини для себе!

— Ах, який же бо пан капітан! — підхопив Гірш не виходячи зі свойого щасливого настрою. — Адже ж я не сказав нічого злого. Крий мене Господи! Я тілько дивую ся, як пан капітан міг т . довгий час видержати в Боснії без жінки.

— Ну, щож, служба, обовязок, — з нехотя буркнув капітан.

— О, так знаю, що пан капітан завсїгди пильнує свойого обовязку. Але за таку жертву повинні би пану капітанови дати золотий хрест заслуги. Га, га, га! Се не кождий потрафить! Лишити молоду жінку через пять літ соломяною вдовою!...

Се остатне слово, висказане без нїякого глубшого наміру, раптом мигнуло в Гіршовій голові як електрична іскра і освітило такі ряди вражінь, показало такі звязки між фактами, які він вперед, що правда, неясно підозрівав, та котрі тепер його поліційний ум побачив ясно як на долонї. Він мовчав кілька хвилин, комбінуючи в души все, що доси чув і бачив. Чим довше думав, тим більшою радістю прояснювало ся його лице. Кидав ся на кріслї, робив наглі а прудкі рухи, немов нараз уся шкура почала його свербіти і цїла його фіґура виявляла таку радісну переміну, що капітан придивляв ся йому з зачудуванем і обридженем.

— А вам що такого, пане Гірш? — запитав нарештї.

— Ах, нїчого! Се тілько так. Се у мене часом так буває, — радісно відповів Гірш, а рівночасно моргаючи з комічно-таємним видом давав до пізнаня, що ховає в души якийсь секрет і мусить робити над собою найбільші зусиля, щоби з ним не зрадити ся. Та нараз прихилюючи своє лице, в тій хвилї подібне до грецького Сатира, близько до капітанового обличя і довірливо моргаючи очима він запитав майже шепотом:

— А прошу пана капітана, чи пан капітан справдї живе там, у тій камениці на Пекарській?

— Ну, так, — мовив капітан мимоволї відхиляючи голову.

— А на котрім поверсї?

— На першім.

— І панї капітанова також там жила тодї, як пана капітана не було?

— Там.

— І дитина у пана капітана справдї хора?

— Не знаю. Коли я виходив з дому, була справдї трохе не здорова. Та може вже їй лїпше.

Якесь неприємне почуте обридженя перед собою самим пройшло по капітановій души, коли виголошував сю брехню. Та він почував, що від разу не може випутати ся і що сей проклятий, на пів пяний жид з покірного і заклопотаного жидка починає переходити в ролю небезпечного противника,

перед котрим треба мати ся на осторозї.

Гірш усміхав ся на пів добродушно, на пів злобно, тим властивим жидівським усміхом, що так уміє допекти до дна душі, гірше ніж найрізкійша зневага.

— О, певно вже виздоровіла. Зовсім виздоровіла і пішла до школи. Ге, ге, ге!

Капітан аж зубами заскреготав і що сили стиснув у долонях поруче крісла, на силу вдержуючи себе самого, щоби не кинути ся на сего огидника і не розчерепити йому голови.

— Пане Гірш! — гаркнув якось, задихавши ся від здавлюваної злости.

— Нічого, нічого!... успокоював його Гірш. — Алеж я нічого злого... Аджеж я розумію! О, все, все розумію.

— Що таке розумієте?

— Се вже моє діло. Ну, але пан капітан обіцяли менї щось сказати і не сказали.

— Що таке?

— Як то, що таке? Пан капітан мали менї сказати, для чого так інтересують ся тою брудною справою... тою торговлею дівчатами?

Капітанови похололо коло серця. Чув, що Гірш помаленько, та певною рукою вбиває йому ніж у груди. В його голові мішало ся.

— Ах, се буде довго оповідати...

— По що довго? По що довго? — по свойому всміхаючи ся цідив Гірш, не перестаючи анї на хвилю скоса позирати на капітана. — Знають пан капітан, я се пану капітанови коротко скажу.

І Гірш положив руку на капітанових плечах, а в протягу дальшої бесіди почав навіть протекціонально клепати його по плечі. На горе, зміст того балаканя був такий, що капітан уже не міг встати, вхопити крісло або виломити ноги від стола і одним замахом зробити конець Гіршовим усміхам, балаканям і всім його плянам.

— Я знаю, пан капітан є добрий чоловік, службовий чоловік, гоноровий чоловік. Одним словом — благородний чоловік. Пан капітан для мене був дуже людяний і чемний, не погордував моїм товариством. Я для того пану капітанови хочу щось сказати.

І нахиляючи ся зовсім аж до капітанового вуха мовив:

— Нехай пан капітан зараз ідуть до дому! Нехай пан капітан добре перешукають всї шуфлядки, шафки, коробки і

комодки пані капітанової. І нехай пан капітан повибираюь всї папери, листи, білєти візитові — але то все чисто! Хиба метрики і урядові свідоцтва нехай лишать ся. А тамте все нехай пан капітан завинуть у стару ґазету, занесуть до кухнї і кинуть у вогонь. Але то зараз!

Капітан сидїв мов оголомшений.

— Що се значить? Чого ви хочете? — запитав мов крізь сон.

Гірш не переставав плескати його по плечі.

— Ну, аджеж пан капітан, — мудрий чоловік! Що пану довго говорити? Аджеж пан знають, я є ревізор поліції і вмію трошка думати. А тут преція не треба великої мудрости, щоби зміркувати, що ота вдова капітанова, що займала ся вербованем дївчат, се не хто инший, як тілько ваша жінка. А хто знає, чи та пані Шаблїнська, що ми її вчора арештували, не була також і з нею в спілцї? Се дуже можливе, а комісарі, що перебирають папери тої пані, мусїли се вже й без мене віднайти. Нехай же пан капітан квапить ся! Я йду тепер на поліцію і коли ще там без мене нїчого не викрито, то вже я постараю ся — з чемности для пана капітана се зроблю, бо пан капітан певно в тій цілій поганій історії зовсїм невинний — що ревізія прийде до панства хиба аж десь над вечір, або може аж завтра рано. Так значить — кланяюсь панови капітанови!

І не чекаючи капітанової відповіди Гірш ухопив капелюх, і що духу вибіг з комнати.

Капітан кільканайцять мінут сидїв як скаменїлий, без думок, без вражінь. Відчував глухо, що тепер усе скінчило ся, що нема вже куди далї, що ціль і інтерес життя знищені, що перед ним роззявлена бездонна, нїчим не заповнена порожнеча. Відчував, що те, про що навіть не осмілив ся б подумати — величезна, нїчим незмита, віковічна ганьба впала на него і роздавлює його на шматочки своїм тягаром. Дізнавав такого почутя, немов би був зерном, що в шалених обертасах крутить ся в гирлї жорнового каміня і нараз попадає під той камінь і моментально розприскує ся на тисячі частинок, на порошок, на муку, а кожда з тих частинок одну малесеньку хвилину почуває ще безмірний біль справлений насильним вирванем її з її природного звязку.

Та нараз прокинув ся зі свойого остовпіня. Його опанувала безумна трівога. Одно однїсїньке слово держало в св[illegible]іх пазурах цілу його істоту, шарпало її, кидало його в дрож і

в горячку.

— Поліція!

Задзвонив, заплатив і кинув ся бігти до дому. Мав тілько кількадесять кроків, та про те йому здавало ся, що власне в тих кількох мінутах може там без него стати ся щось нечуване страшне. Може прийти поліція застати цілі купи обридливих паперів —се було тепер для него верхом усякої страховини. Які будуть наслідки сего факту — про се не думав. Сама хвиля, коли поліція входитиме до його помешканя, що ще вчора було для него земним раєм, сама ціль того приходу видавалась йому тепер пеклом, мукою, якої не може знести ніяка людська сила. Треба відповідно приготовити ся на сю хвилю! Треба зробити, що буде можна!

І добуваючи останніх сил капітан вбіг по сходах на перший поверх, швидко отворив двері і війшов до передпокою, а не заставши там нікого так само швидко, зовсім з таким самим поспіхом, як в день свойого повороту з Боснії, відчинив другі двері і війшов до салону.

XII.

В салоні застав Анелю. Стояла при столику оперта о него лївою рукою з очима вліпленими в двері. Обоє зиркнули одно по одному і рівночасно мимовільний окрик зачудуваня вирвав ся з уст обоїх. Не пізнали одно одного. Обом показало ся, що від учорашнього полудня, від хвилї коли бачили ся в останнє, минули десятки літ, що отсе стоять насупроти себе не живі люди, а якісь мари, що тільки слабо нагадують давно минувші, гарні і щасливі часи.

Глядїли одно на одно мовчки, мов закляті. Кожде крутило ся в колїсцї своїх власних думок і спостережень, кожде мучило ся своїм власним страждатєм, не почуваючи потреби дїлити ся ним з другим.

— Чи се та сама Анеля, — думав капітан, — котру я вчора лишив у цьвітї здоровля і свіжости, живу, енерґічну, з блискучими очима? Чи се та сама зло'ана, зівяла і немов з хреста знята жінка, що її бачу перед собою? Лице її постаріло о десять літ, на висках зарисували ся морщини, волосе стратило свій полиск, очи зробили ся скляні! Чи чари якісь учора і позавчора застелювали мої очи і не давали менї бачити тої руїни, чи справдї одна ніч, одна доба могла довершити такої великої переміни? Але щож могло бути сему причиною?

— Він зовсім посивів! — з переляком думала Анеля. — Його лице пожовкло, очи запали ся глубоко, повіки червоні. Очевидно не спав усю ніч. Очевидно знає все. Очевидно все пропало. Ну, для мене нема вже ніякої несподїванки, але він бідний! Скількож він мусів перетерпіти!

Капітан все ще стояв неначе вкопаний при дверах салону, не могучи відважити ся підійти близше до жінки. Вона також не могла рушити ся з місця. В кінцї капітан видобув з кишенї квіт одержаний в канцелярії ґенеральної команди на своє подане о відставку і розвинувши його мовчки наблизив ся до стола і положив його перед Анелею. Вона уважно зирнула на ту зімняту чвертку паперу, а потім усміхнувши ся сумовито кивнула головою.

Капітан мовчки зняв плащ і кинув його на софу, відперезав шаблю, а потім вийшовши до передпокою вніс відтам свою тяжку подорожну валізу, що її доси не розпаковував. Поклавши її на помості близько кафлевої печі прикляк коло неї, знайшов у кишені ключик і почав звільна відпинати ремені і відмикати замки.

Анеля мовчки, мов зачарована, без руху придивляла ся його роботі. Відчинивши валїзу капітан нараз пригадав собі щось і не встаючи з помоста, в клячучій поставі і похилений лицем над валізою обернув голову і промовив до жінки рівнодушним голосом:

— А маєш там які папери?

— Які? — запитала Анеля ледво чутно.

— А ну, які небудь листи від твоїх аґентів, квіти, рахунки, загалом усе, що моглоб тебе компромітувати.

— Не маю нічого.

—Пригадай собі добре! — мовив капітан не підносячи голосу, — а як маєш що небудь таке, то спали. В кождій хвилї можемо тут мати поліційну ревізію.

— Не маю ніяких таких паперів, — відповіла Анеля так само рівнодушно, немов би давно була приготована на таку пригоду.

Бачучи, що він починає шукати чогось у своїй валїзї і не думає тягти дальше розмови, вона сїла на кріслі, обернена до него лицем і пильно слїдила за кождим його рухом.

Пошукавши кілька мінут у валїзї, капітан видобув із неї невеличкий, гарний, в слоневу кість оправлений револьвер, почесний дарунок від товаришів, дарований йому на відїзднім із Боснії. На ручці виднів ся виритий напис „Цум Анденкен". Дуло було майстерно цізеловане, покрите богатим орнаментом в стилю босняцьких людових виробів. Капітан поклав сю гарну забавку на помості, а потім пошукавши ще хвилю в бокових торбинках валїзи видобув із неї пачечку патронів, дібраних до сего револьвера. Знайшовши те, чого йому було треба, капітан не кваплячи ся, поскладав знов у валїзї все в давнім порядку, замкнув її, позапинав ременями і виніс до передпокою. Вернувши назад узяв револьвер і патрони, поклав на столї, а потім обертаючи ся до Анелї з виразом холодної рівнодушности, а навіть ненависти промовив:

— А тепер прошу тебе, вийди відсіля!

Анеля, що тілько тепер зрозуміла його постанову, не рушаючи ся з місця запитала:

— Що хочеш робити?

— Що се тебе обходить? Іди до дітий!

— А може мене се також обходить? — відмовила Анеля лагідним, несмілим голосом.

— Не мае що тебе обходити! — понуро відмовив капітан розкроюючи цинову оболічку пачки і виймаючи патрони.

— Адже я твоя жінка! — ще несмілійше мовила Анеля, — значить, маю право знати — —

— Не маеш права, нікчемнице! — верескнув нараз капітан кидаючи ся до неї з кулаками. — Не маеш ніякого права, ти відьмо, що підкопала і знищила мое жите, мою честь, усю будуччину моїх дітий! Іди геть відси! Іди геть і не спокушуй мене!

Плюнув і відвернув ся від неї. Тремтів увесь. Наглий вибух болю і розпуки розвіяв увесь його удаваний спокій, розсадив ту ледову шкаралющу, якою хотів обціпити свое серце, щоби не затремтіло перед сповненем остатнього, рішучого вчинку. Впав на крісло відвернений від неї плечима і закрив лице руками. Сльози бризнули з його очий. Важке ридане затрясло цілим його тілом.

Анеля тимчасом тихо як мара встала з крісла, взяла револьвер і патрони і на пальцях вийшла до сусідньої комнати. Капітан усе ще сидів у тій самій поставі, коли почув наближене дрібних кроків, коли мягкі, ніжні дитячі рученята з обох боків ухопили його руки, а прекрасні, невинні дитячі личка перехиляючи ся силкували ся зазирнути йому в очи. Капітан зірвав ся з крісла і з виразом найвисшої ненависти обернув ся до Анелі, що стояла на своїм давнім місці.

— Жінко! Сатано! Будь сто разів проклята за те, що в останніх хвилях житя ти не ощадила мені ще й сего болю! О, ти мудра, хитроумна! Щоб ані один нерв не лишив ся не розшарпаний, ані один мускул не перепалений пекольним вогнем! Старим майстрам тортури до тебе б іти на науку. Нехай тобі Бог сего ніколи не простить, так як я тобі не прощу в остатній годині!

Анеля мовчала, стояла як камяна статуя. Тілько Цеся чуючи такі страшні слова, котрих значіня нерозуміла і бачучи батька в такім страшнім розворушеню, відступила від него і прибігла до матері і тулячи ся до неї почала голосно плакати. Михась стояв зачудований усе ще держачи батька за руку.

— Татку! Що ти говориш! По що нас лякаеш? — промовив він заступаючи йому дорогу і шарпаючи його за руку.

Капітан глянув на сю маленьку людину і безмірна тоска

обгорнула його душу. Вхопивши Михася в свої обійми підняв його і обливаючи ся слїзми почав обсипати поцїлуями його голову, лице і шию.

— Дїти мої! Бідні мої дїти! — простогнав він. — Що то буде з вами! Що — буде — з вами, коли мене не стане?

— Чи ти знов хочеш нас покинути? — запитав Михась.

В тій хвилї Анеля кинула ся до мужевих ніг. Припавши на колїна і похиливши ся лицем до землї обхопила його ноги раменами і з глубини своєї розпуки скрикнула:

— Антосю!

Голос її роздав ся мов із якоїсь великої глубини, видав ся капітанови чимось таким чужим, таким далеким...

Коли Анеля числила на те, що розмягчивши його душу видом дїтий зможе тим лекше штурмом вдерти ся в його серце і перебороти його ненавить, то грубо помилила ся. Капітан супроти неї лишив ся непорушений.

— Іди геть! — мовив коротко. — Не роби комедії!

Анеля не вставала.

— Антосю! Заклинаю тебе на любов тих дїтий, що їх хочеш осиротити, вислухай мене! Знаю, що я заслужила на острий засуд і що не мину того засуду. Я-ж не хочу обороняти себе. Хочу тілько, щоби ти мене зрозумів. Аджеж ти любив мене, Антосю!

— О так! — гірко промовив капітан. — І вірячи тій моїй горячій, слїпій любови ти зрадила мене!

— Ні! Клену ся Богом, своєю душею, невинними душами отсих дїтий! Я була тобі вірна! Навіть одним помислом я не зрадила тебе!

— Хто тобі повірить! Адже ти окружила мене з усіх боків тенетами брехнї!! Аджеж ти грала передо мною комедію, удавала радість криючи пекло на днї свойого сумлїня!

Анеля все ще стояла на колїнах, блїда, з лицем піднятим до капітана, держачи його за ноги. Капітан пустив Михася на землю і троха лагіднїйшим голосом промовив:

— Ну, встань і говори, що маєш говорити! Дїти, ідіть до свойого покою!

Анеля помалу встала. Дїти стояли в нерішучости, в кінцї Михась обертаючи ся до батька мовив:

— А не будеш бити маму?

— Нї, сину! — поважно відповів капітан.

Дїти вийшли. Анеля слїдила за ними довгим, пам'ятним позирком, повним безграничної любови і невисказаної туги.

Бачилось, що бажала на віки вбити собі в тямку, затвердити в своїй души кожду найдрібнійшу рисочку, кождий рух, кождий погляд, кожде слово тих двох маленьких істот. Коли щезли в сусіднім покою, коли двері зачинили ся за ними, аж тодї розсів ся лїд, що, бачилось, доси обдавав її, зломала ся сила її духа і заливаючи ся гіркими сльозами безвладна і майже знетямлена вона упала на крісло.

Капітан сидів на своїм кріслї холодний, недвижний і понурий мов чорна хмара, не почував у своїм серцї анї милосердя анї співчутя для тої жінки, що таким безпримірним способом зруйнувала щастє своє власне і його, кинула нестерту пляму на невинні голови сих дїтий, ганьбою покрила їх імя. На днї його серця мов гадюка заворушила ся думка:

— Коли б ти була вмерла, заким мала зробити се все! Я був би оплакував тебе як ідеал жінки і матері! Але тепер навіть умерти тобі за пізно.

Анеля перестала плакати, обтерла сльози і обернула очи до мужа. Її лице не являло вже тепер того ледоватого виразу остовпіня і нїмого болю, анї тої покірности, що такою поганою плямою падала на него перед хвилею. Якийсь дивний вогонь починав помалу розгаряти ся в її очах і випалювати румянцї на її так нагло і передчасно зівялих щоках.

— Так ти погорджуєш мною? Проклинаєш мене? — запитала звільна цїдячи слово за словом.

Капітан тільки глухо застогнав замість відповіди.

— Ти хотів покинути мене і дїтий без слова прощаня?

— Щоб я був нїколи й не бачив тебе!

— Значить, ти нїколи не любив мене?

Капітан стрепенув ся і кинув ся на кріслї. Шалена злість знов почала ворушити ся в його серцї.

— Нікчемнице! Мовчи! Не згадуй менї про ту любов, котрої ти не гідна, котра нинї стала ся для мене жерелом безконечного страждання! — крикнув він.

— Так ти задля страждань одного дня, кількох годин, проклинаєш цїлі лїта щастя, цїле пасмо жертв, які я перенесла для тебе?

— Що значуть усї ті жертви супроти сеї страшенної рани, яку ти завдала менї, відбираючи менї честь, пошану у людий, відбираючи менї охоту до житя, саму можність людського істнованя? Аджеж бачиш, що тепер усе для мене скінчене?

Анеля випростувала ся і з погордою поглянула на него.

— Одно тілько бачу, що ти трус! Тростина, що хитаєть

ся з вітром! Се бачу, а більше нічого. Що для тебе скінчене? Що офіцери не хочуть приймати тебе до касина? Плюнь на них і не ходи там! Що військова служба буде для тебе неможливою? Плюнь на неї і виступи. Що побут у Львові буде для тебе за надто прикрий? Плюнь на Львів і осядь десь на селі, в горах!

— Але ганьба! Свідомість ганьби, що тяжить на тобі, на мені, на наших дітях! Ся страшенна свідомість, котру мушу завсїгди носити з собою мов гадюку завішену при грудях! Чи й се нічого?

— О мій любий фарисею! Якеж то нараз делїкатне сумлїнє збудило ся в тобі! Страшенна, нечувана ганьба! А в чімже лежить ся ганьба? В тім, що твоя жінка була в тихій спілцї з жінкою, що удержувала підозренний дім, що вербувала дівчата призначені для таких самих домів. О страхітте! О встид! А скажи менї лишень, ти благородна і незаплямлена душе, кілько разів за своїх кавалерських або й некавалерських часів подавав ти практично помічну руку такому ганебному промислови, давав більше або менше щедрий заробіток таким жінкам? А ті твої благородні приятелї, що так люто обурюють ся на мій ганебний промисл, — чи не для того се чинять, що самі аж надто часто підлягали його покусам, аж надто богато гроший видавали на його піднесене? О нікчемні, підлі, брехливі! Аджеж із тих, що вчора веліли увязнити Юлїю, що швидко й моє імя з чортівською радістю вивісять на шибеницї ганьби і видадуть на наругу світу, — аджеж із них майже кождий давно знав, що діяло ся у Юлїї, а декотрі були там щоденними гістьми! Нї, я за мало сказала! Декотрі були прямо ініціяторами сего підприємства, заслонювали його своїми плечима, своєю родовою або урядовою повагою! А тепер, коли годї вже його дальше заслонювати, — о, так! тепер ціле пекло ганьби і публичного осуду нехай паде на голови тих жінок, що — — О, як я погорджую вами! Як я ненавиджу вас, ви фарисеї, ви брехуни і лицеміри! Вчинок навіть найогиднїйший, найбільша підлота не є для вас нічим. Вас лякає тілько осуд юрби, привид відвічальности. Добре схована підлота перестає бути підлотою, утаєний злочин є тілько доказом відваги і зручности!

Замовкла, бо духу її не стало в грудях. Трясла ся як в лихорадцї. Капітан вдивляв ся в неї зачудуваним, майже божевільним поглядом; йому здавало ся, що її постать перед очима росте, розростає ся, перемінює ся на привид якоїсь

грізної фурії з лицем таким страшним, що один її позирк може вбити чоловіка. Він зовсім не надіяв ся такого обороту розмови, чув себе оголомшеним, пригнобленим, бо в души мусів тим словам признати богато правди.

Анеля присунула своє крісло близше до капітанового, сіла як раз насупроти него і дивлячись йому в очи заговорила зовсім зміненим, мягким, жалібним голосом:

—А ти, Антосю!... І ти осуджуєш мене, проклинаєш, ненавидиш! Ти перший кидаєш на мене каменем погорди. Ти, кого я так горячо, так вірно любила, для кого я не завагувала ся посвятити все, все на світі! Адже для тебе я покинула дідуся і його маєток, пішла з тобою на вбожество, на недостаток, до якого вперед не була звикла. Любов побудувала менї золотий міст на тій дорозї. Анї на хвилю я не пожалувала свойого кроку. Анї один докір не вийшов із моїх уст. Спокійно зносила я те, чого була би злякала ся моя душа, коли б я була давнїйше могла собі се уявити. Я бачила, що ти відчуваєш моє положенє, що турбуєш ся, що силкуєш ся вчинити так, щоби менї нїчого не бракувало, та не знаходиш способу. Прийшли дїти і наш стан значно погіршив ся. Потаємно писала я кілька листів до старого Гуртера, укорюючи ся перед ним, унижуючись, навіть упідлюючись і благаючи його о поміч. Безсердечний, засліплений старець звертав менї мої листи нерозпечатанї. Покликано тебе до Боснії. Я лишила ся тут сама з дїтьми, на половинї пенсії. Чи можеш уявити собі моє положенє? В кількох листах я натякала тобі на него, та бачучи з твоїх листів, що ті натяки гризуть твою душу і затроюють спокій а менї не приносять нїякої помочи, я постановила собі мовчати, писати тобі тільки про веселі річи, а сама собі радити. Я почала шукати лекції. Чи думаєш, що з твоїх приятелів, із тих панів військових, що тепер так ярко палають святим вогнем обуреня на мою ганьбу, хоч один зголосив ся, хоч один забажав бодай у чім небудь допомогти менї? Ах, нї! Один зголосив ся, один предложив менї свою поміч! Се був барон Рейхлїнґен. Але цїною його помочи мало бути те, про що сама думка наповнює мене огидою і обридженем. Я віdiпхнула його, та він не хотїв відчепити ся, волочив ся за мною, говорив менї виразно, що бажає самою своєю присутністю і невідступністю скомпромітувати мене в очах світа, а потім... потім мав надію, що оклеветана і засуджена загальною опінією ще перед сповненем проступка, конець кінців упаду там, де він хотїв мене мати. Що мала я чинити? Не хотячи ви-

кликати скандалу, як потапаючий бритви я вхопила ся того способу, який піддала мені Юлія. Я подала вид, буцім то склонюю ся до його бажань, запросила його, щоби бував у мене, та рівночасно я запрошувала завсїгди кілька резолютних панночок з Юльциного пансіону. Держачи ся з далека як хозяйка дому я лишал його в їх руках. Результат перевершив мої сподіваня. Зіпсований до шпіку костей барон швидко засмакував у їх товаристві лїпше як у моїм. Пив, сипав грішми, одурював себе і силував ся одурювати нас усіх. Я приймала його гроші і дарунки знаючи, що коли їх не прийму, він кине їх у перші лїпші, може зовсїм не такі потрібні руки. Я бачила, що він руйнував себе, та який же інтерес мала я здержувати його на тій похилій площі? І чиж могла я се вчинити? Остаточно Юлія взяла його в свої руки і при його помочи її пансіон зробив ся тим, чим був до вчора. Спроваджував її инших людий, лакомих роскоші, що шукали нагоди, щоби викидати гроші. А коли в кінцї барон вичерпав свої фонди і впав так низько, що компромітував цїлий офіцерський загал, постарали ся, щоб його перенесено до Боснїї. Конець його знаєш!... Такий був початок моїх злочинів і моєї ганьби. Знаю, що й тут я не без вини, та знаю також, що були й инші винуваті, та на стілько зручнїйші, що вміли заховати все шито-крито, сховати кінцї, користати зі злого та не нести за него ніякої відвічальности.

Капітан сидїв похиливши голову в важкій задумі. Жінчине оповідане зробило на него пригнобляюче вражіне. Не збуджувало співчутя, не загріло серця, обурювало його навіть розкриваючи ту брутальність, котрої якийсь запас лежить на днї душі кождого чоловіка, та з котрою кождий більш або менше старанно крие ся навіть перед самим собою, а для її замаскованя люди повинаходили богато приличних та делїкатних слів. Безоглядне, спокійне розкрите тих низьких вчинків і мотивів в устах його жінки було для него чимсь дивовижним, несподїваним, болїло його як свіжо завдані рани. Та про те він вдумував ся в її положене, починав розуміти її і тим самим — починав судити її не так дуже остро.

— А про сю другу історію з дївчатами що маю тобі сказати? — провадила дальше свою річ Анеля. — Раз утративши пошану для людий, навчивши ся грати їх чутями і вірованями і вважати їх тілько матеріялом для визисканя я пішла дальше тою дорогою. Чи тисячі не роблять так само, тілько в иншій формі? Знаєш, я придивляла ся нераз, як ось там у

трафіці бідні жінки, зарібниці і жебрачки ставлять на лотерію. Рікою пливе те бідарство до трафіки, а кожда з них не раз через цілий тиждень уриває собі по крейцару на хлїбі, уриває дітям на соли або на картофлї, щоби тільки могти в четвер відложити того „шістака" і поставити його на лотерію. „Може дасть Матїнка божа" — шепче і хрестить ся і молить ся тисячу разів. Адже держава обіцює її за її шістачка сотки, тисячі ґульденів, маеток, добробут, запевнений достаток для цілої родини, конець нужди і непевности, одним словом — рай на землї! А що з того виходить? Тиждень за тижнем, рік за роком пливе оте бідарство до трафіки як ріка, пливуть шістачки до кас державних і творять мілїони, а сума нужди, ошуканих надій, ущипнених бідним дїтям шматків хлїба, полїн дерева і кришок соли не тільки не меншае, але росте, росте до величезних розмірів. І щож иншого робила й я, обіцюючи тим дївчатам добру службу і легку роботу?

Капітан стрепенув ся при тім супротиставленю.

— Жінко! — скрикнув він, — сам Сатана говорить твоїми устами! Застанови ся!

— Видно мій любий, що ти не застановляв ся! — спокійно мовила Анеля. — Я мала досить часу, щоб обдумати се все. А в тім чиж то я перша, одинока в тій торговлї? Ведеть ся вона то явно то тихцем від соток лїт і наша шляхта частенько вела її до спілки з жидами. Не від нинї йдуть наші дївчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії і в Єгиптї і в Турції і в Бразилії. І знаеш, коли подумаю, в яких обставинах, в якій нуждї, в якім занедбаню і пониженю жила тут неодна з них, то менї здаеть ся, що не богато тратять, а може не одна богато й зискуе ідучи там. Чи думаеш, що перед усїми я мусїла брехати, говорити, що їх потребую до служби? Десятки були таких, котрі прямо говорили менї: „А хоч би ви панї продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословити, щоби тільки видобути ся геть звідси. Адже тут не лишае ся нам нїщо инше, як тільки з моста в воду, або на шлях ганьби, тай то навіть сей шлях не охоронить нас від нужди, голоду та неволї!"

Урвала. Якийсь неспокій пробіг по її лицї. Кілька хвилин надслухувала. В коридорі чути було стук мужеських кроків. Надближували ся до дверий передпокою, але потім знов віддалили ся горі сходами. Анеля вийшла і замкнула двері передпокою, а потім знов сїла насупроти мужа.

— Та що там я буду довго говорити про те, що стало ся

і не може відстати ся? — мовила свобідно, майже весело. — Щось инше я хотіла тобі сказати. Подай мені руку. Так! І другу! Ну, бачиш. Адже ж знаю, що мусимо розстати ся, може навіть на довго. Будь мужем! Памятай, що у тебе є діти! Я... не можу... їх більше...

Тут голос її задрожав, уста перекривили ся судорожно і сльози знов бризнули з її очий. Та вона пересилувала своє зворушене і не обтираючи сліз, усе ще держачи мужеві руки в своїх долонях говорила поспішно:

— Памятай про дітий, Антосю!... Я виховала їх, як уміла і думаю, що не лихо. А дурниць ніяких з тим револьвером і так далї не роби! Не маєш права! Розумієш се? А про мене... коли часом... спогадаєш...

Надсильне, довго здержуване хлипане перервало її мову. тулячи ся до мужових грудий вона шептала уриваним голосом:
Сльози з очий полляли ся потоком. Мов перелякана дитина

— Антосю! Антосю! Коли б ти знав!... Ти назвав мене... нікчемницею... без серця... без сумліня... Твоя правда, та не зовсїм, Бог менї свідком, що не зовсїм! Я здавлювала своє сумлїне, се правда, та не позбулась його. Поглянь на мене! Адже ж я бачила, що вступивши до покою ти перелякав ся мойого виду. Скілько я перетерпіла від учора!... Не тілько за тебе... не тілько за наших дітий... але і за тих! Адже ж я відчуваю їх долю, їх упадок, їх сором!... О, вір менї, радо віддала б я своє тіло на найстрашнїйші муки, віддала би свою кров і своє жите, щоби віддати їм те, що стратили через мене!

Капітан слухав тих слів, уриваних, поспішних, що дихали раз пристрастю, ніжною любовю, то знов розпукою і щирим жалем. Пізнав у тих словах давню Анелю, свою Анелю, котру недавно ще любив, так горячо. Та рівночасно якась невмолима, незрима рука відпихала його від неї, якийсь таємний голос шептав йому в души:

— За пізно! За пізно! Все пропало!

В тій хвилї брязнула клямка в передпокою, а в слїдуючій хвилї хтось торгнув за дзвінок. Анеля стрепенула ся і відскочила від мужа. Сльози тремтїли ще у неї на віях.

— Га! Йдуть уже! — шепнула.

— Хто?

— Поліція. Чую, що се вони.

— Нї, не бій ся! Не прийдуть так скоро. Ревізор Гірш обіцяв менї...

— ?рш? О, коли він замішав ся до сеї справи, то се певно вони. Ну, бувай здоров! Памятай про дітий, Антосю! А при поліційниках... знаєш... держи ся невтрально, спокійно! Решту здай на мене!

І обнявши його правою рукою за шию витиснула на його устах, довгий поцілуй.

Дзвінок забрязкав ще раз, з подвійною силою.

— Ну, йди, йди і відчини їм, — мовила Анеля, — бо дріт урвуть! Іди!

Капітан машинально встав і вийшов до передпокою. Відсунувши замковий ретязь відчинив двері Перед дверима побачив комісаря поліції в мундурі і при шпаді, обік него Гірша і ще одного ревізора, а за ними звісних йому вже з виджена дівчат. Комісар салютував перед капітаном входячи до передпокою. Решта компанії війшла також.

— Перепрашаю пана капітана, — мовив чемно комісар, — але ми маємо тут залагодити маленьку урядову справу.

— Прошу, чим можу служити? — запитав капітан.

— Чи тут живе пан... (виняв записну книжочку і пошукавши в ній мовив далі) Анеля Ангаровичева?

— Так. Се моя жінка.

—А можемо бачити її?

— В якій ціли, коли вільно запитати?

— В ціли сконфронтованя її з отсими панночками а евентуально в ціли переслуханя.

— Щож діяти! — мовив капітан. — Коли пан комісар має такий наказ...

— О, так, так! Маю виразнїсінький. Прошу переконати ся! — мовив скваплива комісар показуючи капітанови поручене з підписом директора поліції.

— В такім разї прошу! — мовив капітан відчиняючи двері до салону.

В тій хвилї в покою сумежнім з салоном роздав ся легенький стук, немов би чимсь острим ударено о дубовий стіл. Мимовільний окрик вирвав ся з капітанових грудий. Він знав сей стук і ціле значіне його недавньої розмови з Анелею стануло перед ним ясне, в своїй страшній донеслости. Не звертаючи більше уваги на своїх ненавистних гостий він напруго кинув ся до того покою. Комісар і всї новоприбувші побігли за ним.

Нїчого так дуже страшного не побачили. На софі в кутї покою сиділа супокійно пані Анеля. Та не встала, коли до

покою війшли гості. Її голова злегка похилена на бік спочивала на подушці софи оббитої репсовою матерією коліру бордо. Можна б подумати, що дрімала, як би не широко отворені, скляної подоби очи і не отворені уста, на котрих, бачилось, тілько що завмер окрик трівоги або розпуки.

Капітан кинув ся до неї. Підняв її голову і тілько тепер побачив, що в правім виску знаходив ся невеличкий отвір, з котрого плила кров помішана з білявою, густою матерією. Револьвер лежав на софі прикритий фалдою її сукні. Не було ані найменшого сумніву, що Анеля аж до остатньої хвилини заховала повну ясність ума і певність руки. Вистріл був влучний і в одній секунді зробив конець її стражданям і покусам. Капітан довго вдивлював ся в те лице, спокійне тепер, та поеоране нестертими слідами перебутої від учора внутрішньої боротьби. Чуте облекшеня, що в першій хвилині блисло в його души, зараз же затьмило ся якимсь несказано гірким докором і почутем встиду. „Вона відважила ся на се! Відважилась, на що я не відважив ся!" Ті слова блиснули у него в голові. Та на диво, жалю в його души не було, а тілько якесь тупе почуте болю і безмірної втоми. На силу перемагаючи те почуте він мов сам не свій обернув ся до остовпілого комісара і промовив рівним, тихим голосом:

— Пане комісарю, се моя жінка!

Комісар стояв мов у воду опущений.

— Пане капітане, — мовив по хвилї. — безмірно менї прикро, що наш прихід став ся причиною сеї страшної катастрофи, але се не моя вина. Очевидна річ, що супроти такого факту наше урядоване скінчене.

— Перепрашаю пана комісаря, — скрикнув Гірш висуваючи ся наперед. — Аджеж маємо тут сих панночок. Сконстатоване головного факту, о котрий нам ходить, ще й тепер може бути доконане.

Капітан зирнув на Гірша поглядом повним дикої ненависти. Був би розшарпав сю погану ящірку, що навіть в тій хвилї, супроти маєстату смерти не зуміла бути нічим більше, як тілько поліцайником.

— Ну, так, се правда, — мовив комісар троха нерадо і ображений Гіршовою увагою, хоча мусїв признати її справедливою. — Дївчата — обізвав ся до панночок, що в нїмім переляку придивляли ся тій сценї, — підійдїть близше і придивіть ся тій панї!

Дївчата підійшли близше до Анелї. Капітан підняв на них

очи з виразом розпучливого благаня.

— Скажіть тепер, чи се та сама пані, що вас вербувала до служби?

— Ні, — відповіли дівчата в один голос.

Гірш аж підскочив, аж почервонів зі злости.

— Се не правда! — скрикнув. — Се не може бути!

— Пане Гірш! — строго упімнув його комісар. — Маєте мовчати! Прошу мені ще раз, рішучо сказати — мовив далї обертаючи ся до дівчат, — чи отся пані вербувала вас до служби чи не ся?

— Ні, не ся! — рішучо відповіли дівчата.

Комісар поклонив ся капітанови.

— Пане капітане, мій обовязок сповнений. Супроти рішучого зізнаня сих дівчат усяке підозріне супроти вашої жінки упадає. Ніяких паперів анї зізнань, котрі би прямо обтяжували її, ми не маємо, а за отсї наші відвідини вся відвічальність паде на Гірша. Я не чую себе управненим робити в вашім домі ревізію. В те, що стало ся в вашім домі в хвилї нашого приходу, ми також не маємо права близше входити. Моє поважане.

Капітан стиснув подану йому руку і вклонив ся на відхідним панночкам. Якимиж благородними, майже святими видались йому в тій хвилї ті упавші його жінкою так страшно покривджені дівчата, що в тій тяжкій для него мінутї знайшли в своїх серцях на стілько людськости і самовідреченя і прощеня, щоб одноголосно, рішучо висказати се однісїньке, а в своїх наслідках таке важне слівце „ні!". Се одно слівце погодило його з людською природою, з житем, додало йому нового духа, нової надії. А коли ті нещасні, покривджені і втоптані в болото могли простити його жінці, то якеж право мав він розставати ся з нею з гірким, ненависним почутем? І обливаючи ся рясними слїзми він кинув ся на коліна перед трупом Анелї і цілував і обливав слїзми її холодні, костеніючі руки...

* * *

Сензаційний процес против Штернберга, Юлії і їх спільників відбув ся геть пізнійше. Назви Анелї анї разу не згадано в тім процесї і її самовбійство лишило ся тайною для всїх посторонних. По вияснeню, а радше загребаню тої нещасної справи капітанови явила ся можність узяти назад своє пода-

не о димисію з військової служби. Склонив його до сего головно Редліх, що по кількамісячній недузї виздоровів з рани завданої йому в поединку і перейшов жити до Ангаровича. Рана зробила його нездатним до військової служби і він обняв на себе обовязки ґувернера Ангаровичевих дїтий. І старий Гуртер, вийшовши зі шпиталю і оплакавши смерть Анелї, поселив ся у капітана і благословить його імя, та пильнує його дїтий, як ока в голові. Капітан швидко авансував. Дїти оплакують ще свою маму, шанують її память як святощі, а капітан слухаючи їх жалібних спогадів про неї тілько сльози ковтає та шепче:

— Бідна ваша мама. Бідна ваша мама! Покинула вас не натїшивши ся вами!

На Анелиній могилї нема нї хреста нї плити з написом, тілько високий кипарис, огороджений зелїзними штахетами, знимає ся в гору рівно мов свічка в своїй густій, вічній зелени — вірний образ замкненої в собі енерґії і незломної рішучости.

Відень, у падолистї 1892 р.

